Redaktionelt forord

Samfundsforandringer skaber spændinger. Store samfundsforandringer skaber store spændinger. I dette temanummer af *Økonomi & Politik* rettes fokus mod de spændinger, muligheder og udfordringer, der opstår i relation til omlægningen af både det danske landskab, det dominerende natursyn og det fungerende demokrati. Hovedargumentet er, at tingene hænger sammen. Man kan ikke forestille sig, at gennemgribende forandringer af den måde vi lever i og med naturen og landskabet kan finde sted uden for demokratiets rammer. Samtidig kan man heller ikke forestille sig, at demokratiets former og praksisser forbliver uforandrede i takt med og som en konsekvens af gennemgribende samfundsforandringer. Det er derfor, at temanummeret taler om "demokratisk bæredygtighed" som et flertydigt begreb.

Konkret rettes opmærksomheden mod mindst tre forskellige grundspændinger i den samfundstransformation, landet gennemgår i de kommende år.

For det første opstår der en spænding mellem dominerende demokratiopfattelser, nemlig opfattelsen af demokrati som styreform versus opfattelsen af demokrati som livsform. Hvor demokratiet som styreform først og fremmest handler om frie valg, repræsentativt folkestyre, retsstat, ytringsfrihed og borgernes politiske rettigheder, handler demokrati som livsform om en proces, hvor borgere taler sammen, lytter til hinanden og forsøger at nå frem til fælles løsninger. I den sidste forstand er demokratiets kerne kontinuerlig dialog, gensidig respekt og forståelse for andres synspunkter, vilje til kompromis og ikke mindst aktiv deltagelse i fællesskabet. Det gennemgående træk i temanummeret synes at være, at et demokrati ikke kan overleve som styreform, hvis det ikke samtidig eksisterer som livsform blandt borgerne. Det er netop, fordi demokratiet som livsform er begyndt at forvitre, at vi måske ikke længere kan forvente, at demokratiet som styreform kan levere løsninger på de akutte klima-, miljø- og biodiversitetskriser, vi alle står overfor.

For det andet aktiverer den store landskabstransformation spændinger, der handler om inklusion, ulighed og retfærdighed. Hvor klima-, miljø- og biodiversitetskrisen berører os alle – både nutidige og fremtidige generationer – involverer transformationen af det danske landskab, at nogle er meget mere berørte end andre. Det gælder blandt andet lodsejerne, der har rådighedsret over en meget stor del af det danske landskab, samtidig med at de udgør en meget lille del af den danske befolkning. Temanummeret spørger, hvorvidt det er retfærdigt, at denne lille, og stadig mindre, del af den danske befolkning kan ekskludere en meget stor del af befolkningen fra indflydelse? Modsat kan man spørge, om det er rimeligt at især befolkningen i landdistrikterne skal bære de omkostninger, der er forbundet med konkrete miljø- og klimapolitiske tiltag, som eksempelvis opstilling af vindmøller og solenergianlæg? Temanummeret synes ikke at problematisere de politiske beslutninger, der er truffet med henblik på at reducere de forbrugsbaserede emissioner. Forfatterne synes at antage, at der er tale om nødvendige og effektive foranstaltninger, og at udfordringen først og fremmest består i at få lokalbefolkningen til at tage ejerskab til disse beslutninger. I lokalsamfundene ser man det anderledes. Her opfattes "jernmarkerne" som ødelæggende for det landskab, som alle gerne vil gøre noget godt for. For dem er der tale om, at politikere og aktivister omkostningsfrit og symbolsk kan ødelægge det levede lokale liv langt fra København.

Endelig aktiverer klima-, miljø- og biodiversitetskriserne spørgsmålet om tempo. Videnskaben, beslutningstagerne og langt størstedelen af den danske befolkning er af den opfattelse, at der er behov for meget betydelige indsatser, og at tiden er knap. Vi kan ikke vente meget længe på, at der findes brug-

bare løsninger, og at disse løsninger implementeres effektivt og mærkbart. Samtidig støder vi på et kolossalt demokratisk dilemma. Sagen er jo den, at både demokratiet som styreform og demokratiet som livsform er meget langsommeligt. Sat på spidsen kan dilemmaet opsummeres ved at spørge: Hvad nytter det, at de udviklede løsninger er forankrede i folkelige fællesskaber med udbredt ejerskab og legitimitet, hvis løsningerne kommer for sent? I temanummeret har man taget stilling: vi kan ikke gå på kompromis med demokratiet. Og særligt ikke den del af demokratiet, der er forankret i lokale fællesskaber. Der tales om det demokratiske potentiale, der er knyttet til fællesspisninger, borgerting, bilfri bykerner, fremtidsværksteder og mange andre mikroprocesser. Det er alle aktiviteter, der kan være med til at katalysere demokratiet som livsform og skabe en nødvendig lokal forandring. Særligt bemærkelsesværdigt er det, at temanummeret italesætter, at frivillig og demokratisk forandring nedefra-og-op ikke finder sted af sig selv. Der findes decideret lokaldemokratiske ørkener rundt omkring i det danske landskab, hvor der simpelthen ikke findes de fysiske, kulturelle, menneskelige, økonomiske og politiske ressourcer, der muliggør lokaldemokratiet. Det store ubesvarede spørgsmål er dog stadigvæk, om vi i lyset af de store og alment anerkendte kriser tør vente på, at lokaldemokratiet begynder at blomstre?

Martin Marcussen
Ansvarshavende redaktør for
Økonomi & Politik

Temaredaktørernes forord: Demokratisk bæredygtighed i mødet mellem forskning og praksis

Anja Skov Granerud, journalist og kommunikationsansvarlig, Dronning Marys Center, Københavns Universitet, asg@samf.ku.dk
Katia Dupret, lektor, ph.d., og leder ved Center for Social Bæredygtighed, Institut for Mennesker og Teknologi, Roskilde Universitet og medlem af Impact Lab 2.0, katia@ruc.dk
Lise Tjørring, programleder, Dronning Marys Center, Københavns Universitet, alt@samf.ku.dk
Maria Frahm Bjørn, projektleder, Dronning Marys Center, Københavns Universitet, mafb@samf.ku.dk

Hvordan ser demokrati ud, når du lukker øjnene?

> *Demokratiet udspiller sig ikke kun i institutioner og procedurer. Det lever blandt os i hverdagspraksisser, relationer og lokale fællesskaber og er derfor konstant i forandring*

For nogle vil spørgsmålet besvare sig selv: et parlament, et byrådsmøde eller måske en stemmeseddel, hvor man sætter sit kryds. Men demokratiet udspiller sig ikke kun i institutioner og procedurer. Det lever blandt os i hverdagspraksisser, relationer og lokale fællesskaber og er derfor konstant i forandring.

Netop derfor opstår der løbende nye samtaler om, hvad demokratiet kan og skal. Hvad er for eksempel demokratiets rolle i en klimakrise? Hvordan kan demokratiske processer understøtte en grøn omstilling, og hvilke dilemmaer opstår, når hensynet til bæredygtighed møder hensynet til deltagelse, retfærdighed og legitimitet?

Den grønne omstilling er en af vores tids mest gennemgribende samfundsforandringer. Den kræver omfattende ændringer i måden, vi producerer, forbruger og organiserer vores fælles liv på. Men omstillingen er ikke kun en teknisk eller miljømæssig udfordring. Den rummer også en risiko for negative sociale og kulturelle konsekvenser, som kan skabe modstand, øge polarisering og i sidste ende udfordre opbakningen til den grønne omstilling som en fælles sag.

Hvad er der på spil, og hvad er det, der er svært?

Disse spørgsmål danner afsæt for dette temanummer af *Økonomi & Politik*, hvor vi sætter fokus på demokratisk bæredygtighed. Vi samler tråde op fra tidligere temanumre og undersøger, hvordan miljømæssig, social og kulturel bæredygtighed kan tænkes sammen, og hvordan demokratiet samtidig kan styrkes og udvikles i takt med de forandringer, den grønne omstilling medfører.

En måde at anskue demokratisk bæredygtighed er gennem en forskningslinse, hvor begrebet analyseres, defineres og diskuteres kritisk. Men begrebet udfolder sig også i konkrete daglige projekter i kommuner, i organisationer og i borgeres liv. Derfor er det afgørende, at vi ikke nærmer os udfordringerne

fra enten forskning eller praksis alene, men bringer de to perspektiver i spil i fællesskab.

Netop denne ambition er afsættet for projektet *Impact Lab 2.0*, som danner grundlag for temanummeret. Projektet er et partnerskab mellem VELUX FONDEN og Dronning Marys Center ved Københavns Universitet og samler 15 forskere og praktikere, der over det seneste år har arbejdet sammen om konkrete problemstillinger inden for demokratisk bæredygtighed. Med udgangspunkt i kommunale udfordringer i den grønne omstilling, herunder arbejdet med den grønne trepart, nye former for borgerinddragelse og organisationsudvikling, har deltagerne delt perspektiver, udfordret hinandens forståelser og udviklet nye måder at skabe og organisere samspillet mellem demokrati og bæredygtighed på. Alle forfattere i dette temanummer har enten være deltagere i Impact Lab 2.0 eller associeret med det på anden vis.

At tage afsæt i dette møde mellem forskning og praksis åbner for en bredere forståelse af de dilemmaer, der knytter sig til demokratisk bæredygtighed. Samtidig giver det anledning til at eksperimentere med selve den måde, vi skriver og formidler på. Når tekster ikke udelukkende er forskningsbaserede, men heller ikke alene udspringer af praksiserfaringer, opstår nye spørgsmål: Hvilke stemmer taler fra teksten? Hvem definerer problemer og løsninger? Hvornår trækker vi på levede erfaringer, og hvordan bringer vi forskningslitteraturen i spil?

Dette temanummer bygger bro mellem disse positioner i det skrevne ord og søger dermed at skabe plads til den pluralitet, der kendetegner demokratisk bæredygtighed som begreb og praksis.

Temanummeret er struktureret omkring tre overordnede temaer

Den første sektion tilbyder et indblik i de mange forståelser og tanker, som knytter sig til *demokratisk bæredygtighed*. På baggrund af en række breve skrevet af både forskere og praktikere i regi af Impact Lab-projektet reflekteres der indledningsvist over de spændinger og kontraster, der findes blandt dem, som er optaget af demokratisk bæredygtighed.

Dernæst retter vi blikket mod bæredygtige landskaber og undersøger, hvordan den grønne omstilling opleves og forhandles i konkrete liv og omgivelser fra byens rum til relationen til jord og ejendom. I den første artikel kobles boligkrisen sammen med den grønne omstilling af byggeriet, når Cornelia Jakobsen og Line Aagaard peger på et fælles ansvar blandt borgere, myndigheder og byggebranchen for at skabe bæredygtige boligløsninger. I den anden artikel undersøger Lise Tjørring den private ejendomsret og kritiserer den for at skabe ulighed og sætte menneskers interesser over naturens. Ole B. Jensen undersøger hernæst, hvordan danske byer kan omstille sig til mindre bilkørsel på en bæredygtig og demokratisk måde. Lise Herslund viser i næste artikel, hvordan frivillighed er med til at holde liv i lokale fællesskaber og services i landdistrikterne og understreger, at frivillighed er en vigtig, men sårbar ressource i arbejdet med demokratisk og bæredygtig udvikling. Endelig afsluttes kapitlet af et interview med lodsejer Henrik Bertelsen, der har forsøgt at tage sig af landskaberne omkring sig, men som efterspørger et større fokus på naturen i omlægningen af landbrugsjord.

Herefter fokuserer vi på *den demokratiske organisering* og de nye former for deltagelse, lederskab og samarbejde, der opstår i samspillet mellem borgere, politikere og civilsamfund. I den første artikel undersøger Pernille Møller Rendal, Katia Dupret og Anne Sofie Møller Askholm gennem en såkaldt metalog den kommunale ledelses rolle i at skabe plads til langsigtede klimahensyn i den daglige praksis. I den næste artikel undersøger Susanne Højlund og Morten Friis fællesspisning som en måde at styrke fællesskab, demokratisk deltagelse og i sidste ende demokratisk regeneration. Tredje artikel belyser civilt lederskab i den grønne omstilling og undersøger, hvordan kommuner kan understøtte både modstand og begejstring i civilsamfundet.

Afslutningsvis vender vi os mod *visioner for fremtiden* og spørger, hvordan forestillinger, kultur og visioner er med til at forme vores fælles retning i den grønne omstilling. Først præsenterer Shekufe Heiberg et udpluk af en alternativ ordbog, hvor ord relateret til naturen er givet nye betydninger for at be-

lyse menneskets vold mod naturen. I næste artikel inviterer Lilian Andersen os med til paneldebat, når hun dykker ned i kulturens rolle i den grønne trepart. Derefter skal vi forbi bibliotekerne, når Thomas Sture Rasmussen og Line Riisgaard udfolder og diskuterer bibliotekernes arbejde med at skabe alternative fremtidsforestillinger. Stefan Gaarsmand Jacobsen udfolder i sin artikel flere konkurrerende fremtidshorisonter, og diskuterer samtidig hvordan man kan skabe retfærdighed på tværs af generationer. Afsluttende reflekterer Shekufe Heiberg over demokratisk regeneration og menneskets undertrykkelse af naturen.

På tværs af bidragene tegner der sig et fælles billede: Skal den grønne omstilling lykkes, kræver det ikke kun effektive og vidensbaserede beslutninger, men også beslutninger, der opleves som legitime, retfærdige og meningsfulde. Demokratisk bæredygtighed handler således om at forbinde handlekraft med forankring og om at udvikle et demokrati, der kan rumme både hastigheden og kompleksiteten i de forandringer, vi står overfor.

Skal den grønne omstilling lykkes, kræver det ikke kun effektive og vidensbaserede beslutninger, men også beslutninger, der opleves som legitime, retfærdige og meningsfulde.

» *Skal den grønne omstilling lykkes, kræver det ikke kun effektive og vidensbaserede beslutninger, men også beslutninger, der opleves som legitime, retfærdige og meningsfulde*

I det tidligere temanummer af *Økonomi og Politik* 'Lokale svar på globale kriser' fra 2025 spurgte redaktør Martin Marcussen, om vi kan "lege" demokrati samtidig med, at vi laver brugbar realpolitik på det grønne område. Spørgsmålet er måske nærmere, om vi kan undvære det? I stedet for at falde for simple dikotomier mellem demokratiets langsommelighed og klimahandlingens nødvendige hastværk insisterer vi på, at spørgsmålet tåler at blive stillet på nye måder, belyst gennem nye prismer og diskuteret tværfagligt igen og igen.

Det ønsker vi at bidrage til med dette temanummer.

God læselyst.

Demokratisk bæredygtighed – breve fra laboratoriet

Maria Frahm Bjørn, projektleder, Dronning Marys Center, Københavns Universitet, mafb@samf.ku.dk
Katia Dupret, lektor, ph.d. og centerleder ved Center for Social Bæredygtighed, Institut for Mennesker og Teknologi, Roskilde Universitet, katia@ruc.dk
Lise Tjørring, programleder, Dronning Marys Center, Københavns Universitet, alt@samf.ku.dk
Ole B. Jensen, professor, Institut for Arkitektur og Medieteknologi, Aalborg Universitet, obje@create.aau.dk
Stefan Gaarsmand Jacobsen, lektor og centerleder, Center for Applied Ecological Thinking (CApE), Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier, Københavns Universitet, stefangj@hum.ku.dk

Demokratisk bæredygtighed fremstår som et attraktivt ideal for fremtiden, men begrebet rummer mange forskellige fortolkninger og dilemmaer. I projektet Impact Lab 2.0 har 15 forskere og praktikere undersøgt begrebets muligheder og udfordringer i arbejdet med den grønne omstilling. Med afsæt i breve skrevet af deltagerne analyserer artiklen centrale spændinger i forståelsen af forholdet mellem demokrati og bæredygtighed. Brevene peger blandt andet på forskellige syn på demokrati – som enten et politisk system eller en livsform – samt på spørgsmål om inklusion, ulighed og retfærdighed.

Samtidig fremhæves sammenhængen mellem demokratisk bæredygtighed og det økonomiske system. Et gennemgående tema er forholdet mellem tid og handling, hvor behovet for hurtige løsninger kan komme i konflikt med demokratiske processer. Endelig rejser flere bidrag spørgsmålet om, hvorvidt bæredygtighed er et tilstrækkeligt mål, eller om regeneration kan være et mere ambitiøst og langsigtet alternativ.

Boks 1: Brevskriverne

Anne Sofie Møller Askholm, klimakoordinator, Vejen Kommune,

Claus Wilhelmsen, miljøplanlægger, Klima-, Miljø & Teknikforvaltningen, Københavns Kommune

Cornelia Seger Jakobsen, Strategic Project Manager, BLOXHUB

Katia Dupret, lektor, ph.d. og centerleder ved Center for Social Bæredygtighed, Institut for Mennesker og Teknologi, Roskilde Universitet,

Lilian Andresen, analytiker, formidler og projektleder, Kulturens Analyseinstitut

Line Kryger Aagaard, adjunkt, Institut for Byggeri, By og Miljø (BUILD), Aalborg Universitet

Lise Herslund, lektor, Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, Københavns Universitet

Lone Riisgaard, lektor og centerleder, Socio-Economic Research Centre, Institut for Samfundsvidenskab og Erhverv, Roskilde Universitet

Morten Friis, specialkonsulent, Democracy x

Ole B. Jensen, professor, Institut for Arkitektur, Design og Medieteknologi, Aalborg Universitet

Pernille Møller Rendal, afdelingschef i Klima- og Miljøafdelingen, Mariagerfjord Kommune

Sofie Larsen Kure, projektleder, Grøn Kirke

Stefan Gaarsmand Jacobsen, lektor og centerleder, Center for Applied Ecological Thinking (CApE), Københavns Universitet

Susanne Højlund, lektor, Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet

Thomas Sture Rasmussen, verdensmålskoordinator, Danmarks Biblioteksforening

Breve om demokrati og bæredygtighed

Demokratisk bæredygtighed fremstår i dag som et både tillokkende og uklart begreb. Tillokkende, fordi det lover at forbinde to normative idealer: demokrati og bæredygtighed. Uklart, fordi sammenkoblingen ikke giver sig selv. Demokratisk bæredygtighed kan ikke reduceres til hverken en metode, et mål eller en bestemt demokratiform. Det er snarere et åbent og konfliktfyldt begreb, der peger både på udfordringen ved og nødvendigheden af at forhandle nye balancer mellem vores idealer for samfundets indretning – såsom hvordan vi vil leve sammen og skabe nødvendige forandringer med hinanden og med *mere-end-menneskeligt* liv indenfor de planetære grænser. Derudover er demokratisk bæredygtighed ikke blot et spørgsmål om forhandling og deliberation, men også om praktisk levede liv: om hvordan vi handler, lever og indretter os i hverdagen. Demokratisk bæredygtighed kan dermed forstås som en vedvarende praksis: en måde at organisere uenighed, fordele byrder, skabe mening og udvikle handlekraft i en tid, hvor både demokratiske og økologiske vilkår er under pres. Men det er ikke den eneste forståelse, som er på spil.

> *Demokratisk bæredygtighed er ikke blot et spørgsmål om forhandling og deliberation, men også om praktisk levede liv: om hvordan vi handler, lever og indretter os i hverdagen*

Ambitionen med denne artikel er ikke at fastlægge én entydig definition begrebsligt eller praktisk af demokratisk bæredygtighed. I stedet behandles demokratisk bæredygtighed som et problemfelt for forskning såvel som praksis, hvor forskellige forståelser og væremåder brydes. Artiklen bygger på en samling breve skrevet af forskere og praktikere, som alle er inviteret til at tænke højt, tvivlende og erfaringsnært over fænomenet. Brevene viser, at relationen mellem demokrati og bæredygtighed er præget af spændinger, konflikter, uafklarede og sanselige dilemmaer. Vi inviterer læseren til at dykke ned i og tænke med på disse spændinger – både begrebsligt og i praksis.

Metodiske refleksioner

Metodisk trækker artiklen på kvalitativ, refleksiv forskning, hvor skrivning og narrative former forstås som vidensproducerende praksisser. Som et kreativt

og undersøgende greb bygger artiklen på en samling breve skrevet af forskere og praktikere, der er inviteret til at undres og dele deres personlige refleksioner over begrebet demokratisk bæredygtighed. Dette er foregået i regi af projektet Impact Lab 2.0, hvor 15 forskere og praktikere over ti måneder har undersøgt begrebet. Brevene blev til i en skriveøvelse, hvor opgaven var at skrive et brev til en nær faglig sparringspartner eller mentor. Brevene er ikke produceret som svar på et fast spørgeskema eller anden stramt defineret ramme, men er skrevet gennem en åben invitation til refleksion. Inspireret af Richardson og St. Pierre (2000) anskuer vi brevskrivning som en metode, hvor analytisk indsigt kan opstå gennem selve skriveprocessen. Formålet med at vise de mange stemmer fra brevene i artiklen har været at fastholde begrebets udforskende karakter og skabe plads til situeret viden, tvivl, begrebslig og sanselig bevægelse. Brevskrivning er en klassisk genre, som historisk set også har været brugt af akademikere og som tidligere var nødvendig for at udveksle tanker over store afstande, men som i en tid med onlinemøder og global telefonforbindelse er uddøende: personlige og reflekterende breve med plads til ufærdige tanker og halve ideer. Eksempler på disse gælder f.eks. dem, som Hannah Arendt og Martin Heidegger skrev gennem en livstid, og de mere offentlige breve som f.eks. brevet "Hvorfor krig?", som Albert Einstein skrev til Sigmund Freud.

> *Som et kreativt og undersøgende greb bygger artiklen på en samling breve skrevet af forskere og praktikere, der er inviteret til at undres og dele deres personlige refleksioner over begrebet demokratisk bæredygtighed*

Brevformen muliggør en kombination af analytiske overvejelser, personlige erfaringer, følelsesmæssige reaktioner og normative positioner, som ofte udgrænses i mere standardiserede forskningsdesigns (Dupret og Krøjer, 2023). Dermed synliggøres ikke blot, hvad demokratisk bæredygtighed kan betyde som begreb, men også hvordan det opleves, forhandles og problematiseres i forskellige kontekster.

Brugen af breve kan samtidig placeres i forlængelse af institutionel etnografi og praksisorienteret forskning, der tager udgangspunkt i aktørers beskrivelser af hverdagsliv og erfaring som indgang til analyse af bredere sociale og institutionelle relationer (Smith, 2005). Artiklen inddrager desuden skribentens egen stemme som en del af materialet, inspireret af refleksiv og autoetnografisk metodologi, hvor subjektiv positionering og erfaringsnær skrivning betragtes som analytiske ressourcer frem for metodiske svagheder (Ellis et al., 2011). Ved at lade brevene indgå som empiri snarere end som overordnet analytisk ramme skabes transparens omkring positionering og normativitet. Brevene er citeret i teksten – men i anonymiseret form og med tilfældig nummerering.

Analytisk er brevene læst på tværs med henblik på at identificere gennemgående temaer, begrebslige forskydninger og centrale spændingsfelter. Målet har ikke været tematisk mætning i klassisk forstand, men at udvikle en begrebslig og praktisk spændvidde, der kan rumme materialets mangfoldighed. Citater anvendes derfor ikke som repræsentative udsagn, men som analytiske og poetiske nedslag, der tydeliggør forskellige måder at forstå, sanse og problematisere demokratisk bæredygtighed på. Metoden søger således ikke at fastlægge en endelig definition, men at åbne begrebet som et refleksivt rum. Artiklen spejler dermed sin genstand: demokratisk bæredygtighed udfoldet og skabt gennem dialog, feedback og løbende genforhandling.

Demokrati som system og livsform

Nogle af de mest gennemgående spændinger i brevene spejler velkendte diskussioner fra litteraturen og samfundsdebatten om henholdsvis demokrati og bæredygtighed. En af disse er en gennemgående spænding mellem demokrati forstået som et "system" med teknikker, regler, lovgivning og procedurer og demokrati forstået som et udtryk for en "kultur", hvor omgangsformer, samtalen, håndtering af uenighed, tolerance, hverdagspraksisser, værdier og normer står centralt. Denne spænding ses på tværs af breve, men fremhæves eksempelvis i dette brev:

”Demokratisk bæredygtighed er struktur for inddragelse, det er institutioner, lovgivning, bevillinger og på den anden side dialog, relationer, fællesskaber og ikke mindst evnen og muligheden for at handle for alle” (brev 7).

Juristen og højskoleforstanderen

I efterkrigstidens Danmark var et lignede skel centralt i tidens store diskussioner om demokrati.

De to synspunkter er særligt forbundet med juraprofessoren ved Københavns Universitet Alf Ross, og højskoleforstanderen fra Krogerup Højskole Hal Koch. Ross så primært demokratiet som en teknik eller et system, mens Koch stod på, at demokrati snarere er en måde at omgås på, en livsform (Koch, 1945; Ross, 1946). Selvom det er 70 år siden, at denne diskussion bølgede, genfindes spændingen i brevene (f.eks. brev 7 og 9).

De to demokratiforståelser fremhæver forskellige dele af demokratisk sameksistens og kan dermed give forskelligt indtryk af vores tids demokrati og dets kvaliteter og udfordringer, men også hvordan bæredygtighed kan blive demokratisk. Nogle brevskrivere er bekymret over en stigende tendens til, at samfundets problemer ses som noget, som skal måles og vejes og ”løses” gennem teknisk regelstyring. Altså at balancen er uhensigtsmæssigt forskudt mod det tekniske og systemiske demokrati på bekostning af det kulturelle og værdimæssige, og at dette undergraver systemets institutioner:

”Hvis vores demokratiske institutioner lider af stiafhængigheder, som gør, at de ikke er i stand til at indtage feedbacks (både fra borgere, videnskab og økosystemer), hvordan nytænker og [ny]skaber vi så vores institutioner på måder, så de bliver i stand til det? Således at institutionerne kan genoverveje deres egne måder at operere på?” (brev 9).

Her peges på, at løsningen kan findes i livsformen selv, men at denne er udfordret, fordi den kræver meget af dem, som deltager:

”Demokrati er ikke et system eller en teori, men en livsform og et sindelag, som kræver tid og læring og ikke mindst træning i at balancere mellem at være åben og være modig og kunne stille de spørgsmål, der inviterer til mere bæredygtighed” (brev 7).

Det påpeges altså, hvordan demokratisk kultur er af en særlig karakter, som tillæres fra barnsben og skal dyrkes og understøttes – også i forhold til demokratiske institutioner gennem hele livet. Dette fokus på kulturen dukker også op i forbindelse med, at brevene adresserer den ”oprindelige” bæredygtighedsudfordring:

”Når ’demokratisk’ sættes sammen med ’bæredygtighed’, tænker jeg demokrati anderledes, end når man normalt snakker om, at noget er demokratisk, retfærdigt, repræsentativt. I denne sammenhæng tænker jeg demokratisk som noget, der handler om den menneskelige faktor. Man kunne måske sige ’folkelig’ eller det fælles aspekt af at være mennesker” (brev 10).

Brevskriverne beskriver spændinger mellem de to demokratiforståelser. De synes netop i forbindelse med bæredygtighed at pege i forskellig retning for demokratisk hverdagsliv. Og flere udtrykker deres bekymring for, at der er en uhensigtsmæssig forskydning mod prioritering af det tekniske og systemiske på bekostning af det kulturelle og værdimæssige (brev 5). Dette har nemlig betydning for, hvordan demokratiet kobles til bæredygtighed.

Store samfundsudfordringer kan give anledning til, at vi udfordrer de faste antagelser, vi har, om samfundets indretning. Sådan er bæredygtighed en udfordring, som sætter demokratiet i nyt lys. Det giver lejlighed til at bringe gamle debatter op til overfladen og genoverveje vores faste antagelser. For nogle kan bæredygtighed blive linsen, der synliggør eksisterende udfordringer med demokratiet, som vi kender det, men måske tilbydes der samtid en mulighed for, at demokratiet kan gro.

Inklusion, ulighed og retfærdighed

Udover at sætte spørgsmålstegn ved, om demokratiet er system eller livsform, har mange af brevskriverne overvejelser om, hvad demokrati kræver, heriblandt hvilke sociale betingelser der er nødvendige, for at bæredygtighed kan være demokratisk. Her dukker bl.a. spørgsmål om inklusion op: Er de rigtige med i det demokratiske fællesskab? Spørgsmål om lighed dukker også op: Har vi alle lige mulighed for at gøre os gældende i det demokratiske fællesskab?

Og endelig stilles der spørgsmål om retfærdighed: Hvad skal der til for, at demokratisk bæredygtighed bliver retfærdig? Enten fordi demokratisk bæredygtighed opfattes som en proces, som skal opretholde retfærdighed gennem gode demokratiske procedurer, eller fordi retfærdigheden ses som et endemål indbygget i demokratisk bæredygtighed.

Inklusion i de politiske systemer

Der er en stor opmærksomhed på og bekymring over, hvordan demokratisk bæredygtighed kan være et fælles projekt og blive et fællesskab, alle er en del af. Brevskriverne gør mange overvejelser om, hvilken form for inklusion det kræver. Skal demokratiet sikre, at alle har en stemme? At alle kan deltage? Eller at alle bliver hørt? Når store beslutninger skal træffes om fremtiden, kan man ikke nødvendigvis være enige i alle beslutninger, men hvor går grænserne for, hvad det vil sige at være inkluderet og deltage? Er man inkluderet, når man kan være med til at skabe nye fælles visioner? Eller er det vigtigste at inddrage borgere direkte i konkrete beslutnings- og implementeringsprocesser? Sådanne spørgsmål om demokratisk tilstrækkelighed fylder i mange af brevene, ikke mindst med det formål at sikre politisk lighed mellem borgere i det demokratiske fællesskab.

Nogle af brevene synes fulde af optimisme, f.eks. når demokratisk bæredygtighed defineres som "en inkluderende, fair og socialt retfærdig transformation mod et samfund, hvor alle trives inden for de planetære grænser" (brev 9), mens andre er præget af bekymring for, hvordan kombinationen af demokrati og bæredygtighed kan realiseres uden at skabe polarisering og splittelse (brev 1, 4 og 6). For andre igen er bekymringen, at demokratisk bæredygtighed bliver en undskyldning for ikke at handle, før der er skabt fuld konsensus, og ingen råber veto (brev 11). Endelig er en del af brevene optaget af, hvordan man håndterer, at der er forskellige opfattelser af, hvad demokratisk bæredygtighed kan betyde for forskellige grupper borgere:

"Vi er nødt til at kunne have forskellige forståelser og udgangspunkter for, hvad bæredygtighed er, ellers finder det ikke vej til alle gennem demokratiske processer" (brev 5).

Mindretal, flertal og uretfærdighed

På tværs af brevene ses overvejelser om, hvordan der sikres retfærdighed i demokratiske beslutningsprocesser, og hvordan der tages hensyn til udsatte mindretal:

"Flertallets magt er ikke demokrati... I demokratiet tager vi hensyn til de svage, til mindretallet. Derfor er den bæredygtighedsindsats, man arbejder med i dag, ikke demokratisk" (brev 6).

Brevskriverne er særligt opmærksomme på, hvordan forandring i bæredygtighedens navn kan opfattes som uretfærdig, da den kan underbygge eksisterende uligheder og konfliktlinjer i samfundet. Det kan f.eks. være forholdet mellem land og by, som sættes på spidsen i debatter om landbrugets udledninger: "Det er et demokratisk problem, fordi byrden af et fælles problem bliver placeret, hvor […] de fleste er rigtig langt fra de nationale beslutningsprocesser og udfordret på hverdagsøkonomien i forvejen. Det er uretfærdigt" (brev 6).

Et andet spørgsmål indenfor dette tema handler om, hvad demokratisk bæredygtighed betyder for "almindelige mennesker", her forstået som dem, der ikke til daglig tænker på at deltage i bæredygtighedsdebatten. Flere brevskrivere overvejer, om begrebet demokratisk bæredygtighed har potentiale for at samle bredt og på tværs:

"I et rigt land som Danmark handler det [bæredygtighed] f.eks. om vores høje forbrug af ressourcer og energi. Det kommer helt tæt på borgernes hverdagsliv, fordi det handler om, hvad vi spiser, hvordan vi klæder os, bevæger os rundt og bor. Det har traditionelt været anset som et område uden for den politiske sfære, og derfor har politikere og embedsværket [haft] svært ved at træde ind på dette domæne" (brev 9).

Klimatiltag om forbrug og arealanvendelse synes altså at gå over grænserne for, hvad mange opfatter som privat. Når klimapolitiske mål udfordrer hverdagen, værdier og kulturelle omgangsformer, kan det støde borgere, som opfatter f.eks. forbrug som noget, der ikke bør være genstand for samfundets indblanding (brev 8 og 9).

Dette kan udfordre opbakningen til bærdygtighedsinitiativer, men også skabe konflikt om demokratiets rolle – og måske ligefrem undergrave demokratiske institutioners legitimitet. Det ser nogle af brevskriverne som en trussel for, at demokratisk bæredygtighed, som begreb, finder bredere opbakning i befolkningen, mens andre ser det som en del af en nødvendig udvikling af demokratiet.

Demokrati for de ikke-menneskelige og retfærdighed mellem arter

Der findes også i flere af brevene mere radikale ideer om, hvordan demokratisk bæredygtighed kan være inkluderende og tilbyde retfærdighed ud over de menneskelige fællesskaber.

"Er demokrati kun for mennesker, eller bør demokrati også inkludere det ikke-menneskelige på lige fod?" (brev 11) spørges der eksempelvis. Kan demokratisk bæredygtighed tilstræbe retfærdighed mellem mennesker og andre arter? Kan det indeholde omsorg for økosystemer og ikke-mennesker? Og skal demokratisk bæredygtighed som projekt finde løsninger på, hvordan mennesker og andre arter kan leve bedre sammen? Disse spørgsmål udfordrer vores demokratiske fantasi og skubber til grænserne for, hvad demokratisk bæredygtighed kan rumme.

Hvorfor egentlig demokrati og bæredygtighed?

Flere peger i forlængelse heraf på, at der er brug for demokratisk fornyelse – nye værktøjer og nye demokratiske formater, som kan skabe dybere inklusion og mere direkte deltagelse. Brevskriverne refererer bl.a. til den litteratur og praksis, som kaldes demokratisk innovation (f.eks. OECD, 2020; Elstub og Escobar 2019).

Målet er, at demokratiet skal finde nye måder at rumme "alle". Det er der i brevene to argumenter for. Det ene argument handler om, at deltagelse skaber legitimitet i et demokratisk samfund. Alle, der er berørt af en politisk beslutning, skal have ret til være inkluderet i den politiske proces og "få deres perspektiv anerkendt i processen" (brev 10).

Det andet argument handler om, at målet – bæredygtighed – kun kan opnås på demokratisk vis, for ellers ændrer folk ikke adfærd. Fællesskab forstås her som forudsætningen for at skabe bedre og mere effektive løsninger: "De demokratiske processer kan være med til at fremme bæredygtigheden: at ud af de svære samtaler, vores uenigheder og forskelligheder kan vi alligevel se en fælles vej henimod mere balance og en bæredygtig fremtid" (brev 5).

Dette er en løbende spænding, som brevene afvejer forskelligt. Selvom begge tilgange tilbyder svar på spørgsmålet om, hvad "demokrati" skal gøre for "bæredygtighed", findes der her en begrebslig åbenhed.

Brevene trækker som tidligere nævnt på klassiske overvejelser omkring demokratiets muligheder og udfordringer for at leve op til vores forventning om retfærdighed, politisk lighed og demokratisk inddragelse, når vi vil adressere bæredygtighed. Men nogle spørgsmål – f.eks. om hvordan det demokratiske fællesskab kan udvides til at inkludere mere end mennesker, forbliver ubesvarede. Det kunne være en indikation på, at vi endnu søger et nyt type tankegods til helt at forstå, hvad demokratisk bæredygtighed kan blive i fremtiden.

Bæredygtige økonomier

Udover at kredse om sociale, kulturelle og miljømæssige aspekter af demokratiet problematiseres den økonomiske vækstmodel også i flere af brevene. Som en brevskriver nævner, handler demokratisk bæredygtighed også "i høj grad om økonomi" (brev 6). Dette giver anledning til mange overvejelser hos deltagerne, både hvad angår det realistiske i at skabe nye og bæredygtige økonomiske strukturer, og hvordan indlejringen bedst kan forstås og udvikles.

En brevskriver fremhæver demokratisk ejerskab som en politisk innovation til at opnå demokratisk bæredygtighed: "Der er behov for, at demokratiet styrkes og væves ind i flere dele af samfundet. F.eks. er de færreste virksomheder og organisationer styret demokratisk. Hvad vil der ske, hvis store forurenende og ikke-grønne virksomheder blev styret demokratisk?" (brev 3).

I samme brev rejses samtidig en mere generel problemstilling om værdi og værdisætning: "Skal [økonomien] være grundmålestokken for alle initiativer, og skal Finansministeriet bevare sin høje rang

blandt de andre ministerier? Skal vi i stedet turde fokusere på de værdier, der ikke kan måles i økonomiske termer, som f.eks. værdien af natur, ren luft, fællesskab, omsorg…?" (brev 3).

Flere breve forbinder bæredygtighed med økonomiske diskussioner om (u)lighed og klasse med skabelsen af en ny økonomi inden for de planetære grænser. Her findes bl.a. ideen om en doughnut-økonomi som et forbillede for en regenerativ økonomi (Raworth, 2017; breve 6, 9 og 10). Dette er overvejende tilgange til økonomi, der gør op med status quo/vækstlogik (brev 10) og en forestilling om omstilling, hvor industriinteresser kan have den samme indflydelse som hidtil (brev 1, 11). Det giver et samlet billede af, at de nuværende ubæredygtige mønstre for økonomien skal konfronteres direkte som en del af den demokratiske debat om bæredygtighed.

Det er både strukturelle og borgernære forandringer, der ligger brevskriverne på sinde. Ubæredygtige logikker omkring privatforbrug fremhæves i et brev: "Vi skal ikke maxe ud, bare fordi vi kan, eller fordi grådigheden tager over. Fordi mere vil have mere" (brev 5). Denne kritik stilles over for en borgernær tilgang, hvor borgerne både involveres og engageres i omstillingen støttet af lokale myndigheder: "Kommunerne skal påtage sig en mere faciliterende rolle på klima- og miljøområdet, og det kræver markant andre mindset, kompetencer og værktøjer, end de besidder i dag" (brev 9). Flere breve uddyber behovet for at se ud over regler og reguleringer og i stedet skabe rammer for "deltagelse i sociale sammenhænge, hvor bæredygtige handlinger giver mening, anerkendes og deles med andre" (brev 13, se også brev 7 og 12). Flere breve peger på nødvendigheden af en mere relationsorienteret økonomi – en nyorientering, som kræver tid og støtte lokalt til at forandre økonomien fra hverdagspraksisser til samfundsstrukturer.

Organisering af økonomien går altså igen, som en betingelse for at skabe demokratisk bæredygtighed. Begge holder hinanden fastlåst og ude af stand til at forandre sig, uden at den anden følger med. I flere af brevene er også en tydelig frustration over denne relation.

Hastighed, tid og proces

Forholdet mellem tidspres og proces optager ligeledes mange brevskrivere. Et brev udtrykker, at "der er en grundlæggende spænding mellem de demokratiske processer, der tager tid, og det presserende behov for handling i forhold til klima og bæredygtighed. Vi ved, at tempoet i den grønne omstilling er nødvendigt, men hvordan balancerer vi det med ønsket om demokratisk involvering?" (brev 12). I andre breve findes både uddybninger af problematikken og forsøg på at pege på dybereliggende årsager.

I tråd med senere årtiers debat om den antropocæne tidsalders særlige karakteristika (Hamilton, 2017) er der i breve refleksioner over vores tidsperiode som epoke og de udfordringer, omstillingen giver netop nu. Et brev forklarer, hvordan vi har overskredet det punkt, hvor vi kan vende tilbage til en 'naturlig' fortid, som er tilgængelig som en bæredygtig fremtid (brev 10). Et andet brev kritiserer tilsvarende det urealistiske "håb om stabilitet", der ligger i at anvende et bæredygtighedsbegreb fra 1987 (Brundtland-rapporten) til at pege på fremtidige forandringsveje, når tiden siden 1980'erne har været præget af utilstrækkelig og langsom handling. Andre breve knytter dette an til, hvilke tidshorisonter, der er styrende: "Vi har fremelsket en form for demokrati, der i høj grad er ansporet af korttids- og særinteresser, og hvor almindelige mennesker har meget begrænset reel mulighed for at få indflydelse på de beslutninger, der former deres liv" (brev 10).

Endelig anerkender et brev, at manglende *tid* i hverdagen er en grundlæggende udfordring for demokratiet. Mange borgere kan være svære at mobilisere i store spørgsmål om demokratisk bæredygtighed, fordi de "har travlt med børnepasning, madlavning, hus- og havearbejde, karriere, uddannelse osv." (brev 1). Det peger på, at hverdagspraksisser, husholdning og forbrugsmønstre er fastlåste trods mange årtiers diskussioner om bæredygtig udvikling. Et andet brev anvender Hartmut Rosas ide om "accelerationens tidsalder" (2012) for at argumentere for en deceleration, der går på tværs af hverdags- og samfundsforhold: "Alting skal hele tiden være hurtigere, vilde[re], bedre, større. Men vi trænger til

at trække i håndbremsen. For vores egen skyld og for naturens skyld" (brev 5).

> *Hastighed udgør en del af problematikken for demokrati og bæredygtighed. Her kan et træk i håndbremsen for business-as-usual måske netop give tid og rum til demokratiske processer, der favoriserer bæredygtighed på den lange bane*

Samlet set giver brevene et billede af, at menneskers og samfunds evne til at handle med hast er et kritisk problem. Hastighed udgør en del af problematikken for demokrati og bæredygtighed. Her kan et træk i håndbremsen for business-as-usual måske netop give tid og rum til demokratiske processer, der favoriserer bæredygtighed på den lange bane.

Regeneration eller balance?

Overvejelserne om samfundets acceleration og hverdagens hastighed leder i flere breve også til begrebet regeneration. "Der skal være tid til at hvile, til at regenerere. Det er for mig bæredygtighed" (brev 5), står der i et af brevene. Det kan lede tankerne hen på "slow"-bevægelserne, eksempelvis "slow research", som advokerer for, at den bedste forskning handler om grundighed, tid til kritisk refleksion og tid til at diskutere med andre forskere og aktører i samfundet (Stengers, 2018).

Men hvor denne brevskriver peger på tid til at regenerere som en del af bæredygtighed, findes der også en spænding i bæredygtighedsbegrebet. For handler bæredygtighed om at opnå gode balancer mellem mennesker og natur, eller er bæredygtighed nærmere en nødvendig genopbygning af en ødelagt natur? Den spænding mellem balance og regeneration berøres i flere af brevene:

"Der ligger i ordet bæredygtigt en cirkulær tankegang om, tingene skal gå i nul, men i virkeligheden bør vi også overveje, at bæredygtighed kræver en regenerering af det ødelagte og derfor er mere ambitiøst end bare at få processerne til at gå i nul" (brev 3).

I Brundtland-rapporten fra 1987, som udgør et fælles referencepunkt for miljø- og klimapolitikken internationalt, er det især balancen, som er i fokus: Dels balancen mellem nutid og fremtid (der skal være lige så meget til fremtidige generationer som nutidige) og dels mellem forskellige søjler i samfundet (økonomi, miljø, samfund). Denne forståelse var banebrydende for sin tid, men tager man de kritiske briller på, er det en definition, der sætter menneskets behov i fokus. Ideen om at skulle "balancere" behovene i de forskellige samfundssøjler rummer også problemer, for som et af brevene påpeger: "Det er søjler, antikke holdbare søjler, der kan bære uendeligt – sådan tror jeg, det grafiske udtryk var i Brundtland-tiden, og sådan er det i dag. Det er et håb om stabilitet, mens der fortsat tilvejebringes mere viden om nødvendigheden af forandring" (brev 11).

Regeneration, derimod, udfordrer dette og peger på, at vi ikke blot skal mindske vores negative påvirkning, men aktivt genopbygge. I brevene beskrives dette som et behov for at "give mere, end vi tager, [for] vi har for længst overforbrugt og drevet rovdrift på naturens ressourcer" (brev 9). Begrebet regeneration har også fundet sin vej ind i praksis, f.eks. i bevægelsen for regenerativt jordbrug, hvor jordens frugtbarhed genopbygges gennem konkrete metoder (Ahl og Skovgaard, 2020), og regenerativt byggeri, hvor bygninger skal bidrage aktivt til at genoprette omkringliggende økosystemer med omtanke for både klima, miljø, natur, økonomi og menneskelig trivsel (Aarhus Center for Regenerativt Byggeri, 2025).

I forbindelse med demokratisk bæredygtighed rejses spørgsmålet også, om det blot er jorden og naturen, der skal genoprettes, eller om det også er vores demokrati?

I et af brevene leges med begrebet "regenerativt demokrati", der beskrives som "et demokrati, der hele tiden regenererer sig selv, ved at beslutninger træffes via deltagelse og indflydelse på lavest mulige niveau og ud fra delegering, hvor der er behov. Der er allerede interessante erfaringer med borgerting, kollektiv budgettering osv., der kan bygges videre på" (brev 10).

Her fremhæves, at det regenerative element arbejder "bottom up", altså at det er den nære deltagelse, der giver demokratiet liv og får det til at udvikle sig. I et andet brev påpeges at: "Demokratiet som en akse mellem eliten og den enkelte borger har forskudt sig i retningen af eliten, og der er behov for en balancering, hvor det demokratiske mandat og de store beslutninger i højere grad findes borgernært" (brev 3).

Borgerinddragelse og deltagelse kan komme til at kræve en masse ressourcer af borgere relativt til andre mere repræsentative demokratiske former, som tilbyder uddelegering af det politiske arbejde, og derved frigiver tid til den enkelte borger (Thorup, 2025). Men flere af brevene påpeger, at der er sket en bevægelse, hvor demokratiet er kommet for langt væk fra borgerne, og derfor har det brug for at blive genopbygget. Og måske kan en regeneration af demokratiet også medvirke til at styrke den miljømæssige og sociale bæredygtighed.

Spændingen mellem regeneration og bæredygtighed er både i forhold til naturen og demokratiet afhængig af, hvordan man forstår det eksisterende. Er naturen så sårbar og ødelagt, at balance er umulig? Og er demokratiet i en krise, som kræver regeneration? Begge åbner nye spørgsmål, men for de brevskrivere, som peger på regeneration, synes der at ligge et håb og potentiale i at påtage sig opgaven med at genopbygge – krisernes omfang til trods.

Afsluttende bemærkninger om demokratisk bæredygtighed i dets kompleksitet

Demokratisk bæredygtighed fremstår i denne artikel ikke som en fast størrelse, men som et åbent og bevægeligt begreb, der siden Brundtland-rapporten (1987) har haft både politikeres, forskeres og praktikeres bevågenhed, og hvor normer, hensyn og grænser løbende må forhandles. De breve fra forskere og praktikere, som artiklen baserer sig på, viser, at forbindelsen mellem demokrati og bæredygtighed fortsat hverken er harmonisk eller entydig. Forbindelse er præget af vidensmæssige og sanselige spændinger, dilemmaer og gensidige afhængigheder og åbner flere spørgsmål, end den besvarer. Netop derfor kalder begrebet mindre på endelige definitioner og mere på vedvarende refleksion over, hvordan vi lever og beslutter sammen under økologiske og sociale vilkår, der er under pres.

> *Hvis bæredygtighedens nødvendighed bruges til at lukke demokratiske rum, risikerer den grønne omstilling at forstærke eksisterende uligheder og skabe nye former for eksklusion og afmagt*

Spørgsmålet om, hvordan kollektive beslutninger om økologiske og sociale grænser kan træffes på måder, der opleves som legitime, er langtfra nyt. Allerede tidligere er det blevet fremhævet som en kerneudfordring for koblingen mellem demokrati og bæredygtig udvikling (Læssøe, 2008). Brevene aktualiserer dette igen: Hvem får stemme? Hvilke erfaringer tæller som viden? Og hvordan håndteres uenighed, når værdier og livsformer står på spil? Hvis bæredygtighedens nødvendighed bruges til at lukke demokratiske rum, risikerer den grønne omstilling at forstærke eksisterende uligheder og skabe nye former for eksklusion og afmagt. Brevene peger på det aktuelle behov for institutionelle og hverdagslige organiseringer, hvor konflikter kan komme til udtryk, og hvor berørte parter reelt kan få indflydelse. Aktuel forskning i bæredygtighedstransformationer peger ligeledes på, at demokratiske praksisser ikke blot er et ideal, men en forudsætning for legitime og langtidsholdbare bæredygtige forandringer (f.eks. Gausset mfl., 2024; Pickering mfl., 2022).

Samtidig rejser brevene spørgsmål om, hvordan bæredygtighed kan blive til noget, der leves og praktiseres – ikke blot noget, der reguleres og måles? Her lader vi tankerne vandre i retning af praksisfællesskaber, lokale eksperimenter og civilsamfunds-

Boks 2: Demokratisk bæredygtighed handler om at stille sig selv, sine fagfæller, sine beslutningstagere og ledere følgende spørgsmål:

- Hvordan træffes kollektive beslutninger om økologiske og sociale grænser på måder, der opleves som legitime?
- Hvordan undgår man, at den grønne omstilling forstærker eksisterende uligheder og demokratiske brud?
- Hvordan kan bæredygtighed blive noget, der leves og praktiseres - ikke blot noget, der reguleres og måles?
- Hvordan kan bæredygtighed samtidig være et fælles ansvar, som vi alle udvikler handlekraft til?
- Hvordan skal vi forholde os til demokratisk bæredygtighed - som proces eller mål eller begge dele?

drevne initiativer, hvor nye måder at organisere liv på afprøves. Historisk og aktuelt ser vi, hvordan borgere organiserer sig sammen i økosamfund, fællesskaber og bevægelser, der forbinder økologiske hensyn med demokratiske beslutningsformer, som eksempelvis netværkene omkring økosamfund i Danmark (Landsforeningen for Økosamfund, 1995). Også aktionsforskning har de sidste 10 år vist, hvordan samarbejder mellem borgere og forskere kan åbne sociale forestillingsevner og skabe nye bæredygtige handlemuligheder (Egmose, 2015).

Brevene peger på, at handlekraft ikke kun er et individuelt anliggende, men et spørgsmål om, hvordan fællesskaber, institutioner og styringsformer indrettes, så mennesker kan erfare, at deres deltagelse gør en forskel. På den måde kan demokratisk bæredygtighed forstås både som proces og som horisont: som løbende dialog, feedback og genforhandling. Vi må anerkende det, vi bygger videre på indenfor dette felt. Både de initiativer i praksis, som igennem mange år har arbejdet for og med demokratisk bæredygtighed, og de forskningsindsigter og begrebsudviklinger, der historisk har fundet sted. Som horisont fungerer demokratisk bæredygtighed som et normativt pejlemærke, der samler bestræbelser på at forbinde omsorg for liv med retfærdige og inkluderende beslutningsformer. Demokratisk bæredygtighed slås an herfra med følgende spørgsmål: Hvordan kan vi blive ved med at skabe rum, hvor både proces og horisont holdes åbne, og hvor spændinger, håb og muligheder kan udforskes retfærdigt for alt levende nu og for fremtidens generationer?

Referencer

Aarhus Center for Regenerativt Byggeri (2025), https://-acrb.dk/. Set 10. februar 2026.

Ahl, Sofie Isager og Sille Skovgaard (2020), "Alt det der ikke vejer noget: En samtale om regenerativt landbrug med Martin Beck", *Ny Jord - Tidsskrift for naturkritik,* vol. 5.

Brundtland, G.H. (1987), *Our common future world commission on environment and development*, Oxford: Oxford University Press.

Dupret, K. og J. Krøjer (2023), "A Carefully Engaged Researcher's Body", i D. Lydahl og N.C. Nickelsen, red., *Ethical and Methodological Dilemmas in Social Science Interventions: Careful Engagements in Healthcare, Museums, Design and Beyond,* Art. 20, Springer: pp. 243–56.

Egmose, Jonas (2015), *Action Research for Sustainability – Social Imagination between Citizens and Scientists*, Ashgate.

Ellis, C., T.E. Adams og A.P. Bochner (2011), "Autoethnography: An Overview", *Historical Social Research (Köln)*, 36(4(138)): 273–90.

Elstub, Stephen og Óliver Escobar, red. (2019), *Handbook of Democratic Innovation and Governance,* Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.

Gausset, Q. og J.V. Hoff (2024), "Grønne fællesskaber: Et overset element i den grønne omstilling", i S.K. Hansen, S. Krøijer og L. Tønder, red., Grøn *Samfundsteori: Tanker til en økologisk krisetid*, København: Hans Reitzels Forlag, pp. 367-83.

Hamilton, C. (2017), *Defiant Earth: The Fate of Humans in the Anthropocene*, Cambridge: Polity Press.

Landsforeningen for Økosamfund https://okosamfund.-dk/

Læssøe, A.J. (2008), "Demokrati og bæredygtig udvikling", i *Oplys demokratiet: Faktaark*, Dansk Folkeoplysnings Samråd.

Koch, A. (1945), *Hvad er Demokrati?,* København: Gyldendal.

OECD (2020), *Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave*, OECD Publishing, Paris.

Pickering, J., T. Hickmann, K. Bäckstrand, A. Kalfagianni, M. Bloomfield, A. Mert og A.Y. Lo (2022), "Democra-

tising sustainability transformations: Assessing the transformative potential of democratic practices in environmental governance", *Earth System Governance*, 11, 100131.

Raworth, K. (2017), *Doughnut economics: Seven ways to think like a 21st-century economist*, Random House.

Richardson, L. og E. St. Pierre (2000), "Writing: A method of inquiry", i N.K. Denzin og Y.S. Lincoln, red., *Handbook of qualitative research,* 2. udg., Sage Publications: pp. 923–48.

Rosa, H. (2012), *Weltbeziehungen im Zeitalter der Beschleunigung,* Berlin: Suhrkamp.

Ross, A. (1946), *Hvorfor Demokrati?,* København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.

Smith, D.E. (2005), *Institutional ethnography: a sociology for people*, 1. udg., The Rowman & Littlefield Publishing Group.

Stanton, J. (2014), *Democratic sustainability in a new era of localism*, Routledge.

Stengers, I. (2018), *Another science is possible*, Cambridge, UK: Polity.

Thorup, M. (2025), *Ustyrligt demokrati: verdens vildeste eksperiment*, Nord Academic.

Et betaleligt og bæredygtigt boligliv – hvad, hvem og hvordan?

Cornelia Seger Jakobsen, strategisk projektleder, BLOXHUB, cja@bloxhub.org
Line Kryger Aagaard, antropolog og adjunkt, Institut for Byggeri, By og Miljø (BUILD), Aalborg Universitet, lkaa@build.aau.dk

Adgangen til betalbare boliger udgør en voksende udfordring i byer som København, hvor både befolkningstal og kvadratmeterpriser er støt stigende. Samtidig står bolig- og byggesektoren over for et akut behov for grøn omstilling, da ressourceforbrug og CO_2-udledninger fra nybyggeri står for nogle af de største poster i Danmarks samlede klimaaftryk. Bolig- og klimakrisen hænger således tæt sammen i en problematik, der stiller nye krav til boligsektorens aktører. I denne artikel udfolder vi gennem begrebet "fællesansvar", hvordan problematikken berører og nødvendiggør en samtænkning af miljømæssige, sociale, kulturelle, økonomiske og demokratiske dimensioner i et fælles bæredygtighedsansvar for branchen. Selvom "fællesansvar" kalder på kollektive løsninger og bredt samarbejde, er ansvaret og handlingsrummet ikke ligeligt fordelt.

Vi bygger mere end nogensinde, og alligevel har færre råd til at bo i byerne. I Danmark står bygge- og boligsektoren for omkring en tredjedel af de samlede CO_2-udledninger (Maagøe, 2023), og hvis vi fortsætter med at udlede, som vi gør i dag, vil vi inden for de næste par år overskride grænsen for, hvor meget CO_2 der kan udledes, hvis den globale opvarmning skal holdes under 1,5 °C (Dark Matter Labs, 2023). Tidshorisonten for at handle er derfor kort og kræver en gentænkning af alt fra materialevalg og byggeteknik til energiforbrug og omfanget af nybyggeri. Dette rejser samtidig grundlæggende spørgsmål om, hvilke behov boligen skal imødekomme, og i hvilket omfang den eksisterende bygningsmasse kan transformeres, renoveres og genbruges i stedet for nybyg.

Samtidig oplever vi en stigende bolig- og betalbarhedskrise. I København er lejlighedspriserne eksempelvis steget med 7,3 pct. om året siden 1992, svarende til en samlet stigning på 667 pct. (Gregersen, 2026). Omkring hver femte husholdning er ramt af en boligbyrde, der påvirker deres økonomiske råderum. Når boligpriserne stiger markant hurtigere end indkomsterne, opstår en strukturel ubalance mellem, hvad boliger koster, og hvad borgere reelt kan betale. Det presser særligt lav- og mellemindkomstgrupper ud af byerne og svækker den sociale sammenhængskraft. Udfordringen bunder særligt i en ubalance mellem udbud og efterspørgsel. Der er ikke nok boliger til at imødekomme den stigende tilflytning til byerne. Men løsningen er ikke blot at bygge flere kvadratmeter, som når Københavns Kommune foreslår 70.000 nye boliger (Københavns Kommune, 2026). Både globalt og lokalt er vi nødt til at forholde os til de planetære grænser og erkende, at mere nybyggeri i sig selv ikke løser vores boligproblemer.

> *Spørgsmålet er ikke blot, hvordan vi kan gøre boliger billigere eller grønnere, men også hvorfor det tilsyneladende er så vanskeligt at gøre begge dele på samme tid*

Den dobbelte klimakrise og bolig- og betalbarhedskrise peger på et grundlæggende strukturelt dilem-

ma, hvor sociale hensyn og grøn omstilling behandles hver for sig – men i praksis er forbundet. Det vi bygger, og måden vi bygger på, former både vores klimaaftryk og vores mulighed for at bo og deltage i samfundet. Spørgsmålet er derfor ikke blot, hvordan vi kan gøre boliger billigere eller grønnere, men også hvorfor det tilsyneladende er så vanskeligt at gøre begge dele på samme tid. Som vi vil vise i denne artikel, kan demokratisk bæredygtighed og "fællesansvar" være nøglebegreber for at løse dette problem.

Vi, artiklens forfattere, Cornelia Seger Jakobsen, strategisk projektleder fra BLOXHUB, og Line Kryger Aagaard, antropolog og adjunkt fra Aalborg Universitet, repræsenterer forskellig baggrunde og perspektiver fra forskning og praksis. Gennem et samarbejde i det grønne laboratorium Impact Lab 2.0 har vi undersøgt boligkrise og bæredygtighed fra flere vinkler og brudflader. Dette har resulteret i overlappende spørgsmål og en fælles undren, som danner grobund for den nærværende artikel. Her præsenterer vi indsigter fra hver vores organisation og reflekterer sammen over, hvordan vores erfaringer samlet kan pege på nye løsninger relateret til den bæredygtige og betalbare bolig, herunder potentialet i at bringe aktører fra branchen sammen i forpligtende handlefællesskaber. Gennem begrebet *fællesansvar* vil vi pege på et delt bæredygtighedsansvar i boligsektoren, som er fælles og differentieret med forskellige grader af indflydelse og handlingsrum for forskellige aktører. Ved *fællesansvar* forstår vi således et differentieret fælles ansvar, hvor forskellige aktører bidrager i kraft af deres specifikke kapaciteter, kompetencer og institutionelle roller. Samtidig indebærer det en organiseret deling af ansvar, risiko og beslutningskraft mellem private og offentlige aktører.

I det følgende vil vi præsentere boligen som ramme for liv, trivsel og social deltagelse ved at redegøre for en række af boligens kulturelle, økonomiske og miljømæssige betydninger. Med udgangspunkt i en dansk kontekst giver vi eksempler fra projekter (henholdsvis fra BLOXHUB og Aalborg Universitet), som på forskellig vis belyser bolig- og byggesektorens aktører, dilemmaer og potentialer. Dette leder os til en indkredsning af begrebet "fællesansvar" og frem mod en række designprincipper for tværsektoriel inddragelse og samskabelse. Som vi vil argumentere for, tjener inddragelse og samskabelse ikke blot praktiske formål, men kan bidrage til en synliggørelse af magt, interesser og handlemuligheder i boligsektoren. Når disse bliver analytisk eksplicitte, kan de danne grundlag for mere realistiske og forpligtende samarbejder om fremtidens bæredygtige og betalbare boliger. Slutteligt i artiklen reflekterer vi over, hvordan den bæredygtige og betalbare bolig kan være en prisme for demokratisk bæredygtighed på tværs af miljømæssige, økonomiske, sociale og kulturelle dimensioner.

Boligens som ramme for liv, trivsel og social deltagelse – udfordringer og potentialer

Boligen udgør et centralt udgangspunkt for menneskers trivsel, stabilitet og mulighed for at deltage i sociale fællesskaber og i samfundslivet. Som menneskeret er den formuleret som retten til en passende bolig, men i praksis indgår boligspørgsmål i et komplekst spændingsfelt mellem markedslogikker, regulering og socioøkonomiske uligheder (Jakobsen og Lysgaard Vind, 2024).

Bygge- og boligsektoren er kendetegnet ved en værdikæde med mange aktører, der hver især opererer under forskellige økonomiske hensyn og afkastkrav. Disse logikker akkumuleres gennem udviklings- og byggeprocessen og kan i sidste ende blive overført til beboernes udgifter og skabe en barriere for betalbarhed. Dette forstærkes af, at udvikling i stigende grad finder sted i finansielle og spekulative markeder, hvor profit er en styrende faktor, og hvor boliger ikke nødvendigvis udvikles med fokus på langvarig social værdi. Det betyder, at boligen i stigende grad behandles som et finansielt aktiv snarere end et hjem (Jakobsen og Lysgaard Vind, 2024).

Konsekvenserne er tydelige, som påpeges i New Urban Voices' seneste publikation, *København 2.0: En ny vej for hovedstaden*. Her beskrives, hvordan pensionskasser og udenlandske investorer betragter boligmarkedet som en sikker og langsigtet investering, særligt inden for det private lejeboligsegment. Denne kapitalplacering indgår som en del af forklaringen på udviklingen i lejepriserne i København,

hvor de billigste private lejemål er steget med 59 pct. siden 2018 (Hallberg o.a., 2026).

Parallelt fungerer ejerboligen i Danmark i stigende grad som en central økonomisk ressource, idet omkring halvdelen af danskernes formue i dag er placeret i fast ejendom. Disse forhold bidrager til at forme boligmarkedets dynamik, hvor både kapitalaktører og husholdninger anser boligen som et økonomisk aktiv.

Det kan medvirke til, at økonomiske fordele i højere grad tilfalder borgere med adgang til betydelig kapital, mens nye boligkøbere og lejere møder højere adgangsbarrierer. Resultatet er en stigende forskydning i, hvem der har mulighed for at etablere sig på boligmarkedet og dermed i sammensætningen af beboere over tid.

I denne udvikling risikerer boligen at miste sin sociale funktion som ramme for hverdagsliv og deltagelse i fællesskabet - og i stedet blive reduceret til et aktiv, der primært skaber økonomisk værdi for en begrænset gruppe (Hallberg o.a., 2026).

Boligen er naturligvis mere end et udtryk for økonomiske forskelle. Den forbindes ofte med identitet, livsstil og social status, og idealer om lys, luft, fleksibilitet, beliggenhed og mange kvadratmeter former i høj grad efterspørgslen. Den "gode bybolig" associeres typisk med flere værelser og plads til samvær, selvom mange af disse kvaliteter kan skabes uden øget areal. Hjemmet bliver dermed en del af den personlige fortælling – et sted, hvor forestillinger om det gode liv både leves og vises frem.

Disse kulturelle dynamikker er med til at forme og reproducere forestillingen om, hvad "den gode bolig" er. Det er med til at fastholde normer om boligstørrelse, komfortstandarder og privat råderum, som kan stå i modsætning til behovet for at reducere ressourceforbruget (Esbjørn og Christiansen, 2025; Madsen, 2018). I denne optik bliver de kulturelt formede boligidealer et centralt element i forståelsen af boligefterspørgslen og peger på, at en omstilling mod mere arealeffektive boligformer også indebærer et spørgsmål om at gentænke de kulturelle idealer, der præger efterspørgslen.

Kaster vi et blik på bæredygtighed som et bredere forskningsfelt, står det klart, at vi ikke alene kan effektivisere os ud af klima- og ressourcekrisen. I de dele af verden, hvor forbruget er højest, herunder Danmark, er det også nødvendigt at reducere det samlede materielle forbrug og i højere grad skelne mellem menneskelige behov og forbrugsmæssigt begær. I de senere år er denne pointe blevet formuleret i en række beslægtede perspektiver inden for bæredygtighedsforskningen, herunder doughnut-økonomi (Raworth, 2017), modvækst (Hickel, 2020; Lorek og Fuchs, 2013), forbrugskorridorer (Fuchs, o.a., 2021) og begrebet "tilstrækkelighed" (Sandberg, 2021; Princen, 2005). Fælles for disse tilgange er en bestræbelse på at gentænke forholdet mellem menneskelig trivsel og ressourceforbrug, så basale behov kan opfyldes inden for planetens bæreevne og med større social retfærdighed.

Begrebet "tilstrækkelighed" eller "nøjsomhed" er særligt relevant i denne sammenhæng. Her rettes fokus mod at reducere materielt forbrug, samtidig med at trivsel fremmes gennem opfyldelsen af centrale menneskelige behov som sundhed, autonomi og social deltagelse (Gough, 2017). De to første kan ses som forudsætninger for det tredje: uden en vis grad af tryghed og handlefrihed er det vanskeligt at deltage aktivt i samfundets fællesskaber. "Tilstrækkelighed" kombinerer miljømæssige og sociale aspekter i blikket på boligen og advokerer for en retfærdig sikring af boligareal, boligkvalitet, sikkerhed og betalbarhed (Gough o.a., 2024). Mens boligens ressource- og klimaaftryk især kan sænkes gennem en reduktion af boligarealet (og dermed også varme- og energiforbruget) samt en begrænsning af nybyggeri, peger tilstrækkellighedsperspektivet også på vigtigheden af flere fællesarealer og delte faciliteter til at understøtte et bæredygtigt boligliv med trivsel, deltagelse og fællesskab i centrum (Fischer og Arnold, 2026).

> *Boligen er et centralt fundament, hvor spændingen mellem trivsel, økonomisk ulighed, ressourceforbrug og demokratisk deltagelse materialiserer sig*

På baggrund af ovenstående gennemgang fremstår boligen som mere end blot en fysisk ramme for hverdagslivet. Den udgør både en central del af vores ressourceforbrug og et fundament for menneskelig trivsel og samfundsdeltagelse. En tryg bolig skaber den materielle og sociale base, hvorfra mennesker kan engagere sig i samfundslivet, hvad enten det handler om lokalt fællesskab, civilsamfund eller politisk deltagelse. Boligen bliver dermed et centralt fundament, hvor spændingen mellem trivsel, økonomisk ulighed, ressourceforbrug og demokratisk deltagelse materialiserer sig.

Tværsektoriel inddragelse og samskabelse

Boligspørgsmålet er således ikke et isoleret teknisk eller økonomisk anliggende, men en kompleks samfundsudfordring. Det bliver særligt tydeligt, når man kigger på de mange aktører i bygge- og boligsektoren - og på deres gensidige afhængighed. Ingen enkelt aktør har hverken incitament eller kapacitet til alene at drive den nødvendige omstilling.

I BLOXHUB har vi arbejdet med disse dilemmaer gennem projektet *Unlocking Social Value in Housing og The Copenhagen Way,* hvor vi sammen med dansk og europæisk industri og NGO'er har undersøgt muligheder og barrierer. Projekterne har lagt fundamentet for en dagsorden, der søger at bygge bro mellem klimahensyn og social værdiskabelse. Gennem litteraturstudier, ekspertinterviews og workshops med aktører på tværs af boligsektoren erfarede vi, at barrierer og handlemuligheder er fordelt på tværs af aktørgrupper. Et gennemgående træk var, at flere i høj grad så handlemuligheder som betinget af, at andre agerede først. For at lykkes med en omstilling af boligsektoren er der derfor behov for et tæt samarbejde mellem civile, offentlige, private og institutionelle aktører - og her er "fællesansvar" nødvendig. Erfaringer fra BLOXHUB's seneste *Innovation Atlas* peger samtidig på, at mekanismen bag et godt tværsektorielt samarbejde ikke ligger i at koordinere enkeltstående planer, minimumskrav eller afrapporteringer, men i at etablere en fælles vision, som alle parter kan se sig selv som medskabere af. Det indebærer, at udviklingen organiseres omkring en tydelig og langsigtet retning, der giver aktørerne mulighed for at bidrage med deres respektive kapaciteter og mandat frem for alene at levere på snævre krav og målsætninger. I praksis betyder det også, at samtalen må flyttes væk fra et primært fokus på kontrol, individuelle risici og ansvarsplacering - og i stedet orienteres mod "fællesansvar", hvor risici og beslutningskraft deles, og hvor parterne forpligter sig til at navigere i et felt præget af kompleksitet gennem løbende dialog, justering og gensidig tillid (Frimann, Lysgaard Vind og Grabbert, 2026: 63).

Når vi i denne artikel anvender begrebet "fællesansvar", refererer det ikke blot til en normativ idé om fælles ansvar. Vi forstår ansvar som en kombination af tre elementer:

1. Normativ forpligtelse til at bidrage til bæredygtige løsninger
2. Institutionel kompetence til at træffe beslutninger eller regulere praksisser
3. Materiel handlekapacitet i form af økonomiske ressourcer, teknisk viden eller organisatorisk magt

Disse dimensioner er imidlertid asymmetrisk fordelt mellem aktører i boligsektoren. Offentlige myndigheder har reguleringskompetencer gennem planlægning, lovgivning og byudviklingsstrategier, men er samtidig bundet af politiske kompromiser, økonomiske rammer og konkurrence mellem kommuner. Private investorer og udviklere har betydelige økonomiske ressourcer, stor innovationskraft og indflydelse på, hvilke projekter der realiseres og hvordan, men er samtidig forpligtet over for investorer og afkastkrav. Boligorganisationer og civilsamfundsaktører kan bringe sociale og miljømæssige hensyn i spil og udvikle alternative boligformer, men har ofte begrænset adgang til finansiering og møder regulatoriske barrierer. Endelig spiller borgere en rolle i kraft af deres hverdagspraksis, men deres handlemuligheder er strukturelt begrænset af boligpriser, planlægning og markedets udbud. Samtidig er borgernes indflydelse på udviklingen ofte begrænset til en rådgivende form for inddragelse og bliver sjældent en del af de større strategiske beslutninger.

Dette betyder, at ansvaret ikke blot er delt, men også differentieret. Aktørerne er ansvarlige for forskellige dele af problemfeltet:

- Udviklere og investorer for designvalg, materialer og økonomiske prioriteringer i projekter, samt for at drive innovation
- Offentlige myndigheder for regulering, planlægning og incitamentsstrukturer
- Boligorganisationer for forvaltning af betalbare boliger og sociale hensyn
- Borgere som bærere af hverdagspraksis

Disse fire ansvarsområder har forskningsprojektet *Fødevarer, mobilitet og bolig i den bæredygtige omstilling af hverdagslivet*, et samarbejde mellem Københavns Universitet og Aalborg Universitet, kastet lys over[1]. Her har vi bl.a. undersøgt ovenstående dynamikker gennem fokusgrupper som en metode til at skabe dialog mellem offentlige aktører, industri, investorer og civilsamfund. Formålet var ikke blot at indsamle synspunkter, men at skabe et refleksivt rum, hvor aktører kunne udforske deres egne og andres positioner i den bæredygtige omstilling.

I projektet udviklede vi en metode, der kombinerede klassiske fokusgrupper med to supplerende greb: en fælles refleksion over forbrugsnormer – herunder forestillinger om boligstørrelse og komfort – samt en tilbageregningsøvelse, hvor deltagerne tog udgangspunkt i et fremtidsscenarie med lavere ressourceforbrug og arbejdede baglæns for at identificere nødvendige institutionelle forandringer. Med deltagelse af 52 repræsentanter fra kommuner, styrelser, ministerier, brancheorganisationer, virksomheder, investorer, NGO'er og græsrodsinitiativer fungerede fokusgrupperne både som datagrundlag og som et eksperiment i tværsektoriel samskabelse.

Med begrebet om "fællesansvar" defineret ovenfor, bliver differentieringen mellem de forskellige ansvarsområder tydelig, når man ser på de konflikter, der er på spil i sektoren. For eksempel pegede flere fokusgruppedeltagere på, at der er interesse for at bygge mindre boliger, men at sådanne projekter opleves som økonomisk risikable, hvis efterspørgslen er usikker. Investorer efterspørger derfor politiske rammer eller markedsincitamenter, mens kommuner samtidig er tilbageholdende med regulering, der kan svække den lokale konkurrenceevne. Resultatet kan blive en situation, hvor flere aktører anerkender behovet for forandring, men hvor ingen ønsker at være den første til at ændre praksis.

Det er netop i sådanne situationer, at ansvarsforflygtigelse kan opstå som et strukturelt problem. Aktører kan pege på andre dele af systemet som afgørende for, om en given løsning kan realiseres: Udviklere på efterspørgsel, kommuner på lovgivning, investorer på markedets logikker. Samtidig viser erfaringer fra praksis, at reelt medansvar kan opstå, når aktører anerkender deres gensidige afhængighed og forpligter sig til koordineret handling – eksempelvis gennem fælles standarder, partnerskaber eller regulering, der gælder for hele sektoren.

Et centralt analytisk begreb i denne sammenhæng er agens (Bourdieu, 1992). Med agens refererer vi til aktørers faktiske mulighed for at påvirke udviklingen i boligsektoren. Denne mulighed består ikke kun i individuelle valg, men i en kombination af økonomisk råderum, institutionelle kompetencer, teknisk ekspertise og symbolsk legitimitet. Fokusgrupperne synliggjorde tydeligt, hvordan disse former for agens er forskelligt fordelt mellem aktører, som beskrevet i punkterne ovenfor.

Fokusgrupperne viste således, at mens der er en bred erkendelse af behovet for at reducere sektorens klimaaftryk, er aktørernes positioner og handlekapaciteter forskellige (Aagaard og Gram-Hanssen, 2026). "Fællesansvar" forudsætter derfor ikke blot samarbejde, men også en anerkendelse af asymmetrisk agens. Hvis alle aktører tilskrives det samme ansvar, risikerer begrebet at blive normativt tomt. Hvis

1. Forskningsprojektet var støttet af Danmarks Frie Forskningsfond, bevillingsnummer 0217-00108B.

ansvar derimod fordeles i forhold til aktørernes reelle kapaciteter og kompetencer, kan det fungere som et princip for koordineret handling i en kompleks sektor.

Erfaringerne peger dermed på, at tværsektorielle dialogprocesser ikke kun er relevante som inddragelsesform, men også som et analytisk redskab til at synliggøre magt, interesser og handlemuligheder i boligsektoren. Når disse forskelle bliver eksplicitte, kan de danne grundlag for mere realistiske og forpligtende samarbejder om fremtidens bæredygtige og betalbare boliger.

Tabel 1: Designprincipper for inddragende processer baseret på erfaringerne fra fokusgrupperne:

Designprincipper	Formål
Tværsektoriel sammensætning	Synliggøre gensidige afhængigheder
Normkritisk refleksion	Udfordre antagelser om marked, komfort og vækst
Fremtidsorienterede øvelser (f.eks. tilbageregning)	Understøtte fælles visioner og bryde med nutidige barrierer
Forpligtende opfølgning	Dialog omsættes til konkrete partnerskaber eller policy-initiativer

Boligen som prisme for demokratisk bæredygtighed

Set i et bredere perspektiv peger disse erfaringer på, at boligen kan forstås som en prisme for demokratisk bæredygtighed. Boligspørgsmålet forbinder miljømæssige, sociale, økonomiske, kulturelle og demokratiske dimensioner på en måde, der gør det særligt egnet til at belyse de spændinger, der præger den bæredygtige omstilling.

Miljømæssigt handler det om at reducere ressourceforbrug og CO_2-udledninger fra byggeri og boligforbrug. *Socialt* og *økonomisk* handler det om at sikre adgang til betalbare og stabile boliger samt en retfærdig fordeling af omkostninger og gevinster. Som tidligere belyst, behandles boligen i stor grad som et finansielt aktiv, hvor afkastkrav og spekulative logikker driver boligagendaen. Konsekvensen er ikke blot økonomisk ulighed, men også en demokratisk udfordring. Når en voksende del af befolkningens indkomst går til husleje, mindskes det råderum, der giver mennesker mulighed for at engagere sig i fritid, lokalt fællesskab og civilsamfund. Boligøkonomisk pres er derfor ikke blot et fordelingsproblem. Det peger på et behov, der rækker ud over tekniske og sektorielle svar. Spørgsmålet om, hvem der bærer omkostningerne ved omstillingen, og hvem der høster gevinsterne, er ikke et efterfølgende fordelingsspørgsmål, men en præmis for, om omstillingen overhovedet kan blive socialt og demokratisk bæredygtig. *Kulturelt* rejser det spørgsmål om boligkvalitet, fællesskaber og nye måder at organisere hverdagslivet på. Som tidligere belyst, er forestillingen om "den gode bolig" dybt forankret i kulturelle idealer om plads, privatliv og livsstil - idealer, der kan stå i modsætning til behovet for at reducere ressourceforbruget. En omstilling forudsætter derfor ikke blot nye byggeformer, men også en gentænkning af de kulturelle normer, der former efterspørgslen eksempelvis gennem færre kvadratmeter per person og flere delte faciliteter, der understøtter fællesskab frem for privat råderum. *Demokratisk* handler det om, at boligen udgør den materielle og sociale base for samfundsdeltagelse, den tryghed, hvorfra mennesket kan engagere sig i lokalt fællesskab, civilsamfundet og det politiske liv. Men boligen rummer flere demokratiske dimensioner, som retten til at have reel indflydelse og skabe legitime beslutningsprocesser, hvor de aktører og borgere, der påvirkes af udviklingen, også har reel mulighed for at påvirke den.

> *En tryg og betalelig bolig bidrager til det overskud og den stabilitet, som øger menneskers mulighed for at engagere sig i fællesskaber, civilsamfund og politisk liv. En grøn omstilling, der øger de økonomiske barrierer for dem, der allerede er mest pressede, risikerer derfor at underminere*

det demokratiske fundament, den påberåber sig

Boligen som prisme peger dermed på et aspekt, der ofte bliver underbelyst i diskussioner om demokrati og bæredygtighed. Demokratisk deltagelse behandles oftest som et spørgsmål om processer og institutioner. Men boligen er ikke blot en ramme for hverdagslivet; den er et fundament for demokratisk deltagelse. En tryg og betalelig bolig bidrager til det overskud og den stabilitet, som øger menneskers mulighed for at engagere sig i fællesskaber, civilsamfund og politisk liv. En grøn omstilling, der øger de økonomiske barrierer for dem, der allerede er mest pressede, risikerer derfor at underminere det demokratiske fundament, den påberåber sig.

Fokusgrupperne illustrerer, hvordan faciliteret samskabende dialog kan fungere som institutionelle læringsrum, hvor professionelle aktører udfordrer hinandens perspektiver og udvikler en fælles problemforståelse. Samtidig peger forskningsprojektet på, at bæredygtighed i boligsektoren ikke kan isoleres fra andre dele af hverdagslivet. Boligens størrelse, placering og organisering hænger tæt sammen med mobilitet, adgang til fødevarer og leveomkostninger. En mindre bolig i et område med god kollektiv transport og adgang til fælles faciliteter kan eksempelvis være både billigere og mere bæredygtig end en større bolig i periferien med høj transportafhængighed.

I denne artikel har vi primært diskuteret boligkrisen og den bæredygtige omstilling i et byperspektiv. Det betyder ikke, at boligudfordringerne i landdistrikterne er mindre vigtige. De tager blot andre former. Hvor byerne ofte præges af høje priser og pres på arealer, handler udfordringerne i mange landdistrikter snarere om mobilitet, adgang til services og muligheder for lokal sammenhængskraft. De to perspektiver bør imidlertid tænkes sammen. Et bæredygtigt og betalbart boligliv må kunne realiseres både i byen og på landet.

Set gennem et tilstrækkelighedsperspektiv, hvor trivsel går hånd i hånd med et reduceret ressourceforbrug, bliver sundhed, fællesskab og autonomi centrale elementer. Byliv er ikke nødvendigvis for alle foreneligt med trivsel, og mennesker bør have mulighed for at vælge forskellige boligformer og livsformer. Samtidig kan byernes bæredygtighed styrkes gennem bedre adgang til natur, biodiversitet og rekreative områder, som kan fremme både livskvalitet og fællesskab. På den måde bliver boligpolitikken ikke blot et spørgsmål om byggeri, men en central del af den bredere omstilling mod et samfund, hvor miljømæssig, social og demokratisk bæredygtighed udvikles i sammenhæng.

Referencer

Aagaard, Line Kryger og Kirsten Gram-Hanssen (2026), "Towards sustainable consumption? Professional discourses and institutional material arrangements", *Journal of Cleaner Production,* 562: 148454.

Bourdieu, Pierre (1992), *The Logic of Practice*, Stanford, California, Stanford University Press.

Dark Matter Labs (2023), "Laudes x Dark Matter Labs: A just transition of Europe's built environment (Part 1)": *Medium* https://provocations.darkmatterlabs.org/laudes-x-dark-matter-labs-a-just-transition-of-europes-built-environment-e76be0a9dfa5

Esbjørn, Anna og Signe Christiansen (2025), *Boligens klimaaftryk - en analyse af danskernes voksende boligforbrug med fokus på parcelhuset*: Concito.

Fischer, Anne og Arnold, Marlen Gabriele (2026), "Beyond Efficiency: Sufficiency Strategies for Sustainable Development in the Housing and Building Sectors." *Sustainable Development,* 1(22).

Frimann, August, Ditte Lysgaard Vind og Gertrud Grabbert (2026), *Innovations Atlas*: BLOXHUB.

Fuchs, Doris, Antonietta Di Giulio, Tobias Gumbert o.a., (2021), *Consumption Corridors: Living a Good Life within Sustainable Limits*, 1. udg., Routledge Focus on Environment and Sustainability. London: Routledge.

Gough, Ian (2017), *Heat, Greed and Human Need: Climate Change, Capitalism and Sustainable Wellbeing,* Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Gough, Ian, Stefan Horn, Charlotte Rogers og Rebecca Tunstall (2024*), Fair Decarbonisation of Housing in the UK: A Sufficiency Approach.* CASE 232: Centre for Analysis of Social Exclusion, LSE, https://sticerd.lse.ac.uk/CASE/_new/publications/abstract/?index=10808.

Gregersen, Kim (2026), *Lejlighedspriser sætter ny rekord - se priserne i din kommune siden 1992:* Bolius, www.bolius.dk/se-lejlighedspriserne-i-din-kommune-siden-1992-29700

Hallberg, Alexandra, Jens Møller Jensen, Marie Urtfels m.fl. (2026), *København 2.0: En ny vej for hovedstaden*, New Urban Voices.

Hickel, Jason (2020), *Less Is More: How Degrowth Will Save the World*, London: Random House.

Jakobsen, Cornelia og Ditte Lysgaard Vind (2024), *Building Equity: Housing as key to a low-carbon society:* BLOXHUB.

Københavns Kommune (2026), *Høje boligpriser dæmper tilflytningen til København: Så meget forventes hovedstaden at vokse frem mod 2060*: Københavns Kommune, www.kk.dk/nyheder/hoeje-boligpriser-daemper-tilflytningen-til-koebenhavn-saa-meget-forventes-hovedstaden-at-vokse-frem

Lorek, Sylvia og Doris Fuchs (2013), "Strong Sustainable Consumption Governance – Precondition for a Degrowth Path?" *Journal of Cleaner Production*, Degrowth: From Theory to Practice, 38: 36-43.

Maagøe, Viegand (2023), *Analyse af CO2-udledning for forskellige typer byudvikling*, Concito.

Madsen, Line Valdorff (2018), "The Comfortable Home and Energy Consumption", *Housing, Theory and Society*, 35(3): 329-52.

Princen, Thomas (2005), *The Logic of Sufficiency*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Raworth, Kate (2017), *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist, White River Junction,* Vermont: Chelsea Green Publishing.

Sandberg, Maria (2021), "Sufficiency Transitions: A Review of Consumption Changes for Environmental Sustainability", *Journal of Cleaner Production,* 293: 126097.

Er den private ejendomsret demokratisk og bæredygtig?

Lise Tjørring, programleder, Dronning Marys Center, Københavns Universitet, alt@samf.ku.dk

I denne artikel tages et kritisk blik på den private ejendomsret. Dens historie og grundantagelser udforskes, og den diskuteres op imod visionen om et demokratisk og bæredygtigt samfund. Artiklen peger på en række problematiske forhold. For det første er det kun mennesker forundt at kunne eje, mens det mere-end-menneskelige ikke er repræsenteret i vores nuværende form for demokrati. For det andet skaber den private ejendomsret et skel mellem dem, der ejer og dem, der ikke gør, hvor dem, der ejer, tildeles større beslutningskraft. For det tredje bygger den på en grundantagelse om et hierarkisk forhold mellem menneske og natur, hvor mennesket kan eje naturen. En grundantagelse, som historisk set har ført til overudnyttelse af naturressourcerne og en vægtning af kortsigtede menneskelige behov over langsigtet opretholdelse af økosystemet. Artiklen konkluderer, at hvis vi tager visionen om et demokratisk og bæredygtigt samfund alvorligt, kan vi ikke have en privat ejendomsret i sin nuværende form.

Den private ejendomsret er en lov, som har skabt en grundstruktur for det moderne danske landskab (Fritzbøger, 2026). Når vi for eksempel køber et hus og et stykke jord, træder ejendomsretten i kraft og sikrer os rettighederne til bl.a. at bruge ejendommen og skabe indtægter af den (Den Europæiske Unions agentur for grundlæggende rettigheder, 2026). Vi tager som regel ejendomsretten for givet og stiller sjældent spørgsmålstegn ved den.

Af og til træder ejendomsretten frem i en ny kontekst, som giver anledning til at stoppe op og reflektere over, hvad den egentlig indebærer, og hvilke grundantagelser der ligger bag. I den grønne trepart, som er indgået i 2024, spiller den en væsentlig rolle. Den grønne trepart er en aftale indgået mellem regeringen og en række politiske partier og organisationer (herunder bl.a. DN, Landbrug og Fødevarer, Dansk Industri og KL). Den grønne trepart står til at blive Danmarks største jordreform i nyere tid. Et par af hovedelementerne i aftalen er at der skal omlægges 140.000 hektar lavtliggende landbrugsjord til natur og der skal oprettes 250.000 hektar ny skov svarende til et areal på størrelse med Lolland, Falster og Bornholm (Ministeriet for Grøn Trepart, 2026a).

Kommunerne står for at udmønte opgaven og én af de væsentligste opgaver er at indgå aftaler med de lokale lodsejere om at omlægge hele eller dele af den jord de ejer til natur. Omlægningen er frivillig, og den enkelte lodsejer kan ikke tvinges til at omlægge jorden, men der er dog incitamenter at hente i form af fritagelse for fremtidige afgifter og mulighed for at søge tilskudsordninger (Ministeriet for Grøn Trepart, 2026b). På kommunernes hjemmesider er der ofte detaljerede beskrivelser af planerne for lodsejerinddragelse (se for eksempel Odsherred kommunes, 2026, hjemmeside) og mindre fokus på inddragelse af andre borgere. Der er desuden udviklet vejledninger og templates som hjælp til kommunerne til god lodsejerinddragelse (se for eksempel Seges Innovation, 2026, og Ministeriet for Grøn Trepart, 2026c).

> *Er det rimeligt, at en række enkeltindivider (i dette tilfælde de berørte lodsejere) har større beslutningskraft ift. at skabe/modsige sig grøn omstilling, fordi de ejer jorden? Hvad kan egent-*

lig ejes, og hvad betyder ejerskab? Og i lyset af dette temanummer: Er ejendomsretten i overensstemmelse med et demokratisk og bæredygtigt samfund?

Der er en række spørgsmål, der trænger sig på her. Er det rimeligt, at en række enkeltindivider (i dette tilfælde de berørte lodsejere) har større beslutningskraft ift. at skabe/modsige sig grøn omstilling, fordi de ejer jorden? Hvad kan egentlig ejes, og hvad betyder ejerskab? Og i lyset af dette temanummer: Er ejendomsretten i overensstemmelse med et demokratisk og bæredygtigt samfund?

Med udgangspunkt i ovenstående spørgsmål kastes i dette kapitel et kritisk blik på den private ejendomsret. Først udforskes den historiske udvikling og de underliggende kulturelle antagelser, der gemmer sig bag ejendomsretten, og dernæst diskuteres den private ejendomsret op imod visionen om et demokratisk og bæredygtigt samfund.

Hvor kommer ejendomsretten fra?

Vi har en tendens til at tage den private ejendomsret for givet, men den har udviklet sig gennem historien og taget forskellige former gennem tiden.

Vi møder først den private ejendomsret i middelalderen. På denne tid var der kollektivt brug, hvor jorden ofte var ejet af slægten eller fællesskabet frem for individet. Større jordområder var organiseret under kirken, kronen eller adelen, hvor bønderne arbejdede som fæstebønder. I slutningen af 1700-tallet fandt udskiftningen sted, som var en nyfordeling af landbrugsjorden under landboreformerne. Under udskiftningen blev det muligt for almindelige bønder at købe deres egen jord, hvilket var starten på det, vi forbinder med den private ejendomsret i dag (Fritzbøger, 2026). Det var dog først med grundloven i 1849, at ejendomsretten blev sikret.

Det filosofiske grundlag for ejendomsretten tilskrives ofte John Locke. I sin liberalistiske teori argumenterede han for, at man har ret til at eje det, som man har forarbejdet (Locke, 1996(1689)). Det kan være et brød, man har bagt, et æble, man har plukket fra et vildt æbletræ, eller et stykke ubeboet land, man har kultiveret. Ifølge Locke er individets selvstændighed vigtig, og derfor taler han for en begrænset stat, hvis primære opgave er at sikre individets liv, frihed og ejendom (ibid.). Lockes syn på naturen er også vigtigt at nævne i denne forbindelse. Centralt for hans teori var nemlig en opfattelse af naturen som værende en uudtømmelig ressource, som mennesket har pligt til at udnytte og at naturen først får sin værdi, når mennesket bruger og bearbejder den (ibid.). Det er her værd at bemærke, at da Locke nedskrev sin teori, var der hverken mangel på jord eller miljø- og klimakrise.

Kritikere af Lockes teori påpeger, at den har bidraget til at retfærdiggøre vestlig imperialisme. For eksempel har teorien kunnet bruges til at argumentere for at den der først sætter sit flag på et stykke jord og bruger jorden, også har ejendomsretten. Selvom oprindelige folk (som f.eks. indfødte amerikanere) var til stede på et område, brugte og udnyttede de ikke jorden i lockeansk forstand og blev dermed hverken anset som værende civiliserede eller have ret til jorden (Miskinis, 2022). Samtidig kan det siges, at Lockes ide om at mennesket har pligt til at udnytte naturen, og at naturen først får sin værdi, når den bearbejdes, har været medvirkende til at retfærdiggøre en overudnyttelse af naturens ressourcer (Sætra, 2020). Til Lockes forsvar skal det dog nævnes, at han påpeger, at brug af jorden skal ske inden for en ramme af, at der er nok til alle (Locke, 1996(1689)).

Andre kritikere af Lockes liberalistiske teori tæller bl.a. Karl Marx og Friedrich Engels, som argumenterer for, at ejendomsretten er udbyttende. Det skaber en opdeling mellem dem, der ejer, og dem, der ikke gør, og almindeligt lønarbejde skaber ikke mulighed for at erhverve ejendom, men gør blot dem, der arbejdes for, rigere (Engels og Marx, 2024). Ligeledes påpeger Marx og Engels, at den private ejendomsret udover at udbytte arbejderen også udbytter jorden. I et kapitalistisk system tvinges den, der ejer jorden, til at presse jorden til det maksimale for at være konkurrencedygtig med stor risiko for en overudnyttelse af naturressourcerne (ibid.).

Davies (2016) påpeger, at ejendomsretten bygger på to grundantagelser. Den ene grundantagelse er, at individet er centrum for ejendomsretten, dvs. at det

som udgangspunkt er individet, der ejer. Den anden grundantagelse er ideen om, at forskellen mellem den menneskelige og den ikke-menneskelige verden retfærdiggør at mennesker kan eje det ikke-menneskelige som f.eks. dyr, jord, huse og ting.

Det er vigtigt at påpege, at ejendomsretten og de grundantagelser, den bygger på, har fodfæste i vestlig kultur. I andre kulturer eksisterer markant anderledes forståelser af ejendom og ejerskab. Her er individet ikke nødvendigvis omdrejningspunktet, og mennesket anses ofte ikke som værende adskilt fra det ikke-menneskelige. Eksempelvis er det ikke i den australske aboriginerkultur meningsfuldt at tale om at eje jorden. Det er kun meningsfuldt at tale om en spirituel og historisk tilknytning til jorden. Jorden ejer mennesket, lige såvel som mennesket ejer jorden (Verran, 1998). Blandt indfødte amerikanere giver det ligeledes ikke mening at forstå mennesket som værende adskilt fra naturen og jorden, men mennesket skal i stedet forstås som *værende* naturen (Booth, 2003).

At ejendomsretten ikke altid har eksisteret, at den har ændret sig gennem tiden, og at der findes kulturer, hvor den slet ikke eksisterer eller giver mening, minder os om, at ejendomsretten ikke er noget naturligt og objektivt sandt, men en social og kulturel foranstaltning. Det betyder også, at den kan ændres.

Ejendomsretten blev sidst revideret i 1953 med den nye grundlov, hvor reglerne omkring ekspropriation blev præciseret. Siden da er den løbende blevet fortolket og tilpasset gennem ny lovgivning og retspraksis, eksempelvis ift. miljøbeskyttelse. Spørgsmålet er, om den er tidssvarende til de problemer, vi står over for i vores samfund i dag. Er de tilpasninger, der er blevet lavet, tilstrækkelige, er det et spørgsmål om yderligere tilpasninger, eller kræves gennemgående forandringer i fundamentet? I det følgende diskuteres ejendomsretten i lyset af begrebet 'demokratisk bæredygtighed', og hvorvidt dette begreb giver anledning til et behov for at ændre vores ide og praksis om ejendomsretten.

Er ejendomsretten demokratisk?

Ejendomsretten er indskrevet i grundloven, som er grundstenen i vores demokratiske samfund. Betyder det så ikke, at ejendomsretten er demokratisk? Det gør det i den forstand, at det giver alle mennesker ligelig rettighed til at erhverve, beholde, benytte og sælge ejendom uden fare for, at folk med mere magt pludselig kan overtage ens ejendom. Det har været vigtigt historisk set, for at bønderne kunne løsrive sig fra herremændene. Den er også demokratisk i den forstand, at de folkevalgte kan ændre grundloven og dermed også ejendomsretten, om end det er en omstændig proces. Men er der også aspekter af ejendomsretten, som ikke er så demokratiske?

Tager vi fat i eksemplet med den grønne trepart, bliver lodsejerne givet en markant større stemme i arbejdsprocessen end de mennesker, der ikke ejer jorden. Det er dem, kommunerne tager fat i som de første, for som loven er indrettet, er det dem, som ejer jorden, der skal indvilge i omlægningsplanerne. Lodsejerne har altså i dette tilfælde en større beslutningskraft ift. almenvigtige beslutninger om den grønne omstilling end folk, der ikke ejer jorden. Det er også grunden til at fonde, grønne foreninger m.m. i stigende grad er begyndt at opkøbe jord for at sikre bæredygtige tiltag på området. For eksempel har Bikubenfonden i 2005 og 2006 opkøbt Svanninge Bjerge på Fyn (Bikubenfonden, 2026), foreningen Andelsgårde opkøber løbende jord for at omlægge den fra konventionelt landbrug til regenerativt landbrug (Andelsgårde, 2026) og velstående private familier som f.eks. LEGO-familien opkøber landbrugsjord og omdanner den til natur (Børsen, 2024). Et andet eksempel er den kendte biolog og iværksætter Jacob Jelsing, som har opkøbt store mængder landbrugsjord på Sjælland med det formål at omlægge arealerne til natur og skabe mere biodiversitet (DM, 2025).

Kigger vi lidt nærmere på, hvem der egentlig ejer jorden i Danmark, ser vi, at en meget lille del af befolkningen ejer størstedelen af det danske areal. Nærmere bestemt ejer landmændene, som udgør 0,6 pct. af befolkningen, 60 pct. af landet (Hansen, 2019). Ifølge Danmarks Statistik (2025) er 83 pct. af den danske landbrugsjord ejet af privatpersoner, 16 pct. er ejet af selskaber, og det resterende er ejet af fonde, enkeltmandsvirksomheder, interessentskaber m.m. Ser vi på kønsfordelingen, ejer mænd 68 pct. af land-

brugsjorden, mens kvinder ejer 10 pct. (ibid.). Løfter vi blikket til hele Danmarks areal (og ikke kun landbrugsjorden), er de største jordejere henholdsvis Staten, Aage V. Jensens Naturfond og folkekirken.

> *Kigger vi lidt nærmere på, hvem der egentlig ejer jorden i Danmark, ser vi, at en meget lille del af befolkningen ejer størstedelen af det danske areal. Nærmere bestemt ejer landmændene, som udgør 0,6 pct. af befolkningen, 60 pct. af landet*

Om end de fleste jordejere kerer sig om klima, miljø og natur, er der også eksempler på det modsatte. Og her er problemet, at det ikke kun har konsekvenser for den enkelte jordlod, men rækker langt ud over jordloddens grænser og kan have konsekvenser i årtier og århundreder fremover. Grelle eksempler på dette er kemikalievirksomheden Cheminova, hvor både den gamle og nuværende fabriksgrund er massivt forurenet, samtidig med at giftdepotet på høfde 42 har forårsaget omfattende miljøskade (Andersen, 2026). Der er også jordbehandlingsvirksomheden Nordic Waste, som ikke havde styr på sin forurenede jord på sin grund og efter et stort jordskred i 2023 har forårsaget risiko for alvorlig miljøskade, hvis ikke der foretages en omfattende oprydning, hvis ansvar og økonomiske dækning ikke er faldet på plads (Knudsen, 2024). Derudover har landbruget ofte været i vælten for at udlede kvælstof i så store mængder, at det forårsager bl.a. forurenet drikkevand og fjorddød. I disse eksempler ses, at jordejerne har høstet private økonomiske gevinster, mens regningen er blevet sendt videre til fællesskabet og naturen.

Umiddelbart virker det ikke retfærdigt, at jordejere kan høste økonomiske gevinster på ubæredygtig udnyttelse af jorden, samtidig med at det skaber ødelæggelser for naturen og andre mennesker i form af for eksempel forurenet jord, drikkevand, badevand og fjorddød. O'Riordan (1976) påpeger netop, at den private ejendomsret gennem tiden har været en motor for økonomisk vækst og været genstand for økonomiske aktiviteter, der har forårsaget forringelse af miljø- og naturtilstanden. Selvom ejendomsretten og miljølovgivningen har demokratisk ophav, har den almindelige borger (som ikke har store jordbesiddelser) meget lidt indflydelse på vigtige beslutninger som omlægning af landbrugsjord til natur i deres lokalområde. Det kan for eksempel diskuteres, om personer, der beboer et område, men ikke ejer jorden, er medejere af landskabet i kraft af deres tilhørsforhold til stedet. Her mangler vi et sprog for betydningen af kulturelt tilhørsforhold og potentielle rettigheder tilknyttet dertil. Det peger på, at den grønne trepart lider af demokratisk underskud lokalt set.

Vi er ofte blinde for, at demokratiet kan tage sig ud på andre måder, end det gør i dag, selvom flere både forskere og praktikere peger på et behov for demokratisk innovation (se f.eks. Tønder, 2024a, og We Do Democracy, 2026). Vores nuværende demokratiske system er i høj grad kendetegnet ved at være et repræsentativt demokrati med magten forskudt i retning af politikere og ministerier. Der findes dog mange andre demokratiformer, og forsøg med deliberativt demokrati har f.eks. vist, at et repræsentativt udvalg af danskere i et klimaborgerting anbefalede mere ambitiøse klimatiltag end nationalpolitikerne (Tønder, 2024b). Deres anbefalinger faldt dog til jorden, da de ikke var bindende.

En anden demokratisk udfordring i vores nuværende system er udelukkelsen af de ikke-menneskelige (ibid.). Når vi taler demokrati, tager vi ofte for givet, at det handler om at sikre, at alle *mennesker* får tildelt en stemme. Men hvad med alt andet levende? Er det rimeligt, at de skal holdes ude af demokratiet, blot fordi de ikke kan tale menneskesprog? Er det rimeligt, at menneskelige beslutninger må ødelægge andre arters levesteder? Og er det rimeligt, at mennesker kan eje dyr, jord og planter? Hvis vi udvider ideen om demokrati til ikke kun at inkludere mennesker, men alt andet levende, så er den private ejendomsret meget lidt demokratisk.

Der er eksempler på, hvordan man har forsøgt at give det mere-end-menneskelige en stemme i andre demokratiske systemer. Flere lande er lykkedes med at inkorporere begreber fra den oprindelige befolkning i deres love, som i højere grad integrerer en forståelse af integration mellem det menneskelige og

det mere-end-menneskelige (Grinlinton og Taylor, 2011). For eksempel blev Ecuador i 2008 det første land til at anerkende naturens rettigheder i dets forfatning (Republica del Ecuador, 2008), og i 2017 blev Whanganuifloden i New Zealand bevilliget 'legal personhood', hvilket betyder, at den kan eje ejendom, indgå kontrakter, sagsøge og blive sagsøgt (BBC, 2020). Den kan f.eks. sagsøge folk, der forurener floden. Desuden eksisterer netværket 'Global Alliance for Rights of Nature (GARN)', der arbejder på tværs af lande for, at naturen ikke skal anses som ejendom, men i stedet anerkendes som havende rettigheder (GARN, 2026).

Der er også teoretiske bud på, hvordan det mere-end-menneskelige kan inkluderes i demokratiske systemer. For eksempel har Latour (2006 (1991)) fremsat ideen om tingenes parlament. Han argumenterer for, at i et sådant parlament skal natur (såvel som teknologi og genstande) gives en stemme på lige fod med mennesker. Argumentet for dette er, at natur og ting ikke bare er passive genstande, som vi bruger, men i høj grad påvirker mennesker og det samfund, vi lever i. Latour foreslår, at et tingenes parlament i praksis skal fungere ved at udvalgte mennesker skal fungere som talsmænd for tingene, og fokus skal være på at diskutere ikke bare, hvad der er godt for mennesker, men for hele økosystemet (ibid.).

Diskussionen om hvorvidt den private ejendomsret er demokratisk eller ej handler derfor både om, hvem der får en stemme, men også om hvordan de får en stemme. Forskellige demokratityper som for eksempel det repræsentative og det deliberative demokrati tilbyder forskellige måder, mennesker kan få en stemme på. Mens den ene foregår tæt på borgeren, er den anden længere væk. Hver især er de virksomme på forskellige måder. Tingenes parlament tilføjer desuden et vigtigt perspektiv, idet det gør os opmærksomme på, at vi har en kulturel tradition for kun at give mennesker en stemme i vores demokrati, og samtidig påpeger, at det ikke behøver at være sådan. Som det er nu, er den private ejendomsret kun en ret for mennesker med stærke implikationer for det mere-end-menneskelige. Samtidig er det en ret, der skaber skel mellem mennesker, der ejer, og mennesker, der ikke gør, ved f.eks. at give dem, der ejer, en større stemme end dem, der ikke ejer, som vi ser det i den grønne trepart.

Fremmer ejendomsretten miljømæssig bæredygtighed?

Kigger vi lidt nærmere på den grundantagelse bag ejendomsretten, der handler om, at mennesker kan eje det ikke-menneskelige som f.eks dyr og jord, melder der sig ikke kun spørgsmålet om, hvorvidt det er demokratisk at udelukke det mere-end-menneskelige fra demokratiet, men også om den private ejendomsret skaber de bedste betingelser for miljømæssig bæredygtighed.

Når ejendomsretten tillader, at et menneske kan eje et dyr eller et stykke jord, skaber det et hierarkisk forhold, hvor mennesket er højere oppe i hierarkiet end 'det, der ejes'. Det skaber også en objektificering af det, der ejes. Jorden bliver reduceret til et metermål og et matrikelnummer, hvor det ikke fremgår af skødet, hvilken artsrigdom og kulturhistorie der er knyttet til jorden, eller hvordan det hænger sammen med det større økosystem. På samme måde får dyr som regel et identifikationsnummer indsat som mikrochip på venstre side af halsen. Vi taler også om dyr på måder, der understreger det hierarkiske forhold. Ord som 'produktionsdyr' eller 'kæledyr' indikerer f.eks. menneskets brug af dyret frem for alt det andet, som dyret også er (Clark, 2023).

Denne tankegang om at mennesket står over naturen kan spores helt tilbage til oplysningstiden. Vi møder den hos Locke (1996(1689)), som skriver, at mennesket har pligt til at udnytte og bearbejde jorden. Her indikerer han et hierarkisk syn på relationen mellem menneske og natur, hvor naturen anses som en passiv ressource mennesket kan gøre brug af. Filosoffen Descartes argumenterede også for, at mennesket er hævet over naturen i kraft af sin rationalitet (Descartes 2002 (1641)). Det samme gjorde filosoffen Francis Bacon, som skrev, at naturen skal "gøre mennesket tjeneste" og "blive gjort til slave" (Bacon, 2011 (1857)). Han skrev også, at naturen skal "tvinges" og "formes af den mekaniske videnskab" (Bacon, 2024 (1620)).

Mange har påpeget, at dette hierarkiske syn, hvor mennesket står over naturen, har medført at naturen

er blevet anset som en ressource, som mennesket ikke bare kan udnytte, men over-udnytte (Merchant, 1990; Alaimo, 2010; Emmett og Nye, 2017). Et kulturelt syn, der i høj grad har været med til at retfærdiggøre alt fra store monokulturelle landbrugsjorder til fældning af regnskoven til forurenede minelandskaber. Det har medført katastrofale miljø- og klimamæssige konsekvenser, som vi kun har set toppen af isbjerget af.

Uagtet vores kulturelle hierarkiske syn, er menneske og natur ligeværdige størrelser i det store økosystem. Vores ubæredygtige praksisser kan sammenlignes med "at skyde os selv i benet" for den jord, vi tror, vi kan eje, ejer også os i form af at udgøre vores livsbetingelse. Vi er afhængige af naturen for at få mad og drikke og finde materialer til at bygge boliger, der kan beskytte os for vejr og vind.

Man kan også argumentere for at mennesket *er* natur, og at det ikke er meningsfuldt at adskille de to størrelser. Latour (2006(1991)) argumenterer f.eks. for at opdelingen mellem menneske og natur er en kunstig illusion, som det moderne samfund har skabt, men som aldrig har eksisteret i virkeligheden. I praksis indgår vi konstant i hybrider, hvor menneske og natur er filtret sammen såsom globale klimaforandringer, genmodificerede afgrøder eller forurening (ibid.). I tråd med Latour viser Alaimo (2010) gennem sit begreb transkorporalitet hvordan giftstoffer, mad og atmosfæriske partikler konstant bevæger sig på tværs af og igennem kroppe og miljøer. Kroppen er derfor ikke en lukket beholder, men er uadskilleligt forbundet med det omgivende miljø gennem konstante materielle udvekslinger. Alaimo og Latour udfordrer dermed den traditionelle forestilling om, at mennesket er et isoleret væsen, der står uden for eller hævet over naturen.

Hvad vil der ske, hvis vi anser mennesker og natur som ligeværdige aktive størrelser eller som ligefrem værende hinanden? I så fald vil en ejendomsret, hvor mennesket kan eje dyr og jord ikke kunne retfærdiggøres. Det vil heller ikke kunne retfærdiggøres at omdanne et artsrigt naturområde til et monokulturelt landbrugslandskab, hvor store mængder af kvælstof udledes i nærliggende fjorde og vandløb og forårsager død. Men hvad er mulighederne så, hvis vi leger med tanken om at praktisere ligeværdighed mellem menneske og natur? Ligeværdighed kan umuligt opnås inden for rammerne af den private ejendomsret, da den bygger på, at den ene part (mennesket) kan eje den anden (naturen). Det er dog muligt at bevæge sig i retning af et mere respektfuldt forhold.

Som det er nu vægter ejendomsretten rettigheder over pligter (Taylor og Grinlinton, 2011). Når man læser den danske grundlov om ejendomsret, er det retten til at råde over (og eksempelvis bedrive økonomisk aktivitet på sine jorder) og retten til ikke at få frataget sin ejendom, der træder tydeligst frem. Den private ejendomsret fremmer derfor ikke i sig selv miljømæssig bæredygtighed. Det er i stedet miljøbeskyttelsesloven, der sætter rammerne for beskyttelse af natur og miljø. Man kan dog argumentere for, at i de tilfælde, hvor ejeren beslutter at lave tiltag for mere og bedre natur (som vi f.eks så i eksemplerne med privatpersoner og fonde, der opkøber jord til fremme af natur), er den private ejendomsret direkte fremmende for miljømæssig bæredygtighed. Spørgsmålet er, om disse individbårne tiltag på privat ejendom er en model, der er langtidsholdbar og robust.

Der er potentiale for at vægte pligten til at fremme miljømæssig bæredygtighed mere i den private ejendomsret. Som det er nu, er pligten formuleret indirekte som en række regler i miljøbeskyttelsesloven, men jeg vil argumentere for, at der er forskel på pligt og regler. Mens regler er noget, der bliver lagt ned over en som en restriktion over, hvad man må, afspejler pligt et mere respektfuldt og ligeværdigt forhold mellem menneske og natur. Der er mulighed for, at miljømæssig bæredygtighed kan fremmes via den private ejendomsret, hvis vi i højere grad vægter ejendoms*pligt* over ejendoms*ret*. Hvis ejendomsretten bevæger sig væk fra en 'rettigheds-arrogance' og henimod et 'samspil med pligter', vil det i højere grad afspejle det biotiske samfund, mennesket er del af (Taylor og Grinlinton, 2011).

Behov for ændringer

I denne artikel har jeg forsøgt at anlægge et kritisk blik på den private ejendomsret og diskuteret, hvor-

vidt den er demokratisk, og hvorvidt den fremmer miljømæssig bæredygtighed.

Ejendomsretten er demokratisk i den forstand, at den giver alle mennesker ligelig rettighed til at erhverve, beholde, benytte og sælge ejendom. Den er også demokratisk i den forstand, at de folkevalgte kan ændre grundloven og dermed også ejendomsretten, om end det er en omstændig proces. Der er dog også aspekter af ejendomsretten, der er mindre demokratiske. Dels er det kun mennesker forundt at kunne eje, mens det mere-end-menneskelige ikke er repræsenteret i vores nuværende form for demokrati og er reduceret til at kunne ejes. Dels skaber den private ejendomsret et skel mellem dem, der ejer, og dem, der ikke gør, som vi ser det i den grønne trepart, hvor lodsejerne i højere grad bliver kontaktet og bliver tildelt større beslutningskraft end dem, der ikke ejer jorden.

Ift. om den private ejendomsret fremmer miljømæssig bæredygtighed, er dette kun direkte tilfældet, hvis ejeren beslutter at lave tiltag for bedre miljø og natur på sine jorder. Indirekte sker det, når f.eks. kommunen går i dialog med lodsejere i den grønne trepart og lægger en plan for omlægning af jordene. Ejendomsretten er derimod hæmmende for miljømæssig bæredygtighed, da den bygger på en problematisk grundantagelse om et hierarkisk forhold mellem menneske og natur, hvor mennesket kan eje naturen. En grundantagelse, som historisk set har ført til overudnyttelse af naturressourcerne og en vægtning af kortsigtede menneskelige behov over langsigtet opretholdelse af økosystemet.

Hvis vi tør udfordre denne kulturelle grundantagelse, som har rødder tilbage til oplysningstiden, om at mennesket står over naturen, bør vi også stille os selv spørgsmålet: Ejer vi jorden, eller ejer jorden os? Hvad hvis jorden (og økosystemet) ejede sig selv, hvad ville den så vælge? Og hvordan kan vi som mennesker bedst muligt passe ind i dette økosystem? Der er talrige eksempler fra andre kulturer, som kan inspirere os til at udvikle et demokrati, hvor mennesker og natur ikke ses som adskilte størrelser.

Går vi lidt mindre radikalt til værks, kan vi stille os selv spørgsmålet: Hvordan kan vi forbedre det demokratiske og bæredygtige grundlag for ejendomsretten? Der er potentiale for demokratisk innovation af den måde vi ejer på, og der findes allerede eksempler på sådanne tiltag f.eks. Andelsgårde, hvor medlemmer i fællesskab ejer jorden og ansætter forvaltere til at drive landbruget ud fra økologiske og regenerative principper. Der er også potentiale i at sikre en bedre balance mellem rettigheder og pligter, således at en ejendoms*ret* i lige så høj grad bliver en ejendoms*pligt*. Hvis pligten til at beskytte natur og miljø bliver et generelt princip i vores lovsystem, vil det signalere en mere respektfuld og mindre hierarkisk relation mellem natur og mennesker.

Med denne artikel peger jeg på, at hvis vi tager visionen om et demokratisk og bæredygtigt samfund alvorligt, kan vi ikke have en privat ejendomsret i sin nuværende form. Enten må vi bevæge os i retning af et opgør med mulighed for reel demokratisk ligeværdighed mellem mennesker og det mere-end-menneskelige, eller vi må bevæge os i retning af en forbedring via styrkelsen af pligten, som muliggør en mere respektfuld relation mellem natur og mennesker end den, vi ser i dag.

Referencer

Alaimo, S. (2010), *Bodily Natures: Science, environment, and the material self*, Bloomington: Indiana University Press.

Andelsgårde (2026), *Andelsgårde*, www.andelsgaarde.dk/.

Andersen, E.Ø. (2026), *Højde 42 – forurening*, https://lex.dk/H%C3%B8fde_42_-_forurening.

Bacon, F. (2024[1620]), *Novum Organum*, Natal Publishing.

Bacon, F. (2011[1857]), *The works of Francis Bacon. Volume three*, J. Spedding, R.L. Ellis og D.D. Heath, red., Cambridge: Cambridge University Press.

BBC (2020), *The New Zealand river that became a legal person*, www.bbc.com/travel/article/20200319-the-new-zealand-river-that-became-a-legal-person.

Bikubenfonden (2026), *Svanninge Bjerge*, www.bikubenfonden.dk/svanninge-bjerge.

Booth, A.L. (2003), "We are the Land: Native American Views of Nature". i H. Selin, red., *Nature Across Cultures. Science Across Cultures: The History of Non-Western Science*, vol 4, Dordrecht: Springer.

Børsen (2024), *Lego-arving køber massivt op i jysk muld*, https://borsen.dk/nyheder/virksomheder/lego-arving-kober-massivt-op-i-jysk-muld.

Clark, M.W. (2023), *Det blinde øje*, København: Politikens Forlag.

Danmarks Statistik (2025), *Ejerskab af landbrugsjord*, www.dst.dk/da/Statistik/emner/erhvervsliv/landbrug-gartneri-og-skovbrug/ejerskab-af-landbrugsjord.

Davies, M. (2016), "Material subjects and vital objects — prefiguring property and rights for an entangled world", *Australian Journal of Human Rights*, 22(2): 37-60.

Descartes, R. (2002[1641]), *Meditationer over den første filosofi*, København: Det lille Forlag.

Den Europæiske Unions Agentur for Grundlæggende Rettigheder (u.å.), *Artikel 17 - Ejendomsret*, https://fra.europa.eu/da/eu-charter/article/17-ejendomsret.

DM (2025), *Jacob blev milliardær ved et tilfælde: Nu vil han redde naturen*, https://dm.dk/nyheder/artikler/2025/-jacob-blev-milliardaer-ved-et-tilfaelde-nu-vil-han-redde-naturen/.

Emmett, R.S. og D.E. Nye (2017), *The environmental humanities: A critical introduction*, Cambridge, MA: MIT Press.

Engels, F. og K. Marx (2024), *Det kommunistiske manifest*, København: Lindhardt og Ringhof.

Fritzbøger, B. (2022), *Ejendomsretten og kulturlandskabet i Danmark*, https://trap.lex.dk/Ejendomsretten_og_kulturlandskabet_i_Danmark.

Global Alliance for the Rights of Nature (GARN) (u.å.), *Global Alliance for the Rights of Nature*, www.garn.org/.

Grinlinton, D. og P. Taylor, red. (2011), *Property rights and sustainability: the evolution of property rights to meet ecological challenges,* 11, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.

Hansen, K. (2019), *Farvel til Dansk Landbrug*, København: Gads Forlag.

Knudsen, T. (2024), *Hvad er de værst tænkelige scenarier ved Nordic Waste?* Videnskab.dk, https://videnskab.dk/naturvidenskab/hvad-er-de-vaerst-taenkelige-scenarier-ved-nordic-waste/.

Latour, B. (2006[1991]), *Vi har aldrig været moderne*, København: Hans Reitzels Forlag.

Locke, J. (1996), *Anden afhandling om styreformen*, København: Det lille Forlag.

Merchant, C. (1990), *The death of nature: women and ecology in the scientific revolution*, San Francisco: HarperOne.

Ministeriet for Grøn Trepart (2026a), *Om den grønne trepart*, https://mgtp.dk/groent-danmark/om-den-groenne-trepart.

Ministeriet for Grøn Trepart (2026b), *Virkemidler og tilskudsordninger*, https://sgav.dk/groen-trepart/lokale-treparter/virkemidler-og-tilskudsordninger..

Ministeriet for Grøn Trepart (2026c), *Vejledninger, guides og faktaark*, https://sgav.dk/groen-trepart/lokale-treparter/vejledninger-guides-og-faktaark.

Miskinis, S. (2022), "Blurred Visions of Native Americans: Cognizing Cultural Difference in Property Theory", *Albany Law Review*, 85(1).

Odsherred Kommune (2026), *Grøn trepart - Information til lodsejere*, www.odsherred.dk/da/bo-og-leve/affald-og-en-groen-hverdag/klimaindsatsen-i-odsherred/landbrug-og-arealanvendelse/groen-trepart/information-til-lodsejere/.

O'Riordan, T. (1976), *Environmentalism*, London: Pion.

República del Ecuador (2008), *Constitución de la República del Ecuador*, Ciudad Alfaro: Registro Oficial.

Seges Innovation (2026), "Guideline til inddragelse af lodsejere i de lokale treparter", https://segesinnovation.dk-/media/o5hbou1w/20052025-guideline-til-inddragelse-af-lodsejere.pdf.

Sætra, H.S. (2020), "The Limits of a Lockean Environmentalism: God, Human Beings, and Nature in Locke's Philosophy," *BARATARIA. Revista Castellano-Manchega de Ciencias Sociales*, 27: 1-17.

Tønder, L. (2024a), "Kan demokrati skabe en bæredygtig fremtid for alle? Debatten om demokratiets rolle i den grønne omstilling", i S.K. Hansen, S. Krøijer og L. Tønder, red., *Grøn Samfundsteori. Tanker til en økologisk krisetid*, København: Hans Reitzels Forlag.

Tønder, L. (2024b), "Klimaborgerting, bæredygtighed og demokratisk fornyelse i en antropocæn verden", *Politica*, 56(2): 156-76.

Verran, H. (1998), "Re-imagining land ownership in Australia", *Postcolonial Studies: Culture, Politics, Economy*, 1(2): 237-54.

We Do Democracy (2026), *We Do Democracy*, www.wedodemocracy.dk/.

Byen og bilen – et demokratisk bæredygtighedsdilemma

Ole B. Jensen, professor, Institut for Arkitektur og Medieteknologi, Aalborg Universitet, obje@create.aau.dk

Efterkrigstidens byudvikling er struktureret omkring bilen som en afgørende transportform. Forholdet mellem byen og bilen handler ikke kun om vejanlæg og arealanvendelse, men også om biodiversitet og økologi. I lyset af demokratisk bæredygtighed er det også et socialt anliggende, der tematiserer, hvem der har retten til byen. Artiklen spørger derfor om, hvordan der sikres en bæredygtig og demokratisk omstilling henimod mindre bilkørsel i danske midtbyer? Artiklen rammesætter denne diskussion begrebsmæssigt og bruger eksempler fra Aarhus Kommune og Københavns Kommune til at illustrere disse dilemmaer og modsætninger.

Der er næppe nogen, som har overset, at danske byer har udfordringer, når det kommer til deres sameksistens med bilen. Efterkrigstidens byudvikling er struktureret omkring bilen som en afgørende transportform, hvilket har skabt adskillelsen af bolig- og arbejdssted og dermed pendlingen (Sverrild, 2024). Forholdet mellem byen og bilen er ikke kun et anliggende for logistik, vejanlæg og arealanvendelse. Det er et anliggende for vores slid på klodens naturressourcer, biodiversitet og økologi. Men det er også et socialt anliggende, der tematiserer, hvem der har retten til byen (Lefebvre, 1996; Sheller og Urry, 2008), og hvordan byens sociale geografi skal organiseres. Spørgsmålet bliver derfor, hvordan sikres en bæredygtig og demokratisk omstilling henimod mindre bilkørsel i danske midtbyer? Dette spørgsmål rummer store politiske modsætningsforhold, kontroverser og dilemmaer.

> *Byen og bilen er, når det kommer til de større byer, et demokratisk bæredygtighedsdilemma, hvis udtryk er meget fysisk, rumligt og konkret. Vi er bogstavelig talt vidner til kampen om byens rum*

Men hvorfor er dette et særligt presserende problem for byerne? Byernes planlægning og udvikling i efterkrigstiden er ikke blot præget af stort pres fra privatbilismen i byen, men også mellem byerne. Adskillelsen af bolig og arbejdssted koblet med privatbilismen har skabt fænomenet pendling, og her er lokaliteterne uden for de store byer lige så berørte af bilen som de store byer selv. Grunden til, at man alligevel kan behandle by og land forskelligt, er, at tætheden og dermed knapheden på plads er meget mere udtalt inde i byerne. Det betyder ikke, at de mindre bysamfund og landsbyerne ikke er vigtige, eller at de ikke har udfordringer. Men det betyder, at de store byer står med helt andre dilemmaer, når det gælder om at skabe bæredygtige transportløsninger på et demokratisk grundlag. Byen og bilen er, når det kommer til de større byer, et demokratisk bæredygtighedsdilemma, hvis udtryk er meget fysisk, rumligt og konkret. Vi er bogstavelig talt vidner til kampen om byens rum.

For at skabe en bæredygtig omstilling på mobilitetsområdet skal danske midtbyer opleve et skifte fra bil over til aktive og bæredygtige mobilitetsformer som gang, cykel, kollektiv transport m.m. (Concito, 2024; DARE, 2024; Den Grønne Ungdomsbevægelse, 2023; Gilbert og Perl, 2010; Larkin, 2022;

Metz, 2016; Næss o.a., 2001; Thunberg o.a., 2022). Reguleringsmæssigt kunne man forbyde bilerne i midtbyerne, men en sådan "løsning" ville være problematisk set ud fra et demokratisk legitimeringsperspektiv. En by, hvor hverdagsmobiliteten begrænses eller fjernes, er ikke nødvendigvis en by, vi ønsker at leve i (tænk blot på byerne under covid-19-nedlukningen, der havde meget lave CO_2-emissioner, men som ikke var særligt attraktive ud fra sociale parametre, se Jensen og Schultz, 2020). Hoveddilemmaet mellem byen og bilen udspiller sig mellem "materielle trægheder" (f.eks. veje, by-spredning, adskillelse af boliger og arbejdssteder) og "mentale trægheder" (f.eks. vaner, normer, kultur, automobilisme som værdi) (Jensen, 2025): et begrebssæt, der uddybes nedenfor.

Jeg vil benytte to aktuelle eksempler fra danske byer, nemlig Aarhus Kommunes planer om at ændre bilkørselsforholdene i en række centrale gader gennem indførelse af såkaldte sommergader og Københavns Kommunes midlertidige lukning af Vesterbro Passage for biler. Da dette er en kort artikel, kan jeg ikke lave dybe analyser af disse to eksempler, men jeg vil inddrage eksemplerne, for at læseren kan se, at de demokratiske bæredygtighedsdilemmaer, der knytter sig til byen og bilen, ikke er abstrakte eller teoretiske. Kampen og diskussionen foregår, mens du læser denne tekst.

At have et sprog til at formulere og løse problemer med

Man skal have begreber for at kunne formulere og løse problemer. Det gælder både i vores hverdagsliv såvel som indenfor politik og forskning. I dag er det blevet ret almindeligt, at politikere siger, at noget skal "italesættes". Dermed rammer man hovedet på sømmet i forhold til at kunne formulere både udfordringer og løsninger. Det samme gælder for samfundsvidenskaberne. Deres opgave er både at dokumentere og analysere, hvad der foregår, men også at etablere begreber og nye forståelsesrammer, for at man kan begribe vigtige samfundsmæssige dagsordener og bekymringer. De fleste af de problemstillinger, der knytter sig til bæredygtighed, er meget komplekse og rækker over skalaer fra det lokale til det globale, og opfattes ofte som vanskelige at overskue for individuelle borgere og vælgere. Med et begreb fra 1970'erne kan man sige, at spørgsmål om bæredygtighed er et "vildt problem" (Rittel og Webber, 1973). Et vildt problem er et problem, hvis afgrænsning er svær, hvis kompleksitet er høj, og hvor mulighedsrummet snarere består af omprioriteringer end endegyldige løsninger. Dette er en ret træffende karakteristik af demokratiske bæredygtighedsdilemmaer.

By- og transportplanlægning

Indenfor transportplanlægning har man opfattet byens og bilens forhold som et teknisk problem, hvor man har set mobiliteten som en sekundær effekt eller et nødvendigt onde (Rodrique o.a., 2006). Samtidig har man haft en opfattelse af, at mobilitet kunne planlægges gennem rationelle forudsigelser baseret på kvantitative transportmodeller (Dennis og Urry, 2009). Det blev erkendt tidligt i 1960'erne, at byens relation til bilen var problemfyldt og ville blive svær at håndtere (Buchanan, 1963). Man så også græsrodsaktivisme kæmpe mod menneskefjendtlig infrastruktur og bilbaseret byudvikling (Jacobs, 1961). Trods dette kan man ikke sige at have løst problemet. Den nutidige transport- og byplanlægning har dog, f.eks. gennem begrebet om "15 minutter-byen", taget fat på, at bilbaseret byudvikling må stoppe, og fodgængere prioriteres (Moreno, 2024). Litteraturen betoner ofte teknologiske løsninger på byens forhold til bilen (Dyson og Sutherland, 2021; Metz 2016), men også bilsystemets olieafhængighed (Gilbert og Perl, 2010; Urry, 2013). Der tales også om nedskalering eller afvikling af væksten. John Urry taler f.eks. om "powering down" som en strategi hen mod det, han kalder et "lav-CO_2-samfund" (2013: 213). Gennem kritikken af den modernistiske og centralistiske byplanlægning (Jacobs, 1961; Gehl, 1996) opstod en tilgang til byplanlægning med fokus på midlertidighed og eksperimenter. Fremfor 30-50 års planlægningshorisonter med såkaldt blåstempling (dvs., at man fastlægger fremtidsvisionen) har man indset, at der er brug for kortere tidshorisonter, mere fleksibilitet og eksperimenterende interventioner (Aalborg Kommune o.a., 2025). I samme spor har urbane designere udviklet metoder for participatoriske hand-

linger i offentlige rum (Guerra og Ottolini, 2019). Der tales om projektcentreret demokrati med borgerinvolvering, som sigter mod et distribueret fremfor et centralistisk demokratibegreb (Manzini, 2019). Disse udviklinger er vigtige at huske på, når vi kommer til eksemplerne senere i denne artikel. De viser nemlig, at fleksible og mere åbne tidsrammer og planprocesser samt konkrete fysiske indgreb rummer muligheden for borgerinvolvering og samskabelse, som er vigtige værktøjer, når demokratiske bæredygtighedsdilemmaer skal adresseres.

Samfundsvidenskabernes mobilitetsvending

Siden årtusindeskiftet har den såkaldte mobilitetsvending indenfor samfundsvidenskaberne dog budt på en alternativ forståelsesramme. Gennem en blanding af sociologi-, geografi- og humanvidenskabelige perspektiver har man her argumenteret for, at mobilitet er kulturbærende og socialt forankret (Jensen, 2026; Sheller, 2018; Urry, 2000). Hvor transportforskning ser mobilitet som noget, der handler om, at ting, mennesker og varer kommer hurtigst og mest effektivt fra A til B, har mobilitetsforståelsen dokumenteret, at mobilitet er "mere end A til B" (Jensen, 2025). I en analyse af, hvordan samfund ville se ud efter bilen, påpeger Dennis og Urry, at bilen er dybt indrulleret i alt fra hverdagslivsrejser til de måder, vi har struktureret vores byudvikling på i efterkrigstiden (2009). Der er tale om en systemisk fastlåsthed (Urry, 2003), som opstår med adskillelsen af bolig og arbejdssted (Graham og Marvin, 2001; Urry, 2003). Under denne mobilitetsdagsorden påpeges det, at de udfordringer, man har med bilafhængighed, kan anskues som to trægheder (forstået som forhindringer mod forandring): de materielle (f.eks. bygninger, infrastrukturer og transportsystemer) og de mentale (f.eks. vaner, værdier, privilegier og kulturer) (Jensen, 2025: 17). Begge er filtret ind i hinanden, men den materielle træghed, som består i, at boligområder ligger udenfor byer eller langt fra arbejdspladser, betyder, at man ikke uden videre f.eks. kan sige, at bilkørsel skal forbydes. Den mentale træghed ses f.eks. ved, at forstadslivet (som jo er betinget af bilen) i meget stor udstrækning går hen og bliver en kulturel norm og en social værdi (Putnam, 2000; Sverrild, 2024). Kun ved at bruge dette brede mobilitetsbegreb forstår vi de dilemmaer, der rækker ind i sansemæssige, følelsesmæssige og affektmæssige dimensioner (Sheller, 2004). Man kan sige, at mainstream transport- og byplanlægning primært sigter på de materielle trægheder (f.eks. behov for anlæggelse af en ny vej samt dens afskrivning over lang tid). Her kommer mobilitetsbegrebet os til hjælp, ved at tilbyde en forståelsesramme, der også tager sig af de mentale trægheder (f.eks. at forstadsliv er blevet en kulturel værdi, og at folk knytter sig emotionelt til noget så teknisk som biler).

Bæredygtighed og grøn samfundsteori

Bæredygtighedsbegrebet introduceredes i den såkaldte Brundtland-rapport, "Vores Fælles Fremtid" (World Commission on Environment and Development, 1987). Den gang var det nyt at formulere hensynet til de fremtidige generationer som et trilemma. Man skulle tage hensyn til de fremtidige generationers behov både ud fra økonomiske, miljømæssige og sociale hensyn. Det synes dog at være en stigende udfordring for denne helhedsorienterede bæredygtighedsforståelse, at der ensidigt fokuseres på økonomien eller miljøet. De kulturelle og sociale dimensioner bliver blinde pletter, hvis der ikke skabes alternative begreber. Det skyldes ikke mindst politikere og administratorers forkærlighed for det målbare. Kroner eller CO_2 kan måles og vejes, men de socialt udsatte, de ældre, børnefamilierne, migranterne, eller de handicappede bør indgå med lige så stor vægt i bæredygtigheds-trilemmaet som økonomi og miljø. Værdien af forstadslivet eller at køre i egen privatbil kan ikke begribes, hvis man kun vil tælle og måle. Disse sociale normer og kulturelle værdier er indlejret i vores praksisser og kræver kvalitative metoder og nye begreber for at kunne blive "sat i tale" og dermed forstået.

Ydermere er der behov for begreber, der ikke ser mennesket som modstillet til naturen, og som ikke forstår den materielle verden som værende under menneskets fulde kontrol (Ejsing, 2024; Latour, 2018; Latour og Schultz, 2022). Vi er som art snarere vævet sammen med naturen og verdens materialitet på måder, der gør, at vi ikke har fuld kontrol, hvilket

understreger nødvendigheden af en mere helhedsorienteret bæredygtighedsforståelse. Nogle forskere er af den opfattelse, at "klimakrisen fremstår … som en generator for demokratisk fornyelse og nytænkning" (Tønder, 2024: 322), og taler i den sammenhæng om demokratisk innovation (p. 340). Dette behov for demokratisk innovation kan også identificeres i denne beskrivelse, som kommer fra en anonym planlægger fra Gentofte Kommune (her gengivet fra Byrummonitor, 31. januar 2024):

"Planlæggerne har én idé om det gode liv – færre kvadratmeter, færre biler, mindre befæstelse, flere fællesfunktioner, mere kollektiv transport, mere natur. Men markedet og ejendomsmæglerne har en anden fortælling – 200 kvadratmeter, to biler og vedligeholdelsesfrie haver. Det er en udfordring, at mange drømmer om liv, som ikke kan lade sig gøre inden for de planetære grænser."

> *Det er netop de mentale trægheder, der gør, at man har en forestilling (og kulturel værdi) om et liv, der går udover de planetære grænser, og derfor må kulturdimensionen inddrages, når vi taler demokratisk bæredygtighed*

Demokratiteori

Ved demokrati kan man forstå mindst to ting. Man kan tale om demokrati som teknik eller system (Ross, 1967) sat overfor et syn på demokrati som en livsform (Koch, 1991). Man kan se begge dele med fornuft. Den systemiske side af demokratiet består af procedurer, regler og formalia, som sikrer mindretalsbeskyttelse og styrker legitimitet og beslutningstagning. Men der er også den helt basale omgang med medmennesker, hvor man helt fra barnsben oplæres til at respektere det modsatte synspunkt og værdien af den demokratiske samtale trods uenighed. Det kræver en kulturel orientering helt ind i dagligdagens omgang med hverandre. Demokratiteori rummer naturligvis mange flere nuancer, men her er den grundlæggende modstilling mellem system og kultur velegnet til at spejle modstillingen mellem transportplanlægningens fokus på teknik og mobilitetsanalysens fokus på kultur.

Udover at diskutere demokrati som system eller kultur, kan man diskutere demokrati set som en konsensusorienteret proces, hvor man arbejder henimod det fælles bedste gennem enighed (Habermas, 2009, 2023; Held, 1987), sat overfor en demokratiopfattelse, som fremhæver værdien af uenighed og dissens (Mouffe, 1999; Venturini og Munk, 2022). Sammenfattende kan man altså se demokratiet spændt ud mellem polerne *system og kultur* og imellem *konsensus og produktiv uenighed*. Perspektiverne kan hver for sig have deres pointer, men hvis man vil forstå kontroversen omkring byen og bilen, er en demokratiforståelse, der vægter kulturdimensionen såvel som værdien af at være enige om at være uenige, meget anvendelig.

Demokratisk bæredygtighed

Demokratisk bæredygtighed, som jo er hele rammen for denne og andre artikler i dette temanummer, er således en kobling både af system- og kulturforståelsen og det helhedsorienterede bæredygtighedsbegreb.

Udfordringen med at nå en demokratisk og bæredygtig løsning på bilens forhold til byen er på ingen måde ukompliceret. Hvis man begrænser bilerne i byen, ofres noget komfort og muligheden for at rejse langt og hurtigt. Omvendt vil man få fredeligere byrum, øget trafiksikkerhed og mindre miljøbelastning. I forhold til byen og bilen handler det om, at vores fysiske og teknologiske indretning med afstand mellem bolig og arbejde, forstadsdannelse og bilafhængighed har skabt materielle trægheder. Vi har bygget byer gennem de sidste 50 år, hvor bilen og dens infrastrukturelle landskaber på denne vis har låst os fast. Samtidig har vi, netop fordi vores mobilitet i disse systemer er blevet vaner og hverdag, udviklet værdier og normer omkring dem. Vanerne er blevet til mentale trægheder, der f.eks. kan fastlåse os i forstadslivet som en kulturelt forankret værdi, også selvom vi tilbydes en anden geografisk løsning. Hvis man skal løse udfordringerne omkring byen og bilens forhold både på bæredygtig og demokratisk vis, står man med andre ord overfor et dilemma.

Udfordringen med at nå frem til en demokratisk bæredygtig løsning på dilemmaet om byen og bilen

udstiller, at man må forlade en ren systemtænkning om demokrati såvel som en konsensusopfattelse. Snarere må man tilrettelægge processer, der indfanger problemets kompleksitet, diversitet, uregerlighed, og dermed også ser demokratisk bæredygtighed som noget, der i lige så høj grad handler om kultur og socialitet som om miljø og teknik. Vi skal med andre ord "stoppe med at opføre os som om klima- og bæredygtighedsdagsordenen er en ren teknisk dagsorden. Det er en social og kulturel dagsorden så meget som det er en teknisk. Før vi får det på plads, bliver det svært at løse byernes mobilitetsudfordringer" (Jensen, 2025: 1). Kulturdimensionen er central i denne bæredygtighedsforståelse og kobler til mobilitetsteorien, som dels ser mobilitet som kulturbærende, men også forstår de mentale trægheder som kulturelle praksisser. Hvis bæredygtighedsdiskussionen forbliver teknisk, mangler man en brik i puslespillet.

Eksempler på at kampen faktisk foregår her og nu

Både i Aarhus Kommune og Københavns Kommune har man gennem de seneste år haft indsatser overfor bilen i midtbyen. I begge byer ses bilens rolle som et funktionelt og symbolsk artefakt, der udgør et hverdagspolitisk konfliktfelt – en kontrovers, der udkrystalliserer biltilhængere overfor bilmodstandere.

Sommergader i Aarhus[1]

Tre gader i Aarhus midtby var udset til at få begrænsning af privatbilismen. Her skal vi på baggrund af de materielle og mentale trægheder samt bilen og dens infrastrukturs betydning for byrummene give et bud på, hvordan man kan bruge designmetode og borgerinvolvering til at indramme udfordringerne med at skabe en demokratisk og bæredygtig byplanlægning.

Denne dagsorden rammesættes både af miljøhensyn (bilens negative effekter på byens nærmiljø), en forståelse for de sociale tematikker (f.eks. fastlåsthed i pendlingssituationer og bilafhængighed) samt et fokus på mobilitet som kultur. Sidstnævnte fokus handler om bilen som ikke bare en transportform, men også et kulturelt betydningsfuldt artefakt, der bærer på normer og værdier som f.eks. forestillinger om frihed, fleksibilitet og tilgængelighed (Jensen 2025). Figur 1 viser fotos af de fire gader.[2] Nederst i venstre hjørne er Jægergårdsgade, hvor arbejdet allerede er igangsat. Øverst fra venstre er det Borggade, Klostergade og Guldsmedgade.

Figur 1: Sommergadeforsøg i Aarhus

Fotos: Morten Skou Nicolaisen, Afdelingsleder, Mobilitet, Aarhus Kommune

Byrumsforsøg i København

I Københavns Kommune har man i foråret 2026 lukket Vesterbro Passage for bilkørsel fra 1. maj frem til december. Københavns Kommune beskriver interventionen som et "forsøg" på deres hjemmeside[3]:

1. Det skal siges, at det nyvalgte byråd fra januar 2026 i Aarhus ikke har udvist samme appetit på at udfordre privatbilismen i byens centrum som det forrige byråd der vedtog netop disse eksperimenter. Visse af disse er derfor sat på pause, men det ændrer ikke ved deres illustrerende værdi omkring de konkrete ting man kan tage fat på når det demokratiske bæredygtighedsdilemma handler om byen og bilen. Men det illustrerer til gengæld, at bilen er et objekt som skaber kontrovers fra gaderne helt ind i byrådssalen.
2. Billederne fra Aarhus er venligst udlånt af afdelingsleder Morten Skou Nicolaisen fra Mobilitet, Aarhus Kommune.
3. Nu starter byrumsforsøget på Vesterbro Passage | Københavns Kommune, hjemmeside tilgået 20. maj, 2026.

"I forsøgsperioden lukkes Vesterbrogade mellem Hammerichsgade/Bernstorffsgade og H.C. Andersens Boulevard for biltrafik. Strækningen omdannes til et midlertidigt byrum bestående af et stort trædæk, nye træer og plantebede, bænke og siddemuligheder, samt mindre opholdsrum og områder til aktiviteter. Busser og cykler kan fortsat passere, men flyttes til den nordlige side af vejen. Byrumsforsøget skal give erfaringer med, hvordan området kan fungere med mere plads til mennesker og ophold, og hvordan byrummet bruges både om dagen og om natten. Forsøget skal bl.a. give viden om, hvordan borgerne oplever tryghed i byrummet, hvor der opstår ophold og aktivitet, hvordan trafik og bevægelse fungerer, og hvor grønt byrummet kan blive. Der vil også være mulighed for at afholde arrangementer i det nye, midlertidige byrum".

Figur 2 viser fotos af Københavns Kommunes midlertidige byrumseksperiment på Vesterbro Passage.

Figur 2: Byrumseksperiment på Vesterbro Passage

Fotos: Carsten Hvid Nielsen, Aalborg Universitet

I lighed med projekterne i Aarhus er der i København tale om et midlertidigt og eksperimenterende forsøg. Forsøgsperioden fremhæves her som et argument, der understreger, at byrumseksperimentet ikke er permanent eller forpligtigende, men at man må afvente den viden, som eksperimentet genererer.

Byrumseksperimenter og mobilitetslaboratorier

Fælles for de to eksempler er således, at der er tale om eksperimenter og forsøg. Faktisk startede de aarhusianske interventioner som forsøg, men er endt som forslag om blivende ændringer. Muligvis var det udsigten til at permanentgøre disse, der fik det nye byråd til at ryste på hænderne og droppe forsøget (jvf note 1). De to eksempler er hver for sig komplekse og unikke for deres lokalitet. Omvendt er de også sammenlignelige, og her diskuteres hvordan man ville kunne tage denne slags fysiske initiativer og eksperimenter meget direkte ind i en borgerinvolveringsproces, der synliggør det demokratiske bæredygtighedsdilemma, som bilens forhold til byen udgør.

> *I stedet for kun at lægge planer oppefra med lange tidshorisonter, noget begge kommuner har praktiseret flittigt i deres respektive by- og trafikplanlægning, kan man invitere borgerne ind til at udforske, hvordan vi skaber en bæredygtig demokratisk omstilling væk fra bilens dominans i midtbyerne*

Hvis man kort skal skitsere, hvordan disse radikale interventioner kan give mest værdi for de to kommuner (eller andre interesserede storbykommuner), er etableringen af by-laboratorier og mobilitetseksperimenter en oplagt løsning, hvor samskabelse, borgerdesign og involvering iværksættes gennem workshops, scenariebygning og fysiske interventioner. I stedet for kun at lægge planer oppefra med lange tidshorisonter, noget begge kommuner har praktiseret flittigt i deres respektive by- og trafikplanlægning, kan man invitere borgerne ind til at udforske, hvordan vi skaber en bæredygtig demokratisk omstilling væk fra bilens dominans i midtbyerne. Ved at sætte fokus på de materielle trægheder bliver det synligt, at man må komme med alternative mobilitetsløsninger, hvis man f.eks. begrænser bilens tilstedeværelse i byen. Men det bliver også synligt, at vores vaner og daglige praksis stille og roligt bliver til værdier, som kan styre os, uden at vi tænker over det. Kommunerne må med andre ord facilitere en proces, hvor de mentale trægheder og vanens magt synliggøres og knyttes til de materielle trægheder. Det er en kompliceret diskussion, der nemt kan blive abstrakt og fastlåst i modsætninger. Her er muligheden for at arbejde med fuldskalaeksperimenter en vigtigt designinvolverende metode, som åbner for, at man konkret kan afdække borgernes værdier og holdninger til byen og bilen, og dermed potentielt set skabe en

bedre demokratisk forankring af de nødvendige forandringer.

Hvis man etablerer en række borgerdrevne samskabelses- og workshopaktiviteter, kan disse tage udgangspunkt i de konkrete, fysiske interventioner i gaderummene. Disse beskrives dels med kortmateriale, visualiseringer og fysiske modeller, dels med stedsbesøg. Disse inputs diskuteres af de workshopmedvirkende, der gennem kritik og alternativer søger at formulere hvilke generelle principper og konkrete interventioner, som man kan anvende for at skabe en demokratisk bæredygtig by-bil relation i Aarhus og København. Ved at tage udgangspunkt i en demokratiforståelse, der vægter kultur og produktiv uenighed, kan man vise samspillet mellem materielle og mentale trægheder. Samtidig kan bæredygtighedsforståelse forankres i en bred rammesætning, hvor man både ser på økonomi, miljø og socialitet.

Holdbar forandring skal indlejres i sociale fællesskaber

Siden anden verdenskrig har byer verden over kæmpet med at finde en fornuftig model for, hvordan byen og bilen kan sameksistere (Buchanan, 1963). Der findes megen viden om de miljøeffekter og belastninger, som bilen forsager. Ikke desto mindre er vores handlinger endnu ikke rettet mod at løse disse problemer. Det såkaldte videns-handlingsgab er derfor ikke lukket.

Vi mangler mere præcist at forstå, hvordan menneskers almindelige hverdagsliv er forankret i materielle strukturer, som kan gøre det svært eller umuligt at gøre det rigtige (f.eks. at tage bussen på arbejde, hvis der ikke er kollektiv transport). Der er skabt en række systemiske fastlåstheder, der gør det svært at rette sin adfærd ind mod miljømæssigt gode løsninger. Opfindelsen af pendlingen skete med adskillelsen af bolig og arbejdssted og udgør en af de største transformationer af samfundet, som er meget svær at ændre på. Hvis man samtidig ønsker en demokratisk og involverende tilgang til disse løsninger, er en grundlæggende forståelse for borgernes hverdagsliv og de mobilitetsuretfærdigheder (Jensen, 2026), vi har skabt gennem byplanlægning i snart 100 år, afgørende. Hertil kommer problemet med, at der er svagere samfundsgrupper, hvis adgang til mobilitetssystemer og muligheder for at deltage i samfundslivet begrænses (Sheller, 2018).

Indtil nu har mange af de bæredygtige politikudfordringer generelt haft en tendens til at fokusere på det målbare og det tekniske (Jensen, 2025). Diskussionen af demokratisk bæredygtighed kan derfor ses som en måde at genintroducere den sociale dimension af bæredygtighedsbegrebet, som man kender det fra den oprindelige formulering (World Commission on Environment and Development, 1987). De to eksemplers bidrag til social forandring kommer således til udtryk på to måder. For det første gennem konkrete muligheder for workshops, hvor borgeres erfaringer og ideer til bedre løsninger kan udvikles og testes. Disse løsninger og ideer kan skaleres til nationalt niveau og introduceres i andre danske kommuner. For det andet rummer eksemplerne mulighed for at blive brugt til begrebsudvikling. Dette er vigtigt, fordi man som førnævnt ikke kan løse problemer uden at have et sprog for dem først. Vores sprog for bæredygtighedsudfordringerne har udviklet sig til primært at være teknisk fokuseret, f.eks. på CO_2, som har den klare fordel, at den kan kvantificeres og vejes og dermed gøres til genstand for målbare politikker. Udfordringen er dog, at man ikke kan løse bæredygtighedsproblemer i den demokratiske ramme med en ren teknisk dagsorden og med et rent teknisk sprog. Der må skabes fortællinger om social forandring, som nok er evidens- og faktabaserede, men også socialt indlejrede i fællesskabers afsøgninger af mulighederne for social forandring. Med de materielle og mentale trægheder som omdrejningspunkt for en kritisk og involverende diskussion af bilens forhold til byen kan kommunerne facilitere en borgerdebat om, hvordan man forholder sig til demokratiske bæredygtighedsdilemmaer.

Referencer

Buchanan, R. (1963), Traffic in Towns. The specially shortened edition of the Buchanan Report, London: Penguin Books.

Concito (2024), Naturbaserede Byer, København: Concito.

DARE (2024), Grøn Omstilling af det Byggede Miljø. Forsknings- og Udviklingsindsatser til fremtidige roadmaps, Aalborg: Aalborg Universitet.

Den Grønne Ungdomsbevægelse (2023), Retfærdig Naturbevarelse. Et manifest, København.

Dennis, K. og J. Urry (2009), After the Car, Cambridge: Polity.

Dyson, P. og R. Sutherland (2021), Transport for Humans. Are we there yet? London: London Publishing Partnership.

Ejsing, M. (2024), Verden er ikke længere den samme – økologiske krisefortællinger i det antropocæne, København: Hans Reitzels Forlag.

Gehl, J. (1996), Livet Mellem Husene. Udeaktiviteter og Udemiljøer, København: Arkitektens Forlag.

Gilbert, R. og A. Perl (2010), Transport Revolutions. Moving People without Oil, Gabriola Island: New Society Publishers.

Graham, S. og S. Marvin (2001), Splintering Urbanism. Networked infrastructures, technological mobilities, and the urban condition, London: Routledge.

Guerra, M. og L. Ottolini (2019), In the Street. Participatory actions in public spaces, Mantova: Maurizio Corraini s.r.l.

Habermas, J. (2009), Borgerlig Offentlighed. Offentlighedens Strukturændring. Undersøgelser af en kategori i det borgerlige samfund, København: Informations Forlag.

Habermas, J. (2023), Den nye borgerlige offentlighed. Strukturændringer og deliberativ politik, København: Samfundslitteratur.

Hansen, S.K., S. Krøjer og L. Tønder, red. (2024), Grøn Samfundsteori. Tanker til en økologisk krisetid, København: Hans Reitzels Forlag.

Held, D. (1987), Models of Democracy, Oxford: Polity Press.

Jacobs, J. (1961), The Death and Life of Great American Cities, New York: Vintage Books.

Jensen, O.B. (2025), Byer, CO_2 reduktion og Mobilitetsudfordringer, København: PLAN 22+.

Jensen, O.B. (2026), Mobility Injustice by Design, London: Routledge.

Jensen, O.B. og N. Schultz, red. (2020), Det Epidemiske Samfund, København: Hans Reitzels Forlag.

Koch, H. (1991), Hvad er demokrati? København: Gyldendal.

Lefebvre, H. (1996), "The Right to the City", i E. Kofman og E. Lebas, red., Lefebvre: Writings on Cities, Oxford: Blackwell: 147-59.

Larkin, A. (2022), "Transportens udfordringer", i G. Thunberg m.fl., Klimabogen, København: Politikens Forlag: 279-84.

Latour, B. (2018), Ned på Jorden. Hvordan orienterer vi os politisk? København: Informations Forlag.

Latour, B. og N. Schultz (2022), Notat om den nye økologiske klasse, København: Hans Reitzels Forlag.

Manzini, E. (2019), Politics of the Everyday, London: Bloomsbury.

Metz, D. (2016), Travel fast or smart? A manifesto for intelligent transport policy, London: London Publishing Partnership.

Moreno, C. (2024), The 15-Minute City. A solution to saving our planet, Chichester: John Wiley & Sons.

Mouffe, C. (1990), "Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism", Social Research, 66(3): 745-58.

Næss, P., M.J.H. Moridge og S.L. Sandberg (2001), "Wider roads, more cars", Natural Resources Forum, 25(2): 147-55.

Putnam, R. (2000), Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community, New York: Simon & Schuster.

Rittel, H. og M. Webber (1973), "Dilemmas in a General Theory of Planning", Policy Sciences, 4(2): 155-68.

Rodrique, J-P., C. Comtois og B. Slack (2006), The geography of transport systems, 2. udgave, London: Routledge.

Ross, A. (1967), Hvorfor Demokrati? København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busk.

Sheller, M. (2004), "Automotive Emotions. Feeling the Car", Theory, Culture & Society, 21(4/5): 221-42.

Sheller, M. (2018), Mobility Justice. The Politics of Movement in and Age of Extremes, London: Verso.

Sheller, M. og J. Urry (2008), "The City and the Car", International Journal of Urban and Regional Research, June 2008, 24: 737-57.

Sverrild, P. (2024), "Forstæder og bilisme", i S.B. Fosset, red., Den Sorte Omstilling, København: Nordic Academia: 237-65.

Thunberg, G. m.fl. (2022), Klimabogen, København: Politikens Forlag.

Tønder, L. (2024), "Kan demokrati skabe en bæredygtig fremtid for alle? Debatten om demokratiets rolle i den grønne omstilling", i Hansen, S.K., S. Krøjer og L. Tønder, red., Grøn Samfundsteori. Tanker til en økologisk krisetid, København: Hans Reitzels Forlag: 321-44.

Urry, J. (2000), Sociology beyond Societies. Mobilities for the 21st Century, London: Routledge.

Urry, J. (2003), Global Complexity, Cambridge: Polity.

Urry, J. (2013), Societies Beyond Oil. Oil dregs and social futures, London: Zed Books.

Venturini, T. og A.K. Munk (2022), Controversy Mapping. A Field Guide, Cambridge: Polity.

World Commission on Environment and Development (1987), Our Common Future, Oxford: Oxford University Press.

Aalborg Kommune, Aarhus Kommune og Urban Creators (2025), Grøn mobilitet og levende handelsgader. Cases fra Aarhus og Aalborg, København: PLAN22+.

Aarhus Kommune (2018), Mobilitetsplan Aarhus Midtby, Aarhus: Aarhus Kommune.

Aarhus Kommune (2023), Klima og Bæredygtighedsudvalgets anbefalinger om forceret omstilling af transporten, Aarhus: Aarhus Kommune.

Aarhus Kommune (2025), Aftale om Grøn Mobilitetsplan, Aarhus: Aarhus Kommune.

Et demokratisk bæredygtigt hverdagsliv på landet? – hvad kan frivillighed?

Lise Herslund, lektor, Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, Københavns Universitet, lihe@ign.ku.dk

Artiklen undersøger, hvordan frivillighed bidrager til et demokratisk bæredygtigt hverdagsliv i landdistrikterne i en tid præget af centralisering, digitalisering og grøn omstilling. Mange funktioner og services er forsvundet fra landområderne, mens nye, store vedvarende energianlæg ikke nødvendigvis styrker det lokale hverdagsliv. Alligevel trives mange, og frivillighed spiller en stadig større rolle i at fastholde skoler, plejehjem, transport, mødesteder, boliger, adgang til naturen samt lokal tilpasning af vedvarende energi-parker. Frivillighed bevæger sig i dag ind på både statens og markedets arenaer og spænder fra serviceopgaver til modstand, innovation og demokratisk praksis. Samtidig er frivillighed en sårbar ressource, der kræver kapacitet og støtte og rummer både potentiale og begrænsninger for demokratisk bæredygtighed på landet.

Folk på landet føler sig mere lykkelige end folk i byen. De har typisk adgang til natur, stærke lokale fællesskaber, mere overkommelige boligpriser og et højt niveau af frivilligt engagement, hvilket flere undersøgelser peger på som væsentlige kilder til livskvalitet (Realdania, 2023). Samtidig er landdistrikterne i dag midt i en række store samfundsforandringer. Centralisering, digitalisering, energiomstilling og den grønne trepart påvirker både mulighederne for udvikling og de hverdagsliv, der leves i de mindre lokalsamfund. Strukturreformen og en længerevarende centralisering betyder, at mange offentlige funktioner som skoler, plejehjem, rådhuse, daginstitutioner og lægehuse i dag ligger længere væk end tidligere. Også markedet har trukket sig tilbage: Dagligvarebutikker er lukket i tyndere befolkede områder (Herslund og Tanvig, 2023), boliger kan være sværere at sælge og finansiere (Andersen o.a., 2014), bredbåndsudrulning er ikke altid rentabel (Damsgaard, 2024) og fjernvarme kan være dyrt at etablere (Bertelsen o.a., 2021). Almene boligselskaber bygger også sjældent i landsbyer, selvom der er behov for flere ældre- og ungevenlige boliger (Nørregaard o.a., 2022). Samtidig er busruter blevet færre (LF, 2023), hvilket påvirker mobiliteten. Hverdagsliv med et bosted på landet er blevet sværere at få til at hænge sammen.

På den anden side er der også sektorer, der vokser i landdistrikterne – særligt grøn energi. Flere studier peger på, at vedvarende energiprojekter i landdistrikter ikke i sig selv sænker livskvaliteten, men at processen omkring dem kan påvirke trivsel, stedstilknytning og oplevet retfærdighed, hvis lokale borgere ikke føler sig inddraget (LF, 2024). Energiparker har indtil videre kun sjældent givet lokalsamfund nye muligheder for at erstatte deres fossile energiløsninger med mere bæredygtige eller kollektive løsninger, men de bidrager selvfølgelig til den nationale grønne omstilling. Forskning viser også, at de nye anlæg skaber meget begrænset lokal erhvervsaktivitet. Der kan være nogen lokal jobskabelse i anlægsfasen, men sidenhen står eksterne entreprenører for drift, og der er ikke blevet skabt nævneværdige nye lokale virksomheder, serviceerhverv, detailhandel eller bosætning omkring vedvarende energi-projekter (EA Energianalyse, 2023).

> *Kan frivillighed spille en rolle i at forstå – men også fremme – demokratisk bæredygtighed i landdistrikter i en tid præget af store strukturelle skift?*

Ser man udviklingen i et demokratisk bæredygtighedsperspektiv, er billedet sammensat. Mange trives og engagerer sig aktivt, men møder samtidig begrænsninger i adgang til funktioner, services og boliger – forhold, der kan gøre hverdagslivet vanskeligt at få til at hænge sammen, især for børn, unge og ældre uden bil. Nye erhverv og aktiviteter kommer til, men de skaber ikke nødvendigvis nye muligheder, og mange steder opstår der modstand. Det ændrer dog ikke ved, at landdistrikterne rummer stærke fællesskaber og stor handlekraft. Det er denne handlekraft – her forstået som 'frivillighed' – som artiklen retter fokus mod. Kan frivillighed spille en rolle i at forstå – men også fremme – demokratisk bæredygtighed i landdistrikter i en tid præget af store strukturelle skift?

Hvad er frivillighed?

Frivillighed defineres gerne som ulønnet, frivilligt valgt arbejde eller engagement, som udføres for at gavne andre end sig selv – typisk i en forening og organisation (Hygum o.a., 2023). Foreningsdanmark og frivillighed siges at være en hjørnesten i det danske samfund. Frivillighed og civilsamfundets handlinger beskrives ofte som at have forskellige funktioner som kompensation, modstand, innovation og demokratisk praksis (f.eks. Goul Andersen, 2019). Frivilligheden kompenserer, når den udfylder opgaver, som staten eller markedet ikke løser tilstrækkeligt. Frivilligheden er her et slags sikkerhedsnet. Civilsamfund og frivillighed kan også øve modstand, når borgere protesterer mod politiske beslutninger eller sociale forhold. Her kan frivilligheden være innovativ, når den udvikler nye løsninger, ideer eller måder at organisere sig på. Frivillige kan være mere fleksible end staten. Civilsamfund kan også fungere som en demokratisk arena, hvor borgere gennem frivilligt engagement udvikler kompetencer, normer og relationer, der understøtter demokratisk deltagelse (Goul Andersen, 2019). Her fungerer frivillighed som en form for hverdagsdemokrati, hvor mennesker lærer at samarbejde, forhandle, tage ansvar og indgå i kollektive beslutningsprocesser.

Set samlet viser de forskellige funktioner, at frivillighed ikke blot leverer ydelser, men også kan skabe fornyelse og understøtte demokratisk deltagelse. Frivillighed repræsenterer forskellige, men gensidigt forbundne måder, hvorpå civilsamfundet påvirker både hverdagsliv og samfundsudvikling. Omkring 40 pct. af danskerne arbejder frivilligt, og nyere analyser viser, at andelen er højest i landdistrikterne (Sørensen o.a., 2025). Disse målinger fokuserer imidlertid primært på fritids- og sociale aktiviteter og indfanger derfor kun en del af den frivillighed, der faktisk udfolder sig i landområder. Skal frivillighedens fulde bredde på landet forstås, er det nødvendigt at anlægge et bredere perspektiv, der også omfatter de mange sektorer og arenaer, hvor frivillighed bevæger sig på tværs af formelle og uformelle sammenhænge.

De nationale målinger er typisk landsdækkende og tager udgangspunkt i formelle foreninger og organiserede aktiviteter. Selvom der skelnes mellem land og by, er målingerne i øvrigt relativt stedsløse. Det står i kontrast til den form for frivillighed, der ofte fremhæves i landdistrikter, hvor engagementet er tæt knyttet til konkrete steder, funktioner og hverdagsliv. Her engagerer mennesker sig dér, hvor de bor — ikke nødvendigvis gennem en forening, men gennem lokale opgaver, fælles funktioner og stedbundne aktiviteter. Motivationen er i høj grad at forbedre nærområdet og skabe et velfungerende hverdagsliv (Gentin o.a., 2023).

Historisk voksede andelsbevægelsen frem på landet i slutningen af 1800-tallet, hvor bønderne gik sammen om at eje mejerier, slagterier og indkøbsforeninger med udgangspunkt i frivilligt engagement. Med velfærdsstatens udbygning i midten af 1900-tallet ændrede frivilligheden karakter. Staten overtog mange af de opgaver, som foreninger og lokalsamfund tidligere løste, og det betød, at frivilligt arbejde i højere grad blev rettet mod kultur, fritid og sociale indsatser. Men frivilligheden er måske ved at flytte sig (tilbage) igen. For når vi taler om frivillighed i landdistrikter i dag, bliver fænomenet ofte betegnet

som ildsjæleri. I forskningen optræder det imidlertid under en række andre betegnelser, der hver indfanger forskellige dimensioner af det lokale engagement. I konkrete studier beskrives fællesskabsdrevne eller borgerdrevne aktiviteter, som stedsbaseret frivillighed eller som former for lokalt, socialt eller kollektivt entreprenørskab, hvor borgere tager initiativ til at udvikle nye løsninger med sociale formål og deler ansvar, beslutninger og ejerskab (f.eks. Henriksen, 2021; Hansen, 2018). Et beslægtet begreb er landsbyaktivisme, der betegner situationer, hvor borgere organiserer sig for at forbedre deres lokalsamfund eller forsvare det mod forringelser (Jørgensen, 2016).

Ifølge forskellige undersøgelser fra landdistrikter rækker frivillighed i landdistrikter nu langt ud over det traditionelle foreningsliv og fritidsliv. Ifølge Iversen (2026) er der et for stort fokus på den rolle, offentlige institutioner spiller for landdistrikter, som kommer til at overskygge, at det er frivillige, der holder liv i landsbyerne. Henriksen (2021) siger, at frivilligheden er blevet mere funktionel: Borgere løser funktioner, der tidligere var kommunale. Frivilligheden går ind på nye arenaer, også markedets, og Gentin (2023) ser, at den grønne frivillighed også er i stigning. Så lad os se på det.

Bæredygtige hverdagsliv

Hvis vi prøver at samle sammen på aktiviteter og funktioner på landet, hvor frivillighed spiller en rolle, spiller frivillighed en stor rolle inden for velfærdsområdet. I Danmark er der ca. 550-570 friskoler, hvor en stor del ligger i landsegne og mindre byer, som ofte er oprettet af lokale frivillige og forældregrupper, når en kommunal skole er lukket (Rønne, 2017). Frivillige prøver også kræfter med friplejehjem, og mange af de eksisterende friplejehjem ligger i mindre byer og landdistrikter, hvor frivillige har arbejdet for, at ældre kunne blive boende lokalt, når kommunale plejehjem er blevet centraliseret. Flere har dog måttet opgive, og et stærkt lokalt engagement har ikke altid været nok, når økonomi, drift og myndighedskrav skal gå op i en højere enhed (Altinget, 2023).

Aktuelt er der stort frivilligt engagement i buskørsel på landet. De sidste to år har kommuner og lokalsamfund kunnet søge offentlige midler til at købe minibusser, som køres af frivillige (Transportministeriet, 2025). Flere lokalsamfund er lige nu i gang med at strikke ruter, teams af frivillige og platforme sammen, som ikke konkurrenceforvrider (selvom busruter er lukket), men stadig kører dagligt på tidspunkter, der kan give unge mulighed for at komme i skole, samtidigt med at de fungerer som en slags flextrafik on-demand for ældre, der skal til lægen, og unge, der skal til sport (f.eks. Nordjyske, 2025).

Indenfor infrastruktur har frivillige også spillet en afgørende rolle i udrulningen af bredbånd på landet, da hundredvis af projekter har søgt midler i Bredbåndspuljen siden 2016, og disse kræver lokalt engagement for at få støtte. Det er typisk landsbyfællesskaber, der samler tilslutning, søger midler, laver ansøgninger og forhandler med udbydere (Damsgaard og Woldiderich, 2024). Det samme er tilfældet omkring etablering af nye boliger. Frivillige grupper har taget initiativ til dialog med kommuner og almene boligorganisationer, kortlagt behov, samlet interessetilkendegivelser fra borgere og udarbejdet visionsoplæg til kommunen og boligorganisationer (Andersen, 2023; Iversen o.a., 2023). Frivillige renoverer også gamle stationsbygninger, plejehjem eller tomme butikslokaler, så de kan huse den frivilligt drevne købmand eller omdannes til ungdoms- og ældreboliger og bofællesskaber (Realdania, 2022).

Bymidtepuljer er flittigt blevet brugt til omdannelse af tomme bygninger, nye fælles mødesteder, kultur- og aktivitetsmiljøer og forskønnelse af centrale byrum. I mange landsbyer er der over de seneste år også blevet bygget nye 'multihaller'. Der er blevet samlet ind, søgt fonds- og kommunale midler til at bygge og drifte multihuse; et 'moderne kulturhus', som består af en blanding af hal og forsamlingshus (Nørgaard o.a., 2016).

Frivillige er således gået ind på forskellige arenaer, også markedets. Frivillige driver cafeer, vandrehjem, spillesteder og vindmøller gennem socialøkonomiske initiativer, egentlige erhvervsaktiviteter eller fællesskabsdrevne virksomheder (Aiken o.a., 2025), hvilket får tankerne tilbage til andelsbevægelsen. En fællesskabsdrevet virksomhed er kendetegnet ved lokalt og kollektivt ejerskab (borgerne ejer,

driver eller styrer virksomheden), og frivillighed og lønnet arbejde foregår ofte i kombination. Overskuddet bliver i lokalsamfundet, og formålet er herudover ofte en service eller lokal udvikling. Demokratisk styring er vigtigt og kan foregå gennem en forening, fond, kooperativ eller andelsselskab. Det er altså ikke en traditionel virksomhed, men heller ikke ren frivillighed. I mere end 120 landsbyer i Danmark driver frivillige købmanden, som ellers ville være lukket. Her er der tale om både foreninger og ApS-konstruktioner. Frivillige renoverer bygninger, lejer ud til købmænd i engroskæden til billig husleje og stiller også op med arbejdskraft. I de mindste byer, hvor der ikke er penge at tjene for engroskæden trods lokalt input, har flere lokalsamfund taget hele opgaven, og købmandsforretningen er ofte blevet mere multifunktionel; den agerer som købmand, men også som mødested, galleri osv. (Tanvig og Herslund, 2023).

Frivillige er både igangsættere og modstandere i den grønne omstilling

Frivilligheden kan, som forklaret ovenfor, i udgangspunktet beskrives som kompensation. Forskellige funktioner og services bliver reddet og bibeholdt, men på en ny måde og i nye konstellationer af samarbejder. Udover at kompensere kan frivillighed dermed også innovere. Lokale tager initiativ, men har ofte brug for godkendelse, finansiering og muskler fra andre aktører. I en demokratisk optik er frivillighed ikke kun et supplement eller kompensation, når stat eller marked trækker sig tilbage, men en arena, hvor borgere gennem praksis lærer at påvirke deres omgivelser og indgå i fælles beslutninger, også med eksterne aktører. Frivillighed bliver dermed en måde, hvorpå demokrati udøves og vedligeholdes i hverdagen — også uden for de formelle politiske institutioner. Frivillighed består i at tage kontrol over eget hverdagsliv. Samlet set breder frivilligheden sig dermed ind over mange basisfunktioner, services, sektorer og arenaer, som alle er vigtige brikker for et socialt bæredygtigt og sammenhængende hverdagsliv. Men hvad med det miljømæssige?

Frivillighed har også en lang tradition på det grønne område, både i byer og landdistrikter (Gentin o.a., 2023). I mange landsbyer er der gennem de seneste årtier blevet etableret grønne mødesteder, fælleder og landsbyparker, som ofte er drevet frem af frivillige grupper, der har søgt midler til forskønnelse og lokal udvikling. Samtidig har frivillige i stigende grad overtaget drift og vedligeholdelse af fællesarealer, som tidligere var kommunale opgaver, men som på grund af stramme budgetter nu varetages lokalt. I nogle landsbyer er dette formaliseret i såkaldte landsbypedelordninger – modeller, hvor landsbyer får økonomisk eller faglig støtte til at ansætte eller engagere en lokal aktør til at varetage grøn drift, stier, gadekær og mindre vedligeholdelsesopgaver (Fisker, 2020).

Frivillighed spiller også en central rolle i det større hverdagslandskab omkring landsbyer. Mange steder er lokale borgere blevet 'låst ude' af deres nærmiljø, fordi marker, skove og engarealer typisk er privatejede, og fordi naturlige stier langs hegn og markskel er forsvundet i takt med landbrugets intensivering. Det betyder, at adgang ofte er henvist til trafikerede hovedveje uden fortov eller cykelsti, hvilket gør det vanskeligt – særligt for børn, unge og ældre – at bevæge sig sikkert rundt uden bil.

Som reaktion herpå har en række landsbyer etableret borgerdrevne adgangsprojekter, hvor frivillige genetablerer gamle markveje, etablerer nye trampestier og indgår aftaler med lodsejere om adgang til landskabet. Frivillige står desuden for formidling og understøttende aktiviteter som fugletårne, guidede ture, kortmateriale og lokal naturpleje (Caspersen o.a., 2019).

Under energikrisen efter coronapandemien var der også mange lokalsamfund. som arbejdede for at få fjernvarme, jordvarme eller andre mere kollektive energiløsninger i stand, da de forskellige individuelle løsninger som f.eks. gasfyre blev dyrere. Fjernvarme viste sig som nævnt at være for dyrt at etablere længere ude på landet, og mange lokalsamfund stødte på kompleks lovgivning og finansiering, når de prøvede at etablere andre kollektive løsninger (f.eks. Tanvig og Herslund, 2023). Frivillighed i landdistrikterne spiller også en rolle i den grønne omstilling i forhold til solcelle- og vindmølleparker, men ofte på andre måder end i natur- og friluftsprojekter. Her spiller

borgere i landdistrikter ofte en anden rolle som modstandere, eller også bliver de helt glemt. Der er nogle eksempler, hvor lokale har kunnet købe andele i solcelleparker, eller hvor frivillige er gået ind som mediator og forhandler i et vedvarende energi-projekt og herved mere aktivt har taget en rolle blandt udviklere, kommune og det resterende lokalsamfund for at finde løsninger, der er mere lokalt tilpassede (Grønnegaard, 2023). I nogle kommuner bruger kommunen også nogle af de midler, som de får ind via Grøn Pulje, når de etablerer vedvarende energi til at støtte lokale projekter i berørte områder. I et overordnet perspektiv spiller lokale frivillige dog snarere en rolle som modstandere af energiprojekter. Man kan her tale om en mere aktivistisk demokratisk praksis, hvor borgere indgår i en række demokratiske handlinger ved at arrangere borgermøder for at skabe offentlig debat, indsamle underskrifter og mobilisere lokalt engagement, skrive debatindlæg og henvendelser til politikere og medier osv.

I den grønne trepart har kritikken været, at den almindelige borger på landet indtil videre er blevet glemt eller måske undgået (Hjort-Svendsen, 2025). Kommuner har nok at gøre med at finde relevante arealer at udpege og få lodsejere med i projekterne, og de fleste almindelige borgere kender ikke til detaljerne i deres lokale grønne trepart (endnu).

Frivillige på stedet – alle steder?

Forskningen viser tydeligt, at lokalsamfund står stærkere, når de har kapacitet til at mobilisere og organisere sig omkring presserende udviklingsspørgsmål og finde nye måder at fastholde eller udvikle lokale services og funktioner på. I landdistriktsforskningen har udvikling i mange år været forstået som noget, der kommer indefra – gennem lokale ressourcer, stedbundne kvaliteter og kapaciteter. Disse stedbundne kvaliteter kan være natur og kultur, men også sociale ressourcer som netværk, fællesskaber og frivillighed. Det lokale civilsamfund og frivilligheden beskrives ofte som en stedsbaseret og uhåndgribelig faktor for udvikling (Ray, 2007; Ravazzoli og da Costa, 2018). En central pointe i forskningen er dog, at denne "frivillighedsfaktor" ikke findes i alle lokalsamfund. Evnen til at mobilisere sig for at redde eller udvikle lokale services afhænger af, om der *er* kapacitet til det (Healey, 1998; Shucksmith, 2010). Udviklingskapacitet (Tanvig og Herslund, 2020) består af flere dimensioner: fysisk kapacitet (f.eks. mødesteder og lokal infrastruktur), kulturel og human kapacitet (kompetencer til købmandsdrift, plejehjem, fondsansøgninger, digital vidensdeling), social kapacitet (tillid, relationer, samarbejdsevne) og økonomisk kapacitet (mulighed for at skabe fælles midler gennem aktiviteter, markeder mv.). Men måske vigtigst af alt er den politiske kapacitet: Har lokalsamfundet evnen til at få indflydelse? Findes der lokale grupper eller frivillige, der kan tale landsbyens sag de rigtige steder? Kan de mobilisere, organisere sig og opnå legitimitet og adgang til beslutningsprocesser? Kort sagt: Har de evnen til at tage mere kontrol over stedets udvikling? Forskningen understreger, at lokale kræfter, netværk og frivillige ikke arbejder i et vakuum. De må kunne aflæse og handle på de muligheder, som samfundsudviklingen åbner – og dette kræver kompetencer og samarbejde med eksterne aktører som kommuner, fonde, staten og markedet. Lokalsamfundets udviklingskapacitet er derfor både intern og relationel: Den skabes i spændingsfeltet mellem lokale ressourcer og eksterne strukturer.

> *I landdistriktsforskningen har udvikling i mange år været forstået som noget, der kommer indefra – gennem lokale ressourcer, stedbundne kvaliteter og kapaciteter. En central pointe i forskningen er dog, at denne "frivillighedsfaktor" ikke findes i alle lokalsamfund*

Denne frivillighed er dog ikke givet alle steder. Bavnbæk (2023) peger på, at der i samfundet ofte ligger en implicit forventning om, at borgere i landdistrikter kan mobilisere sig, når ressourcer mangler – en forventning, der fungerer som en uformel kriseløsning snarere end en strategisk tilgang. Dermed efterlades mange lokalsamfund med forventninger om ildsjæleri, som de ikke kan indfri (Thuesen og Bavnbæk, 2025). Efter årtiers affolkning og centralisering er mange lokalsamfund ganske enkelt ikke længere

så ressourcestærke, og selv i landdistrikterne er det blevet vanskeligere at rekruttere frivillige (Thuesen og Bavnbæk, 2025). Ifølge Bock (2019) er det et demokratisk problem, når lokalsamfund lades i stikken, fordi de ikke kan løfte opgaverne alene. Oplevelsen af at blive overset og ikke blive taget alvorligt eller anerkendt er velkendt i landdistriktsforskningen og kan også forstås gennem Cramers (2016) begreb om "landdistriktsbevidsthed": en følelse af, at ens steder og livsformer nedprioriteres, og at beslutninger træffes udenom de lokalsamfund, som bærer byrderne uden at få del i gevinsterne. Det kan skabe både frustration og mobilisering.

Frivillige for miljøet

Også i miljø- og klimaforskningslitteraturen findes en række begreber, der beskriver lokaliserede civilsamfunds kapacitet til at handle, tilpasse sig og forvalte miljømæssige udfordringer. Adger (2003) introducerer begrebet "fælles tilpasningskapacitet", som betegner lokalsamfunds evne til i fællesskab at respondere på klimaforandringer og udvikle lokale tilpasningsstrategier. Frantzeskaki (2019) taler om "forvaltningskapacitet", dvs. lokalsamfunds evne til at tage vare på lokale økosystemer og understøtte bæredygtige omstillinger gennem hverdagspraksisser og kollektive handlinger. Enqvist (2020) fremhæver betydningen af "omsorg" – omsorgspraksisser rettet mod steder, natur og fællesskaber – som en central drivkraft i lokal miljøhandling. Mattijssen (2018) bruger begrebet "aktivt medborgerskab" til at beskrive, hvordan borgere engagerer sig i grønne fællesskaber, naturpleje og lokale miljøløsninger. I denne litteratur ses lokaliserede civilsamfund og hverdagsborgere som nødvendige medspillere – og i nogle tilfælde som hovedaktører – i udviklingen og forvaltningen af lokale miljø- og klimarelaterede løsninger. Ostroms (1998) arbejde viser, at lokale fællesskaber ofte er de mest effektive til at forvalte fælles ressourcer, når de har passende institutionelle rammer og støtte, men at deres deltagelse ofte ses som en forhindring snarere end en ressource. Seyfang (2015) peger tilsvarende på, at lokale energifællesskaber og borgerdrevne initiativer kan fungere som nicher for grøn innovation og social læring. Et centralt spørgsmål i denne forskning er derfor, hvordan man motiverer lokalsamfund til at engagere sig i miljøspørgsmål og deltage aktivt i udviklingen af lokale løsninger – frem for at modarbejde dem, som det ofte ses i praksis f.eks. i forbindelse med store vedvarende energi-projekter. Ifølge Meyer (2020) kræver dette, at løsningerne er lokale eller lokalt tilpassede, og at de resonerer med og bidrager til hverdagslivet og stedet. Med andre ord: Lokale miljø- og klimainitiativer lykkes bedst, når de giver mening i den konkrete kontekst og inkluderer og måske endda styrker de praksisser, relationer og kapaciteter, der allerede findes i lokalsamfundet.

Potentiale - frivillighed for demokratisk bæredygtighed?

Set fra et hverdagslivsperspektiv kan mennesker i landdistrikterne opleve, at skellet mellem land og by vokser, og at udviklingen hverken føles bæredygtig eller demokratisk. Når velfærdsstat og marked trækker funktioner og services længere væk, rammer det hverdagslivet på landet særligt hårdt. Samtidig kommer nye funktioner til – som store vedvarende energi-anlæg – der giver grønt el i nettet og nogen aktivitet, men ikke nødvendigvis får hverdagslivet til at hænge bedre sammen eller styrker kapaciteter. Men her kan frivillighed måske noget. Ildsjæleri og frivillighed er ikke kun fritidsliv og hygge, men også en nødvendighed for en demokratisk bæredygtig udvikling på landet i dag.

Som vi har set, er frivillighed og lokalt engagement en central ressource til at udfylde huller, men også til at få løsninger til at resonere med lokalsamfund og sted. Frivillighed kan fungere kompenserende, når lokale borgere udfylder huller efter stat og marked og holder velfærd, transport, handel og sociale funktioner i gang. Den kan være innovativ, når frivillige finder nye løsninger på at holde fast i services, funktioner eller aktiviteter og indgår i nye samarbejder. Dette styrker den bæredygtige udvikling, da specielt unge og ældre ikke nødvendigvis behøves at tage fra området pga. manglende boliger, transport og funktioner. Frivillighed kan også øve modstand, når borgere mobiliserer sig for at beskytte deres steder og hverdagslandskaber, som jo også er mo-

tivationen for at kompensere og innovere. Modstanden kan også komme til udtryk i forskellige demokratiske praksisser og brug af politiske kapaciteter som at organisere borgermøder, være mediatorer, indgå i forhandlinger mm. for at få reel indflydelse på beslutninger og få dem til at resonere med liv, lokalsamfund og sted. Måske kan den nye politiske aftale fra 2025, der giver mulighed for billig lokal strøm fra solcelleparker, blive et startskud til, at lokale frivillige, kommuner, projektudviklere og lodsejere kan mødes som mere ligeværdige parter og udvikle løsninger, der både resonerer med lokale hverdagsliv og bidrager til den nationale klimaomstilling.

Det diskuteres i frivillighedsforskningen, om frivillige overhovedet bør gå ind på nye arenaer som velfærd og transport, når frivillighed netop bygger på lyst, fællesskab og livssituation – faktorer, der hurtigt kan ændre sig (Hygum o.a., 2023). Frivilligheden har også ændret karakter: Andelen af faste frivillige falder, mens episodisk og projektbaseret frivillighed stiger (Thuesen og Bavnbæk, 2025, Henriksen, 2021). Frivillighed er derfor både en mulig nøgle til demokratisk bæredygtighed, men også en udtømmelig ressource, der kræver støtte, anerkendelse og opmærksomhed.

Så hvad kan frivillighed? Frivillighed kan fremme demokratisk bæredygtighed, da borgere gennem det frivillige arbejde kan få reel indflydelse på deres hverdagsliv. Frivillighedens demokratiske funktion handler ikke kun om deltagelse i foreninger eller om at "lære demokrati". Den rummer en mere grundlæggende dimension: at borgere gennem frivilligt engagement får reel indflydelse på deres omgivelser og på de beslutninger, der former deres hverdagsliv. Frivillighed bliver dermed en måde at udøve medborgerskab på som hverdagsdemokrati, hvor mennesker tager ansvar, forhandler, organiserer sig og skaber kollektive løsninger. I landdistrikter, hvor stat og marked trækker sig, bliver denne demokratiske praksis særlig tydelig.

Samtidig kan frivillighed styrke det bæredygtige element ved at holde centrale hverdagsfunktioner i gang – skoler, transport, mødesteder, naturadgang og lokale services – og ved at skabe løsninger, der er tilpasset lokale behov og ressourcer. Frivillighed gør det muligt for mange landsbyer at opretholde et sammenhængende hverdagsliv trods statslig tilbagetrækning og markedsmæssige udfordringer.

> *Frivillighed kan altså både forklare og fremme demokratisk bæredygtighed: Den skaber deltagelse, kapacitet og lokal handlekraft, men den er også en sårbar og ulige fordelt ressource, som ikke alle lokalsamfund har lige adgang til*

Referencer

Adger, W.N. (2003), "Social capital, collective action, and adaptation to climate change", *Economic Geography*, 79(4): 387–404.

Aiken, M. og B. Cairns (2015), *Community Organisations: Sustainability, Capacity and Impact*, Birmingham: Third Sector Research Centre.

Altinget (2023), "Opsamling på debat: Selvstyrende plejehjem vækker bekymring", *Altinget Ældre*, 14. november, www.altinget.dk/aeldre/

Andersen, A.R. (2023), "Ny BL rapport: Flere vil bidrage til fællesskabet, men ved ikke hvordan", *Fagbladet Boligen*, BL – Danmarks Almene Boliger.

Andersen, H.T., J.N. Larsen, J.O. Jensen og K. Haldrup (2014), *Boligmarkedet uden for de store byer: Sammenfatning*, København: SBI Forlag.

Bavnbæk, K. (2023), *Frivillighed i landdistrikterne: Forventninger, kapaciteter og ulighed*. Odense: Center for Landdistriktsforskning.

Bertelsen, N. et al. (2021), *Integrating low temperature renewables in district energy systems: Guidelines for policy makers*, Abu Dhabi: International Renewable Energy Agency.

Bock, B.B. (2019), "Rural marginalisation and the role of social innovation: A turn towards nexogenous development and rural reconnection", *Sociologia Ruralis*, 59(1): 186–209.

Caspersen, O.H., L.W. Havelund, R.S. Jensen og S. Præstholm (2019), *Fremtidens stier og ruter*, København: Friluftsrådet.

Cramer, K.J. (2016), *The politics of resentment: Rural consciousness in Wisconsin and the rise of Scott Walker*, Chicago: University of Chicago Press.

Damsgaard, S. (2024), "Landdistrikterne: Lynhurtigt bredbånd på vej, men reduceret pulje bremser udrulningen", *Landdistrikternes Fællesråd*.

Damsgaard, S. og T. Woldiderich (2024), "Den statslige Bredbåndspulje har været en kæmpe succes", *Landdistrikternes Fællesråd*, https://landdistrikterne.dk

Ea Energianalyse (2023), *Samfundsøkonomiske og lokale effekter af VE udbygning*, København: Ea Energianalyse.

Enqvist, J.P. (2020), "Caring in times of climate change: The role of everyday practices", *Environmental Politics*, 29(4): 1–20.

Espersen, H.H. o.a. (2021), *Frivillighedsundersøgelsen 2020*, København: VIVE.

Fisker, J.K. (2020), "Landsbypedeller: En ny form for offentlig frivillig samproduktion i danske kommuner?", *Viden om Landet*.

Frantzeskaki, N. (2019), "Seven lessons for planning nature-based solutions in cities", *Environmental Science & Policy*, 93: 101–11.

Gentin, S. o.a. (2023), "Mosaic governance in Denmark: A systematic investigation of green volunteers in nature management", *Landscape Ecology*, 38: 4177–92.

Goul Andersen, J. (2019), *Civilsamfundet i Danmark*, København: Hans Reitzels Forlag.

Grønnegaard, H. (2023), *Grøn strøm: Anbefalinger til planlægning for arealer til vedvarende energianlæg*, Plan22+.

Hansen, K.B. (2018), *Borgerdrevne udviklingsprocesser i landdistrikter*, Odense: Syddansk Universitet.

Healey, P. (1998), "Building institutional capacity through collaborative approaches to urban planning", *Environment and Planning A*, 30(9): 1531–46.

Henriksen, L.S. (2021), *Frivillighedens forandring: Nye former for deltagelse og engagement*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Herslund, L.B. og H.W. Tanvig (2023), *Den lokale dagligvarebutik i fremtidens landsbysamfund? Borgere på banen*, København: IGN, Københavns Universitet.

Hjort Svendsen, J.L. og A.F. Schefte (2025), "Borgerne mangler i Den Grønne Trepart: 'Man skaber en konflikt i slowmotion'", *Naturmonitor*, https://naturmonitor.dk/nyheder/aabent_land/article18446037.ece

Hulgård, L., L.L. Andersen og L.S. Henriksen (2023), *Kollektivt entreprenørskab i lokalsamfund*, Roskilde: Center for Socialt Entreprenørskab, RUC.

Hygum, E., H.H. Espersen og L.L. Andersen (2023), *Nyere deltagelsesformer i det frivillige engagement*, Roskilde: Center for Frivillighed og Sociale Arbejdsmarkeder (CFSA), RUC.

Iversen, E.B., B. Ibsen og E.B. Schmidt (2023), *Civilsamfundets betydning for lokal udvikling i landdistrikter (Movements 2023:6)*, Odense: Syddansk Universitet.

Iversen, E.B., E. Pallesen og B. Ibsen (2026), "Frivillige holder liv i landsbyerne", *Altinget*, 19. februar.

Jørgensen, A. (2016), *Landsbyaktivisme: Lokale mobiliseringer og modstand i landdistrikter*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

LF – Landdistrikternes Fællesråd (2023), "Når mindre lokalsamfund mister en busrute, mister de en livsnerve", *Altinget Debat*.

LF – Landdistrikternes Fællesråd (2024), "Landdistrikter: Sådan kan den grønne omstilling bidrage til lokal udvikling", *Via Ritzau Pressemeddelelse*, 25. september, https://via.ritzau.dk/pressemeddelelse/14053923

Mattijssen, T.J.M. (2018), "The rise of active citizenship in nature governance", *Journal of Environmental Policy & Planning*, 20(5): 661–75.

Meyer, M. (2020), "Local climate solutions that resonate", *Local Environment*, 25(7): 523–38.

Nordjyske (2025), "Frivilligbusser giver unge og ældre nye muligheder i landdistrikterne", *Nordjyske.dk*.

Nørgaard, H., A.G. Christensen og A.F. Beck (2016), *Inspirationskatalog til udvikling af multihuse*, København: SBI & Udlændinge-, Integrations- og Boligministeriet.

Nørgaard, H. o.a. (2022), *Kommunale indsatser for at tiltrække tilflyttere (BUILD Rapport 2022: 07): Aalborg BUILD*.

Ostrom, E. (1998), "A behavioral approach to the rational choice theory of collective action", *American Political Science Review*, 92(1): 1–22.

Ravazzoli, E. og N. da Costa (2018), "Social innovation", *Sustainability*, 10(5), 1469.

Ray, C. (2007), "Neo-endogenous rural development", *Handbook of Rural Studies*, London: Sage, pp. 278–91.

Realdania (2022), "17 nye underværker", *Realdania*.

Realdania (2023), *Livskvalitet på landet – mennesker, steder og fællesskaber*, København: Realdania.

Rønne, M. (2017), *Friskoler i landdistrikterne*, Odense: Center for Landdistriktsforskning.

Shucksmith, M. (2010), "Disintegrated rural development?", *Sociologia Ruralis*, 50(1): 1–14.

Seyfang, G. og A. Haxeltine (2015), "Growing grassroots innovations", *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 15: 1–11.

Sørensen, M.L., R.H. Outzen og M. Hjære (2025), *Frivilligrapporten 2024/2025*, Roskilde: Center for Frivillighed og Sociale Arbejdsmarkeder (CFSA).

Tanvig, H.W. og L.B. Herslund (2020), *Udviklingskapacitet i landdistrikter*, København: IGN, Københavns Universitet.

Tanvig, H.W. og L.B. Herslund (2022), *Købmanden som landsbyens omdrejningspunkt*. København: IGN, Københavns Universitet.

Tanvig, H.W. og L.B. Herslund (2023), *Ny vej til udvikling i landdistrikterne?* København: IGN Rapport, Københavns Universitet.

Thuesen, A.A. og K.F. Bavnbæk (2025), "Frivilligheden må ikke tages for givet i landdistrikterne", *Altinget: Civilsamfund*.

Transportministeriet (2025), *Pulje til frivilligbusser i landdistrikter*, København: Transportministeriet.

Interview med lodsejer: "Vi risikerer at glemme naturen i den grønne trepart"

Anja Skov Granerud, journalist og kommunikationsansvarlig, Dronning Marys Center, Københavns Universitet, asg@samf.ku.dk

Lodsejer og landmand Henrik Bertelsen advarer om, at naturen risikerer at blive nedprioriteret i den grønne trepart, fordi fokus primært er på klima og miljø. Med afsæt i egne erfaringer fra et lavbundsprojekt peger han på, at naturhensyn bør tænkes ind fra starten, da det kan skabe både bedre natur, bedre miljøeffekter og lavere omkostninger. Han kritiserer samtidig det omfattende bureaukrati og de lange sagsbehandlingstider, som kan afholde lodsejere fra at deltage i den grønne omstilling. Derudover mener han, at manglende viden og en kultur i landbruget, hvor natur ikke prioriteres højt, står i vejen for bedre løsninger. Trods kritikken ser han den grønne omstilling som nødvendig og efterlyser et stærkere fokus på naturen for at udnytte de mulige synergier.

Henrik Bertelsen er lodsejer og optaget af at indtænke naturen i omlægningen af landbrugsjord. Han har bidraget med sine perspektiver i Impact Lab 2.0 og har desuden erfaring fra et større lavbundsprojekt, hvor han samarbejdede med Vejen Kommune. I denne artikel udfolder han sit syn på naturens plads i den grønne omstilling, tidsperspektiver og betydningen af den kultur, han ser inden for landbruget, hvor naturen ikke altid har en stemme. Alt sammen emner, der kan tænkes ind i udfordringerne med at skabe et mere demokratisk og bæredygtigt samfund.

Han har selv været blandt de første til at lægge jord om som led i omstillingen, men erfaringerne har gjort ham kritisk over for den måde, indsatsen bliver planlagt og gennemført på. Han opfordrer til, at naturindsatser tænkes ind i udrulningen af den grønne trepart.

Henrik Bertelsen gik i gang med et lavbundsprojekt for omkring ti år siden, og hans kritik af forløbet beror sig særligt på, at indsatser til gavn for naturen ikke blev tænkt tilstrækkeligt ind i projektet. Noget, han genkender fra den grønne trepart, som aktuelt er ved at blive udrullet.

"Vi risikerer at glemme naturen i den grønne trepart. Alle de lokale grønne treparter bliver til planer, hvor de har taget udgangspunkt i klima og miljø. De siger, at det med naturen kommer nok senere. Det mener jeg er en fejl," siger Henrik Bertelsen, der er lodsejer, landmand og formand for Familielandbruget Sydvest i Vejen.

Et projekt, der tilfældigt lykkedes

På Henriks egne arealer endte et konkret projekt med at give både bedre natur, bedre miljøeffekt og lavere omkostninger. Men ifølge ham skyldtes det mere held og egen indsats end systematisk planlægning:

"Da rådgiverne tegnede et vandløb ind, fordi der skulle ledes noget vand over mine arealer, var det en stort set lige linje fra A til B. Jeg spurgte, om vandløbet kunne sno sig, hvilket førte til et snoet vandløb i stedet for en lige linje."

Resultatet blev markant bedre for naturen, men også økonomisk set:

"Nu fik vi et åbent vandløb, som er mere naturligt og naturrigt end en rørledning nede i jorden. Her viste det sig, at

vi fik en forbedret miljøeffekt, samtidig med, at vi fik en bedre natureffekt, og så blev det også væsentligt billigere."

Men han understreger, at succesen ikke var planlagt.

"Det var en tilfældighed."

Et simpelt forslag: Få natur ind fra start

Henrik efterlyser en enkel løsning: at naturfaglighed bliver en fast del af projekterne.

"Man kunne vælge at afsætte et lille beløb til, at nogen med naturbriller kigger projekterne igennem. Jeg er helt sikker på, at man så kunne få et bedre resultat."

Og det behøver ikke være dyrt.

"Jeg tror, at projektet her i alt får en omkostning på 14 millioner eller sådan noget. At man så ikke kan afsætte 100.000 til en, der kigger på det med naturbriller, det synes jeg et eller andet sted er fjollet."

Henrik Bertelsen endte med at søge om finansiering fra 15. Juni Fonden for at kunne betale for de naturindsatser, der ifølge ham var oplagte som en del af at lægge hans jorder om.

Tungt bureaukrati bremser indsatsen

Ud over naturhensynet peger Henrik på en anden stor udfordring: systemets langsommelighed. Hans eget projekt tog otte år at gennemføre.

"Jeg havde ikke troet, det tog otte år at lave et lavbundsprojekt."

Og selv efter projektets afslutning kan der gå lang tid, før kompensation udbetales.

"Man kan komme til at vente over to år på at få sin kompensation for at udtage arealer. To dyrkningssæsoner."

Den slags ventetid risikerer at afholde lodsejere fra at deltage, mener han.

"Langsommelighed i systemet kan betyde, at nogen vælger noget andet."

En kultur, der overser naturen

Kritikken retter sig ikke kun mod myndighederne, men også mod landbruget selv. Han fortæller, at natur sjældent fylder i landbrugets organisationer.

"Min klare oplevelse er at på naturområdet, der er de ligeglade."

Samtidig oplever han en mangel på anerkendelse fra kolleger:

"Mine kollegaer kan godt finde på at sige, at nu er jeg ikke rigtig landmand mere."

Den kultur ser han også som en hæmsko for, at flere vælger at gøre som ham og bidrage til den grønne omstilling. Til gengæld er responsen fra omverdenen positiv.

"Da jeg havde været i TV-avisen og fortælle om nogle af de her ting, fik jeg mange positive tilbagemeldinger. Det var vildt fremmede mennesker, der skrev til mig, at de syntes bare, det var så super, det jeg havde lavet."

Manglende viden og vaner står i vejen

Ifølge Henrik er det ikke kun kulturen i landbruget, der har betydning for, hvordan naturen forvaltes. Han peger på, at mange landmænd mangler viden om natur, og at det kan være svært at ændre vaner i faget.

"Der er rigtig mange, som ikke får viden og inspiration tilført. Der er helt vildt mange vaner i det."

Selv har han ændret praksis markant, efter at have opsøgt viden fra foredrag og lignende. Han har blandt andet ladet sine dyr græsse i hele landskabet i stedet for at hegne søer og skove inde. Men det krævede viden om, hvad der er bedst for naturen og dyrene, før han lavede de ændringer.

"Jeg hegner mine 90 hektar ind, som mine dyr går på med skov og krat og søer og alt. Men det tog mig fire år at lave den ændring, fordi jeg ikke vidste, at det var bedre for naturen."

Trods sin kritik tror Henrik på den grønne omstilling og ser den som nødvendig. Men hvis naturen fortsat behandles som en eftertanke, går vi glip af store muligheder, mener han.

"Jeg tror bare, man får bedre løsninger ved at tænke naturen ind fra starten af. Og jeg synes, det ville være en skam at gå glip af de synergier."

En metalog om handling: Hvorfor bliver tid et demokratisk bæredygtighedsspørgsmål i kommunale beslutningsprocesser?

Pernille Møller Rendal, afdelingsleder for Miljø og Klima, Mariagerfjord Kommune, perre@mariagerfjord.dk
Anne Sofie Møller Askholm, fellow i Biosustainability Design, Novo Nordisk Foundation Fellowship Programme, tidl. klimakoordinator, Vejen Kommune, anas@biosustainabilitydesign.dk
Katia Dupret, lektor, ph.d. og leder ved Center for Social Bæredygtighed, Institut for Mennesker og Teknologi, Roskilde Universitet, katia@ruc.dk

Metalogen undersøger, hvordan den presserende klimakrise udfordrer tidsligheden i kommunale beslutningsprocesser – og dermed også for ledelsen af disse. Samtalen mellem en afdelingsleder, en klimakoordinator og en arbejdslivs- og ledelsesforsker udforsker forholdet mellem det kommunale klimaarbejde og tidslighed ud fra den præmis, at klima ikke længere kan behandles som et særskilt projekt, men må integreres i selve måden, kommunen udvikler og træffer beslutninger på. Erfaringen er, at klima ofte først tænkes ind sent og derfor kun modererer allerede færdige løsninger. Metalogen peger derfor på en presserende og central ledelsesopgave: at skabe tid, sprog og organisatoriske rammer, der bringer klima ind tidligere i processen - allerede i den "demokratiske idéfase" og den faglige opstartsfase. Ledelse handler her både om at beskytte det langsigtede klimaperspektiv i en travl hverdag (hvor tid er den mest dyrebare ressource) og om gradvist at institutionalisere nye måder at tænke og handle på i organisationen, hvis kommunale beslutninger skal modsvare klimakrisens langsigtede og presserende nødvendighed.

Om tidsligheder og hverdagsdrift

Forsker Katia: "Lad os tale om, hvordan tiden arbejder imod os i de demokratiske beslutningsprocesser for klimaindsatser i kommunerne. I beskriver en spænding mellem forskellige tidsligheder: på den ene side klimakrisens pres for handling nu og hensynet til fremtidige generationer, og på den anden side den kommunale hverdag med lovbundne opgaver, borgerhenvendelser og politiske prioriteringer og ikke mindst de demokratiske grundregler. Hvad betyder det så for ledelse: skal ledere først og fremmest beskytte det langsigtede blik mod hverdagens drift, og organisere hverdagen anderledes, så klima ikke hele tiden taber i prioriteringen?"

Afdelingsleder Pernille: "Ja, måske vi har tre lag i tid: a) timing: Hvornår integreres klimaperspektivet i et projekt, sag eller drift; b) tiden i hverdagen: Kampen mellem lovbundne og borgerdrevne opgaver, som tager tiden fra klimaindsatsen – dvs. hvor meget tid (og ressourcer) har man til at tilegne sig kompetencer og arbejde med klima; og c) klimakrisens langsigtede tidslighed overfor de kortere politiske cyklusser og tid. De er alle vildt vigtige, og der er ofte spændinger mellem dem. Hvis du overvejer klimapunktet for sent i selve beslutningsprocessen, kan klima i bedste fald påvirke den beslutning, du alligevel var ved at indstille til. Jeg tror, vi vil have en langt større effekt, hvis vi kan skubbe klimaspørgsmålet helt tilbage i den "demokratiske idéfase"."

Boks 1: Metodisk prolog – Når formen selv bliver analyse

Med vores metalog søger vi at synliggøre de dilemmaer, der opstår, når klimakrisens pres møder den kommunale hverdag – og ved at følge samtalens flow, håber vi at læseren vil kunne forestille sig, hvordan tid har betydning for måden, klima integreres i demokratiske beslutningsprocesser på.

Denne artikel er skrevet med udgangspunkt i den tværfaglige forsker (antropologi, kybernetik, semiotik, adfærdsteori mv.) Gregory Batesons (1979; 2000) begreb om metalog, forstået som en dialog, "hvis struktur er sådan, at den ligner det emne, der diskuteres". I artiklen her anvendes metalogen ikke blot som stilistisk greb, men som en undersøgende form, som åbner et rum, hvor viden ikke fastlægges, men langsomt vokser frem i samtalen, båret af forskellige stemmers friktion og gensidige lytten. Her bliver forskning til en måde at være sammen på. En levende praksis, hvor uenighed ikke skal opløses, men holdes åben som drivkraft. I denne bevægelse bliver demokratisk bæredygtighed ikke et mål, man når, men noget, der gøres igen og igen. Metalogen låner desuden fra gamificering ved at opbygge en "som om"-ramme, hvor det bliver lidt lettere at tale om det, der ellers ville være for fremmed i en konkret case (Dupret, 2021). Og metalogen har således også en analytisk ambition om at afspejle de spændinger, som kendetegner demokratiske beslutningsprocesser for klima i kommunerne.

Valget af tematiske nedslag er fremvokset iterativt i fælles samtaler, og er forankret i praksis og forskningserfaring. Tid bliver centralt. Tidslighed gennemtrænger hele metalogen og opdeles i flere lag (timing, hverdagsdrift, langsigtet tid). Tid løber ikke ens gennem demokratiet. Den strækker sig mellem det pres, der kalder på hurtige beslutninger, og den langsomhed, der gør det muligt at lytte, tvivle og være uenige sammen. I dette spænd ligger også forskellige måder at forestille sig fremtiden på: som noget der kan beregnes og nedskrives i samtiden, eller som noget der åbner sig langt ud over vores egen levetid og binder os til endnu ukendte generationer (Se Gaarsmand Jacobsen artikel i dette temanummer). Vores artikel tager afsæt i dette mellemrum, hvor tid ikke kun er noget, vi har, men noget, vi former, og samtaler om, og får forskellige vilkår for, hvordan demokratiske beslutningsprocesser kan holde både hast og eftertanke, nutid og fremtid, åbne på én gang. Metalogen er en montage af refleksioner over hverdagsnære scener, der samles i dialogform for at gøre forskellige erfaringer og dilemmaer mere mærkbare (Dupret og Hasse, 2012).

I vores tilfælde udfolder metalogen sig som en samtale mellem to kommunalt ansatte med forskellig anciennitet og ledelsesmandat og en forsker i ledelse og arbejdsliv, hvor nysgerrighed, misforståelser, latter og irritation ikke ryddes væk, men bruges som analytiske spor og vej til nye indsigter. Den kommunale leder med større anciennitet og den nyere medarbejder er både konkrete mennesker, men også personaer, der kondenserer typiske positioner (en med langt ledelsesmandat i politisk-administrative processer og en mellemkarriere-medarbejder med begrænset formelt mandat, men tættere daglig kontakt til lokale bæredygtigheds- og klimaindsatser). Disse forskelligt positionerede stemmer gør det muligt at udforske, hvordan anciennitet, organisatorisk placering og ansvar for budgetter, borgere og grønne mål farver, hvad der overhovedet kan siges, føles og besluttes i demokratiske processer.

Forskeren optræder maieutisk – som fødselshjælper-figur, der spørger til de generelle perspektiver i den konkrete delte erfaring, med henblik på at hjælpe med at synliggøre den læring, der kan deles på det personlige og organisatoriske niveau. På basis af de tre personers erfaringer og viden fra deres respektive arbejdsliv skrives metalogen således frem som et læringsforløb, hvor organisatoriske dobbeltbindinger træder frem, for eksempel kravet om samtidig at være effektiv, deltagende og langsigtet. Som hos Bateson (2000) er pointen, at cirkulerende bevægelser, dobbeltbindinger og skiftende perspektiver ikke er støj, men snarere en nøgle til at forstå, hvordan demokratiske bæredygtighedsbeslutninger i forhold til klima faktisk bliver til i praksis.

Klimakoordinator Anne Sofie: "Interessant udtryk – den "demokratiske idefase". Den foregår vel et eller andet sted både blandt politikkerne og embedsfolkene? Eller hedder den hos embedsfolkene den "faglige idéfase"? Eller hvordan spiller demokrati ind hos embedsfolkene? Er det sådan, at nogle projekter eller behov for forandring opstår hos den ene gruppe og andre hos den anden? Og det er vel i virkeligheden de to grupper eller steder, der hver især skal klædes på til at begribe og agere i forhold til klimaproblematikken. Den distinktion mener jeg er vigtig og ligeså

samspillet mellem de to grupper i den kommunale organisation."

Om den demokratiske idéfase – ledelse som rammesætning for nye praksisser

Katia: "Når I taler om behovet for at bringe klimahensyn ind allerede i den 'demokratiske idefase', peger I på et tidspunkt der ligger før sagerne overhovedet bliver formuleret til politisk behandling. Hvor opstår denne idéfase i praksis – hos politikere, hos embedsfolk eller i samspillet mellem dem? Og hvad skal der til, for at klimaperspektivet allerede her bliver en del af den måde, idéer formes på – frem for noget, der først kobles på senere (Dupret, 2021)? Hvis vi ser jeres arbejdspraksis med bæredygtighed som en slags 'spil', hvor ledere sætter rammer og feedback ind, hvor ser I så tegn på, at ledelse faktisk skubber klima tidligere ind i den demokratiske idéfase – f.eks. når en direktør eller chef insisterer på, at klima tænkes med, allerede når idéen skitseres første gang - selv om de endnu ikke er skrevet ind i formelle procedurer".

Pernille: "Det er vigtigt at fastholde, at en kommune både rummer drift, ledere med strategisk fokus og en politisk ledelse. Deres handlerum er forskellig. Rigtig meget forbrug, af både CO_2 og finansielle midler, udmøntes på driftsniveau, hvor man sørger for, at selve den kommunale maskine kører godt. Der er en stor ledelsesopgave i at sikre, at driften har lyst til og mulighed for at tænke klima ind. Her kan vi være mere tydelige. Den tydelighed skal naturligvis også komme fra den politiske ledelse. Kommuner er politisk ledede, og derfor skal de store linjer tegnes i et demokratisk rum.

Prioritering af klima går i virkeligheden nok begge veje. Når driften ikke lever op til borgeres ønsker på klimaområdet, når det politikerne. Det kan f.eks. være, hvis borgere synes, det er helt forkert, at vi bruger skattemidler på at klippe græs ved vejene, eller de synes, det er forkert, at en kommune serverer kød. De borgeroplevelser præger ofte den politiske virkelighed, og kan hæve eller sænke farten på en klimaindsats."

Katia: "Hvornår fører refleksionen over klimakrisens alvor – og reaktioner fra borgerne – faktisk til, at I ændrer måden, I leder og organiserer kommunale beslutningsprocesser på – altså hvordan sager designes, prioriteres og fremlægges politisk? Vi taler meget om, "hvad" og "hvem" der skal løse klimakrisen; hvilken teknologi, hvem skal ændre adfærd. Men hvad med *hvornår*"?

Pernille: "Refleksion er en forudsætning for handling. Når vi som kommune, og jeg som leder, arbejder med klima i kommunale beslutningsprocesser er det jo et greb, som hviler på en grundantagelse om, at hvis vi ikke overvejer og mærker efter, hvordan vores adfærd og forbrug påvirker verden omkring os, får vi ikke en naturlig anledning til at ændre på den adfærd. Derfor skal vi skabe tid til at tale om klima allerede i de tidlige trin af vores beslutningsprocesser."

Anne Sofie: "Jeg tror, at klimaplanerne på mange måder er rigtig gode værktøjer til at skubbe arbejdet videre i en endnu mere ambitiøs og omfattende retning, hvor der potentielt kan skabes tid og plads til refleksion, strukturelle ændringer, løft af faglig viden, og hvor alle afdelinger kan inddrages. Men selv når man laver denne 'Grand Plan' i en kommune, oplever jeg, at klimatematikken ikke nødvendigvis er forankret. I langt de fleste tilfælde mangler der en fast plads i måden at tilgå hvert område på: nogen, "der har den", at medarbejderne er klædt på ift. forståelse og kompetencer, så klimatematikken bliver en del af selve skabelsen af sagen eller projektet – ikke bare et efterskrift – og at tiden er der til begge dele. Det samme gælder blandt politiske aktører, hvor der kan være mange andre prioriteter. Der er grundlæggende meget forskellige holdninger til hvor alvorlig og omfattende klimakrisen antages at være, og hvilke metoder der bør anvendes. Jeg tror, det er meget vigtigt at designe en proces i forbindelse med skabelsen og opdateringen af en kommunes klimaplan, hvor der foregår en fokuseret tematisk læring og udveksling med fokus på de enkelte teams, deres fagområder og de forskellige politiske udvalg. Og det kræver, at det legitimeres af ledelsen, ved at der allokeres tid til det."

Tidslighed i organisationens infrastruktur: Fælles fodslag skabes i dagsordensproceduren

Katia: "Hvordan får I organisationen til at gå i fælles retning og prioritere klimadagsordenen"?

Pernille: "Du taler lige ind i det centrale her. Det er en udfordring at skabe rum til klimahandling i alle relevante områder af organisationen, og for at imødekomme dele af det har vi, i den kommune jeg arbejder i, designet en dagsordenopsætning, som gør, at man hurtigere kan få klima ind i de kommunale demokratiske beslutningsprocesser. Selve IT-systemet, der bruges i forberedelserne til politiske punkter, indarbejder klimapunktet, hvis nogle basale kriterier er opfyldt. Helt lavpraktisk betyder det, at når man skal forberede et dagsordenspunkt til politisk behandling, bliver administrationen spurgt til de klimamæssige implikationer af punktet.

> *Efter mange år i klimakampen er jeg ret overbevist om, at det perfekte ikke må stå i vejen for det gode. Vi har travlt. Isen smelter, vandet stiger, og det uerstattelige går tabt*

Alt efter punktets karakter kan vurderingen af klimaeffekten være kvalitativ eller kvantitativ. Vi har f.eks. et punkt i vores klimahandlingsplan om skovrejsning. Når dagsordenspunktet handler om brug af kommunale jorder til skov, ja, så skal man belyse klimaeffekten. Og i et anlægsprojekt om en vej eller en bygning kan vurderingen være mere kvalitativ: Hvad betyder det for transportmønstre, materialevalg og energiforbrug? Det er ikke et perfekt design, men det understøtter, at vi skaber en tænkepause, hvor vi overvejer, om vi er på vej i den rigtige retning, og om der er justeringer, der gør, at vi kan nå i mål lidt hurtigere. Efter mange år i klimakampen er jeg ret overbevist om, at det perfekte ikke må stå i vejen for det gode. Vi har travlt. Isen smelter, vandet stiger, og det uerstattelige går tabt."

Katia: "Når I lægger klimapunktet ind som et fast trin i sagsfremstillinger, kan det også være en måde at sætte retning for, hvad der tæller som god praksis. Men hvordan virker det i hverdagen: Bliver klima tænkt ind fra starten, eller kommer det typisk ind til sidst? Og hvordan balancerer I imellem de kortsigtede politiske krav og det langsigtede klimaperspektiv?"

Anne Sofie: "Ja, hvad er egentlig din oplevelse af brugen af klimapunktet i sagsfremstillingen, Pernille? Bliver det ofte lidt en eftertanke uden den store indvirkning, eller skinner det igennem, at det har en bred ledelsesopbakning og et fælles langsigtet mål, som man har overvejet fra starten af projektet eller sagen?"

Pernille: "Min grundfølelse er god, fordi jeg synes, grundtonen er god. Vores politikere har ønsket et sådant tankesystem – at muliggøre refleksion som forudsætning for handling, og vores kollegaer i andre afdelinger er nysgerrige og åbne. Her kan jeg se et kæmpe skifte fra da jeg startede med at arbejde med klima for 15 år siden – der er meget lidt tilbage af "det her er ikke min biks"-attituden, hvor det virker til, at der er kommet en organisatorisk opbakkende kultur. Viljen er der.

Der, hvor vi bliver udfordret på trods af synligheden på dagsordenen, er mod til at satse, inden ideen er helt færdigbagt, og til at integrere klima med velfærd og andre kerneydelser. Og vi mangler tid til at opbygge til at både embedsfolk på tværs af forvaltninger og politikere tør blive nysgerrige på hinandens hverdagsmission og mødes med åbent sind og dyb faglighed. På én gang. Det taler også lige ind i spørgsmålet om prioritering af de relationelle dimensioner."

Det tager tid at opbygge tværfaglig tillid og nyt sprog

Katia: "I beskriver en stor vilje til at arbejde med klima, men også manglende tid og opmærksomhed, som måske også kan tolkes som nødvendigheden af at lære et helt nyt sprog. Hvad ser I som den vigtigste ledelsesopgave her: at beskytte tid og opmærksomhed til klima, at oversætte klima ind i kerneopgaverne – eller at holde fast i, at klima er en del af kerneledelsen, ikke et projekt ved siden af? (Dupret, 2021). Hvordan har I håndteret modstand fra ledere, men også medarbejdere? Kan den sige noget om,

hvor I skal sætte ind ift. tid, oversættelse og kompetencer?"

Pernille: "Helt grundlæggende mener jeg, at den vigtigste ledelsesopgave er at beskytte tiden og opmærksomheden, så de forskellige fagligheder på tværs af forvaltningerne har rum til at finde deres egen vej. Det værende sagt, så oplever vi ikke modstand, men vi har oplevet rigtig meget tvivl. Både tvivl om ens arbejdsområder har reel klimarelevans, og tvivl om hvordan man synliggør og kvantificerer den relevans. Jeg tror en del – og det her står helt for egen regning – har en lægmand-mening om det, men som embedsmænd og fagfolk er vi ikke opdraget til at mene noget som lægmænd. Det tror jeg er godt. Klimakampen skal ikke vindes på 'synsninger'.

Vi har afsat ressourcer til at arbejde med vores kollegaer, som hjælp til, at de finder deres egen vej. De kommer med et klimaspørgsmål og siger 'jeg aner ikke, hvad pokker jeg skal gøre ved det her'. Vi spørger nysgerrigt ind til, hvad punktet handler om. Taler klimavinklen igennem. Forbinder måske til nogle ressourcepersoner, hvis det er det, der er behov for. Vi har prioriteret den her opgave, og vi ved, at den tager tid. Vi håber, og tror, at gennem en iterativ proces, hvor dygtige fagfolk ser, hvordan de også kan bidrage til klimakampen, også bliver mere motiverede. Det er jo lettere at være motiveret for at bidrage til noget, hvor man gør en forskel. Jeg tror, kernen er, ikke at trække den så langt, at det bliver tåbeligt. Hvis punktet handler om nye pædagogiske principper, så skal vi jo ikke være dem, der vender tilbage med løftede pegefingre om, at strategien skal printes på begge sider. Motivationen afhænger også af, hvorvidt vores kollegaer oplever spørgsmålene fra vores klimafolk som legitime og relevante i forhold til arbejdet, som styrker den tværfaglige tillid og modet til at prøve nyt. En af fordelene ved at have et fast klimapunkt i sagsfremstillingen er, at spørgsmålet rammer mange, hvis ikke alle. Ikke blot i ledelseskæden men også på tværs af forvaltningsområder. På den måde mindsker man risikoen for, at klima blot lever ude i et hjørne af organisationen. Det er også noget vi klart skal arbejde videre med."

Anne Sofie: "Jeg er meget enig i, at det er afgørende, at klimatematikken når igennem hele organisationen – særligt ledelsen, så det bliver både legitimt, forventeligt og accepteret. Jeg tror, det er virkeligt vigtigt at møde kolleger og medarbejdere med nysgerrighed og en vilje til at hjælpe dem på vej, for både de og vi har behov for, at det er fagligt funderet, når klima integreres. Det skal netop ikke være eller opleves som en lægmands-synsning."

Følelser og data

Katia: "I peger på data og analyser som en måde at flytte samtalen fra følelser og synsninger til mere kvalificerede beslutninger. Det er jo interessant, hvordan følelser på den ene side er det, der understøtter motivation for at gøre en forskel og mærke, sanse og reflektere over alvorligheden ift. at skulle handle for bæredygtighed og samtidig at følelserne ikke må være stopklods for netop handling i klimaets navn. Men klimadata kan også være svære at oversætte i praksis. Hvordan arbejder I konkret med at gøre tal og analyser meningsfulde i den politiske og administrative samtale? For eksempel: Hvad betyder en reduktion på 14 ton CO_2 egentlig i en kommunal beslutningssituation – og hvordan omsættes den type viden til noget, der kan bruges i praksis? Hvordan kan man som leder navigere i denne følelsesmæssige og faktabaserede kompleksitet? Det virker til at jeres svar peger i retning af noget med en helt ny praksis eller mere 'timing?'"

Anne Sofie: "Data og undersøgelser der kvantitativt eller kvalitativt belyser klimaeffekten er absolut vigtige og helt fundamentale for, at fokus rettes mod det, der gør en forskel. Og det er også noget der måske kan være med til at dulme nogle diskussioner, der afsporer klimafokus, når drøftelserne går på tværs af forvaltninger."

Pernille: "Meget få kan forholde sig til hvad 14 ton CO_2 er i en større kontekst. Du kan ikke sanse effekten af det; og det er ikke som med budgetterede midler – forbruget står ikke i vejen for andet forbrug, fordi kommunernes reduktionsmål sjældent inkluderer hele den sfære, som kommunen råder over eller yder indflydelse på. Så tallet er et udgangspunkt. Men selve motivationen skal nok nærmere findes i vores fælles forståelse af klimaansvar, og lysten til at gøre en forskel. For mange er det dybtfølt. Man bli-

ver glad af at gøre en forskel, og derfor kan bestræbelserne på at oversætte og forklare faktabaseret klimaarbejde spille en rolle i styrkelsen af følelsen af meningsfuldhed i arbejdslivet."

Om kommunestørrelse og organisatoriske vilkår

Katia: "En anden rummelig dimension er jo størrelse. Tror I, at små kommuner som Vejen eller Mariagerfjord har de samme muligheder som store bykommuner for at arbejde med klima og bæredygtighed i hele organisationen – f.eks. gennem dialog, beregninger og faglig sparring? Hvordan påvirker nærhed, korte beslutningsveje og færre ressourcer måden, klimaarbejdet bliver ledet på? Og ser I, at kommunens størrelse har betydning for, hvordan man organiserer og lærer om klimaarbejde? Ser I tegn på, at forskellige organisatoriske størrelser skaber forskellige måder at lære og organisere klimaarbejdet på?"

Pernille: "Størrelse og ressourcer har helt sikkert en betydning. Jeg oplever, at den vertikale integration er stærk. Politikerne er optaget af klima. Det er direktionen også. Det er også her, der er et stærkt link til demokratisk bæredygtighed. Hvis det er et vigtigt emne for de folkevalgte, er det et vigtigt emne for embedsværket. Men den horisontale integration, synes jeg er interessant at reflektere over – skal alle fagområder interessere sig for klima?"

> *I de mindre kommuner er der bare et større fokus på drift og ikke så meget tid eller midler til udviklingsprojekter. Til gengæld kan vi måske pga. den kortere distance mellem ledere hurtigere træffe beslutning om tiltag. Men min oplevelse er, at man er mere fokuseret på at være pragmatisk og gøre det man ved virker, som er afprøvet andre steder*

Anne Sofie: "Der er uden tvivl forskel på mængden af ressourcer til at integrere og udbygge klimaindsatsen i forskellige afdelinger afhængig af kommunens størrelse. I de mindre kommuner er der bare et større fokus på drift og ikke så meget tid eller midler til udviklingsprojekter. Til gengæld kan vi måske pga. den kortere distance mellem ledere hurtigere træffe beslutning om tiltag. Men min oplevelse er, at man er mere fokuseret på at være pragmatisk og gøre det man ved virker, som er afprøvet andre steder. Det er for så vidt ikke nogen dårlig ting. Opgaven med at håndholde det, der skal til for, at kollegerne oplever klimaspørgsmålene som relevante og legitime, er forskellig, alt efter hvor nærværende de selv oplever klimaforandringerne, og hvor mange ressourcer vi har til rådighed til selve klima-opgaverne i den enkelte kommune. Lokalpolitikere er politikere for det hele. For alle områder. Og noget har højere prioritet eller er mere presserende af forskellige grunde på forskellige tidspunkter end andet. Klimakrisen er et "wicked problem". Den ligger ikke umiddelbart åben for vores sanser, og udvikler sig langsomt, og er ikke nødvendigvis afgrænset og begribeligt for os. Den påvirker som oftest ikke mennesker direkte i deres hverdagsliv i vores del af verden. Der, hvor det rammer mest direkte, er, når der falder store mængder regn og folks huse oversvømmes. Så kommer fokus til at handle om akut tilpasning."

Fra den lokale praksis til institutionalisering

Katia: "Opbygningen af mod og tværfaglig tillid, starter jo ofte i det helt nære og de lokale behov for hjælp. Hvornår bliver jeres initiativer – som klimapunktet i sagsfremstillingen, eller samtalen mellem en klimaekspert og en kollega fra en anden afdeling, omsat til noget mere grundlæggende: at selve forståelsen af kommunens kerneopgave og demokratiske praksis begynder at forskyde sig, så klima bliver en integreret del af institutionens måde at fungere på".

Pernille: "Jeg synes omsætningen fra lokale eksperimenter til institutionalisering er en helt central problematik. Det er netop det vrid, som er så svært. Kan vi komme fra de enkelte små forsøg til den brede integration i praksis"?

Anne Sofie: "Det er netop institutionaliseringen og den 'ægte' integration af klima og bæredygtighed strukturelt, så det bliver legitimt, forventeligt og accepteret, jeg også er meget optaget af. Derfor vil jeg gerne grave i, hvilke procedurer, tiltag og forløb vi

kunne sætte i gang, som masserer klima ind i både praksis og procedurer. Timingen er vigtig og ligeså måden vi interagerer med vores kolleger i implementeringen, så de mærker, at de ikke står alene, og vi hjælper dem på vej til at opnå de kompetencer, de kan mærke, de har brug for. På mange måder kan man sige, at det også gør sig gældende for politikerne, som også har behov og ofte også meget lyst til at blive klædt på til at håndtere klima.

Kampen om tiden er bestemt relevant. Alle medarbejdere har deres kerneopgaver i forvejen, så hvordan får man tid til at kompetenceløfte forskellige afdelinger? For mig at se er det afgørende, at ledelsen giver fuld opbakning og allokerer tid og ressourcer til det. Modstand vil der nok være, men processen med at forstå klimaproblematikker og lære nye praksisser tager tid. Det skal vi heller ikke lade os slå ud af."

Katia: "Handler det ikke snarere om, at vi skal sikre, at de allerede eksisterende relationelle, samarbejdende, biologiske, geologiske mv. kompetencer krydsbestøves og tænkes holistisk ind i klimaindsatserne i de forskellige afdelinger?"

Pernille: "De grundlæggende tegn du efterspørger Katia; tegnene på, at vi er på vej op ad læringsstigen, synes jeg begynder at komme. Mange kommuner har eksempelvis fået klimaudvalg, som også i stigende grad bliver tværfaglige, hvilket er et tegn på at klima er blevet en integreret del af den demokratiske proces i kommunerne. Men det har taget lang tid. 20 år, vel. Klima er ved at blive en del af grundpræmissen, og derfor er det så vigtigt, at vi forstår, hvordan vi bedst arbejder med det."

Om fremtidig læring og ledelsespraksis

Katia: "Hvis vi forestiller os, at vi skriver en ny metalog om ti år, hvor klima er fuldt integreret i kommunens måde at lede og tage beslutninger på, og den demokratiske bæredygtighed er afspejlet i en større tværfaglig dialog på tværs af forvaltninger, hvilke små ledelsesgreb og hverdagssituationer fra jeres nuværende praksis tror I så, vi i bakspejlet vil pege på som begyndelsen? – Og hvad håber I, at I (og kommunen) har lært at gøre anderledes i mellemtiden?"

Pernille: "Jeg tror, at vi vil se, at kommunerne arbejder med to ting anderledes. For det første tror jeg, at man i stadig stigende grad vil arbejde med flere bundlinjer, og det understøtter klimahandling. For det andet tror jeg, at man vil se en stærkere binding mellem klima og det gode liv. Et liv med mere natur, lidt mindre motorvejskø, lidt flere grønsagshaver i børnehaverne. Ved at se på alt det gode, der kommer af klimahandling, vil man skabe en tættere kobling til den politiske tidslinje, som har fokus på nutidens vælgere. Det er min grønne demokratiske drøm."

Anne Sofie: "Jeg er helt ærligt bekymret for fremtiden. Mit håb er, at vi lærer at arbejde mere holistisk og langsigtet både med klima og sundhed (både for mennesker og miljø/klima/natur) for øje, hvor alt fra infrastruktur, landskaber og materialevalg er skabt gennem denne holistiske linse. Og jeg håber, vi sammen kan åbne en fælles demokratisk bæredygtig samtale om, hvad det gode liv egentlig er – et liv, hvor vores forbrug nænsomt holder sig inden for planetens grænser. Og at vi finder modet og evnen til at lade disse værdier slå rod i vores hverdag i kommunen, så de bliver levende i vores handlinger, i tæt samspil med lokalsamfundet, der er med til at forme og virkeliggøre dem."

Outro

Metalogen iscenesætter, at klimaarbejdet i kommunerne ikke blot handler om nye værktøjer, men om at navigere i spændinger mellem forskellige tidsligheder. Den kommunale hverdag styres af budgetår, valgperioder og akutte opgaver, mens klimakrisen kræver handling nu og rækker langt ind i fremtiden. Derfor bliver det et centralt spørgsmål, hvornår klima tænkes ind i beslutningsprocesser: som en bærende del af idéen fra starten eller som et senere supplement, der kun modererer allerede trufne valg. Samtidig kræver klimaarbejdet oversættelse – mellem fagkulturer, mellem politiske og administrative logikker og mellem uoverskuelige klimatal og konkrete beslutninger. Med vores metalog har vi søgt at synliggøre nogle af de dobbeltbindinger og spændinger, der opstår, når klimakrisens pres møder den kommunale hverdag. I metalogens bevægelser træder spændingerne frem, ikke som problemer, der

kan løses én gang for alle, men som vilkår, der må leves med. Klimaarbejdet udfolder sig i en dobbeltbinding mellem hast og langsomhed: Et pres for handling nu og et ansvar, der rækker langt ud over vores egen tid. Samtidig spændes organisationen ud mellem politiske cyklusser og klimatiske tidshorisonter, mellem driftens nødvendigheder og ønsket om at handle anderledes.

> *Den kommunale hverdag styres af budgetår, valgperioder og akutte opgaver, mens klimakrisen kræver handling nu og rækker langt ind i fremtiden*

Her bliver spørgsmålet om *hvornår* afgørende. Hvornår får klima lov at præge en idé, og hvornår reduceres det til en justering til sidst? Hvornår er der rum til refleksion, og hvornår opsluges tiden af driftens krav? Og hvem har mandat til at skabe disse forskydninger?

Metalogen viser også en anden dobbelthed: Mellem det, der skal måles og forklares, og det, der må sanses og gives mening i fællesskab. Data skaber retning, men handling bæres af relationer, tillid og oplevelsen af at gøre en forskel. På samme måde opstår bevægelse i spændet mellem eksperiment og institutionalisering, mellem små lokale forsøg og langsomme forskydninger i, hvad kommunen overhovedet er til for.

Inspireret af Bateson fremstår disse spændinger som selve læringsrummet. Det er i cirkulationen mellem perspektiver, i misforståelserne og gentagelserne, at nye måder at tænke og handle på kan tage form.

Det, vi lærer gennem samtalen, er derfor ikke kun hvordan klima kan integreres, men hvordan demokrati må forandres for at kunne bære det. Demokratisk bæredygtighed viser sig her som en praksis, hvor tid skabes, rum åbnes, og hvor beslutninger bliver til i en vedvarende forhandling mellem det mulige nu og det nødvendige på længere sigt.

Referencer

Bateson, G. (1979), *Mind and Nature*, Glasgow: Fontana/Collins

Bateson, G. (2000/1955), *Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution and Epistemology,* Chicago: University of Chicago Press

Dupret, K. (2021), "The Promise of Learning Through Gaming at Work", i B. Elkjaer, M.M. Lotz og N.C. Mossfeldt Nickelsen, red., *Current Practices in Workplace and Organizational Learning*, Springer, Cham., https://doi.org/10.1007/978-3-030-85060-9_7

Dupret, K., og C. Hasse (2012), "Metalogiske teknologiforståelser", i K. Dupret og C. Hasse. red., *Teknologiforståelse: på skoler og hospitaler*, 1. udg., Aarhus Universitetsforlag, pp. 238-59.

Gaarsmand Jacobsen, S (2026), "Intergenerationel retfærdighed og konkurrerende fremtidshorisonter", *Økonomi & Politik*, 99(4).

Regenerativt demokrati ved langbordet: Fællesspisning som demokratisk bæredygtighed

Susanne Højlund, lektor, Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet, etnosh@cas.au.dk
Morten Friis, specialkonsulent, Democracy x, mf@demx.dk

Denne artikel undersøger fællesspisning som en mikrosociologisk arena for udvikling af demokratisk bæredygtighed og en byggesten til et "regenerativt demokrati". Med empiriske eksempler fra projektet "Det Længste Bord" i Brøndby diskuteres det, hvordan fælles madlavning og spisning kan faciliteres med henblik på både at (gen)opbygge sociale relationer og mægtiggøre[1] borgere. Gennem tre analytiske nedslag: a) kortlægning og mobilisering, b) modstand og refleksion samt c) brobygning og forankring, undersøger artiklen både potentialer og udfordringer for fællesspisning som en demokratisk aktivitet. Konklusionen er, at det er nødvendigt med fokus på stedbundne, og både sociale, kulturelle og miljømæssige dimensioner af bæredygtighed, for at fællesspisningens regenerative potentiale kan udfolde sig. Potentialet er, at faciliteret fællesspisning kan udvikle sig til et demokratisk forum, hvor borgere i fællesskab kan undersøge, hvordan de lokalt kan tage ansvar for bæredygtig omstilling ud fra det, de i forvejen længes imod: styrkede fællesskaber, tryggere nabolag, mindsket ensomhed, øget velsmag og/eller flere lokalproducerede fødevarer.

Overalt i Danmark skyder nye initiativer op omkring fællesspisning.[2] Langbordet er blevet moderne og begrebet 'social dining' er flyttet ind i restaurantverdenen (Tangalakis-Lippert, 2025). Kulturhuse, biblioteker og boligforeninger arrangerer langbordsmiddage, både som sociale events for at skabe fællesskab og lokal sammenhængskraft, men også med tematisk indhold, der taler ud over de aktuelle deltagere og ind i større samfundsmæssige spørgsmål, som f.eks. den grønne omstilling. Samtidig er der øget fokus på fællesspisning som politisk virkemiddel mod ensomhed og som byggesten for mental trivsel.[3] Fællesspisning synes at være både en populær del af oplevelsesøkonomien, men også en form for *social gastronomi* (Romanova do Nascimento Costa o.a., 2025), der bygger bro mellem udsatte borgere og velfærdssystemet. Denne udvikling sker vel at mærke i en aktuel kontekst, hvor flere og flere danskere bor alene (Danmarks Statistik, 2025), og hvor tilsvarende flere spiser alene (Madkulturen, 2021). Det synes logisk,

1. Fra det engelske begreb: empowering
2. Nogle få eksempler: Danmark Spiser Sammen (Nordea Fonden); Folkekøkkener (f.eks. Folkehuset Absalon (København); Roberta's Society (Aarhus); Madspildspensionatet (Djursland); Bæredygtige Grønne Fællesskaber, København (Velux Fonden); Silkeborg Liv; Generationsmøder Ensomme Gamles Værn, Amager; Odense Spiser Sammen
3. Aarhus Kommune, Odense Kommune, Vejle Kommune og Københavns Kommune har alle fællesspisning og måltidsstrategier skrevet ind i deres officielle politiske programmer.

at fællesspisning og lokale langbordsmiddage som mere eller mindre bevidste svar herpå kan være en måde at stimulere social integration på. Men betyder det brede engagement i spisning som en fælles aktivitet mere end det? Er der tale om en bevægelse mod en ny demokratisk infrastruktur? I denne artikel undersøger vi, gennem empiriske eksempler fra projektet *Det Længste Bord*, potentialet herfor og diskuterer implikationerne for et nyt demokratibegreb, hvor både miljømæssig, social og kulturel bæredygtighed er i fokus som en regenerativ praksis.[4]

> *Sammen deler vi en nysgerrighed over, hvordan det at lave mad og spise sammen kan fungere som byggesten til demokratisk deltagelse. Vi foreslår at kalde det regenerativt demokrati*

Vi skriver fra et møde mellem forskning og praksis: den ene af os forsker i madens sociale og kulturelle betydning, den anden arbejder med demokratiske formater og organisering af fællesskaber. Sammen deler vi en nysgerrighed over, hvordan det at lave mad og spise sammen kan fungere som byggesten til demokratisk deltagelse – noget, der rækker ud over den enkelte middag og bidrager til en bredere forandring af vores forhold til natur, samfund og hinanden. Vi foreslår at kalde det regenerativt demokrati, hvor institutioner ikke blot søger at bevare status quo, men hvor deltagelse gennem fælles vidensudveksling, samtaler og handlinger løbende bidrager til samfundets og naturens reparation og forbedring.

Fra bæredygtighed til regeneration: Et udvidet demokratibegreb

I begrebet *demokratisk bæredygtighed* ligger en iboende vision om, at diskussioner og tiltag om bæredygtighed bør foregå demokratisk. Men de økologiske kriser rejser et ubehageligt spørgsmål: Er det tilstrækkeligt, at demokratiet er bæredygtigt – hvis de strukturer, vi forsøger at "bæredygtiggøre", er dem, der skabte kriserne? Når stadig flere planetære grænser overskrides (Katherine o.a., 2023), er udfordringen ikke kun at reducere skader, men også at genopbygge (regenerere) det, der er nedbrudt – jord, økosystemer, tillid, fællesskaber og troen på en bedre fremtid. Hvad skal der til, for at demokratier kan forstås som kontinuerligt selvopbyggende?

Traditionelt defineres bæredygtighed ud fra Brundtland-rapportens ideal om at "opfylde nutidens behov uden at bringe fremtidige generationers muligheder for at opfylde deres behov i fare" (Brundtland o.a., 1987). Modellen er dog blevet kritiseret for at være for abstrakt og vag, hvilket gør den sårbar over for 'greenwashing' eller reducerer den til et bureaukratisk måleredskab fremfor en kilde til reel læring og handling (Dernbach og Cheever, 2015; Purvis o.a., 2019).

Som modreaktion peger en voksende kulturkritisk bevægelse på regeneration som et nødvendigt alternativ (Hutchins o.a., 2023; Wahl, 2016; Yunibandhu og Hallinger, 2025). Her er målet ikke blot at vedligeholde status quo eller reducere skader, men at genforhandle menneskets forbindelse til den verden, vi er en del af. Grundtanken er, at vi må bevæge os væk fra en logik, hvor mennesket står uden for eller over naturen for at udnytte den. Udfordringen er ikke blot teknologisk, men handler om at ændre vores sprog, sanselighed og praksis, så vi forstår os selv som indlejret i naturen.

I artiklen The Regenerative Turn (Egmose o.a., 2021) betones behovet for at lære af konkrete praksisser, der viser, at "relationer hinsides herredømme og udbytning er mulige i praksis og på meget konkrete måder" (ibid.: 4). Forfatterne argumenterer for, at nutidens komplekse kriser kalder på en kulturel fornyelse i vores forståelse af indbyrdes afhængighed og en "opmærksomhed på de økologier, vi er indlejret i, samt selve karakteren af menneskeligt engage-

4. Økonomiske dimensioner af bæredygtighed er også relevante, men vil ikke blive kommenteret her.

ment" (ibid.: 1). Dette arbejde kræver nye kollektive organiseringsformer, der fundamentalt udfordrer eksisterende værdikæder. Det regenerative perspektiv kan således ses som en udvidelse af bæredygtighedsbegrebet:

"Mål for bæredygtig udvikling løftes til regenerative udviklingsmål, hvor principper og karakteristika fra levende systemer styrer udviklingen af regenerative indikatorer og strategier, som gøres stedsspecifikke gennem transformative, samskabende processer" (Gibbons, 2020).

Demokrati handler i dette perspektiv om andet og mere end frie valg og politisk repræsentation. Et velfungerende demokrati afhænger også af borgernes muligheder, lyst og evner til at deltage og engagere sig, kvaliteten af den offentlige samtale og evnen til at løse fælles problemer

Den samme logik kan overføres til demokratiets tilstand, som i stigende grad er præget af mistillid, afstand, uigennemsigtighed og oplevelsen af ikke at kunne gøre sig gældende. Med et regenerativt perspektiv bliver demokratiets opgave ikke bare at "holde systemet stabilt", men at styrke systemets evne til løbende at genopbygge medborgerskab: mægtiggørelse, demokratisk viljesdannelse og kollektiv beslutningstagning (Anne Skorkjær o.a., 2025). Demokrati handler i dette perspektiv om andet og mere end frie valg og politisk repræsentation. Et velfungerende demokrati afhænger også af borgernes muligheder, lyst og evner til at deltage og engagere sig, kvaliteten af den offentlige samtale og evnen til at løse fælles problemer. Det er netop her, mange oplever, at noget knager: ulighed skaber barrierer for medborgerskab, digitalisering gør deltagelse sværere for nogle, og offentlig debat foregår ofte på platforme, hvor viden og meninger cirkulerer hurtigt, men ikke nødvendigvis kvalificeret. Konsekvensen er en voksende distance mellem borgere og de institutioner, der formelt repræsenterer dem. Flere føler sig ikke overbeviste om demokratiets evne til at løse samfundsudfordringer, selv om demokratiet som idé fortsat værdsættes højt (ibid.).

Hvis vi tænker på samfund og demokrati som sammenvævede netværk af relationer mellem mennesker, der er optagede af at drøfte og træffe beslutninger om, hvad der bør gøres, og derefter at udføre (eller forsøge at udføre) det, de har besluttet, så kan de omgivelser, hvori dette finder sted, være mere eller mindre gunstige: Det vil sige, at omgivelserne i større eller mindre grad kan fremme, at sådanne samtaler overhovedet finder sted, og at samtalerne – med fokus på fælles interesser på tværs af geografi, generationer og arter – udvikler sig til beslutninger og dernæst til kollektive handlinger (Manzini, 2019). Dette kan skabe stærke fællesskaber, hvor folk mødes på tværs af forskelligheder med gode forudsætninger for at udtrykke sig, lære af hinanden og handle sammen, hvilket understøtter, at disse dynamikker kan udfolde sig på bedst tænkelig vis (Ganz, 2024). Og en demokratiform, hvor institutioner ikke blot reagerer på feedback fra valg og høringer, men også fra borgernes bevæggrunde, handlinger, eksperimenter og fra økosystemernes tilstand (Pickering, 2019). Regenerativt demokrati kan således defineres som: "Et politisk system, der sigter mod at skabe varigt blomstrende samfund gennem social retfærdighed, politisk deltagelse, solidaritet mellem generationer og gensidigt forstærkende relationer mellem samfund og Jordens livgivende systemer" (Casarejos o.a., 2021).

Hvis vi tager demokratiets løfte alvorligt, kan vi ikke nøjes med at konstatere krisen. Vi må også spørge: Hvor kan demokratisk deltagelse genopbygges - ikke som en stor reform, men som konkret hverdagspraksis? Hvor findes der steder, hvor mennesker faktisk mødes på tværs, bliver i samtalen, lærer at håndtere uenighed og får erfaring med at gøre noget sammen? Det er her, vi vender os mod en overraskende, men relevant prisme: *fællesspisningen*.

Måltidet som demokratisk praksis

Den tyske sociolog Georg Simmel spørger (i bogen af samme navn): Hvordan er samfundet muligt? (Simmel, 1998). Et af hans mest berømte svar går gennem måltidet: "Af alt det, der er fælles for men-

nesker, er følgende det, de er allermest fælles om: De må spise og drikke" (ibid.: 135). Sådan indleder han sit argument om, at måltidet er en sociologisk form, der handler om mere end den enkeltes behov for næring. Når man spiser sammen, opstår der en "tilvænning til et fællesskab" (ibid.:136), hvor mennesker der ikke nødvendigvis har samme interesser, kan finde hinanden. Måltidets kulturelle regler, såsom tidsintervaller, varighed og hyppighed, traditioner for servering af specielle madvarer, deres indbyrdes orden og æstetiske fremtoning, og den spiseadfærd, som udøves rundt om spisebordet – alle disse elementer udgør måltidets sociale orden og rummer hver især betydninger, der forbinder den enkelte til en større offentlighed. Det afgørende hos Simmel er, at måltidet ikke kun handler om mad. Det handler om en social og kulturel orden: Hvem inviteres, hvem laver maden, hvordan deles der, hvem taler, hvad er passende, hvad er pinligt, hvad bliver muligt? Måltidet er et mikrosamfund med normer, roller og symbolsk betydning. Man kan sige det sådan: Ved bordet lærer vi – ofte uden at lægge mærke til det – hvad det vil sige at være del af et "vi". Der er dog forskel på det private og det offentlige rum og på, hvad 'bordfællesskabet' kan i disse forskellige arenaer, men forståelsen af spisebordet som en socialiserende faktor er Simmel ikke alene om, ligesom flere understreger dets betydning for udvikling af demokrati (Flammang, 2016; Fischler, 2011).

Med denne tilgang til måltidet som et socialt fænomen, vil vi i det følgende undersøge og diskutere, hvordan fællesspisning, forstået som en faciliteret aktivitet kan ses som en mikrosociologisk byggesten til det regenerative demokrati. Vi spørger, om det, der efterlyses både i klima- og miljødebatter (at vi tænker regeneration fremfor 'kun' bæredygtighed), og i demokratidebatter (nemmere adgang til meningsfuld deltagelse) kan findes i fællesspisning. Artiklen fokuserer især på social organisering, fremfor på selve måltidet, velvidende at der er mange andre interessante aspekter af spisning som materiel og sanselig praksis.

Erfaringer med demokratisk organisering af fællesspisninger i Brøndby

Følgende refleksioner over regenerativt demokrati i praksis tager udgangspunkt i erfaringer og empiri fra initiativet *Det Længste Bord*, som er et samarbejde mellem Democracy x, Claus Meyer, Meyers Madhus, Exeter Universitet og Brøndby kommune, finansieret af Novo Nordisk Fonden. Projektet har til formål at inspirere flere til at spise grønnere og sundere gennem fællesspisninger og kapacitetsopbygning inden for madlavning, værtskab og organisering af fællesskaber.[5] I projektet arbejdes der med et nationalt koncept, som hvert år samler mennesker og madaktører omkring langborde til fællesspisninger på den samme dag for at inspirere og understøtte borgere, foreninger og virksomheder til at lave og

5. Projektet gør brug af metoder til organisering af fællesskaber med inspiration fra community organizing-traditionen (Ganz, 2024; Baastrup o.a., 2023; Friis o.a., 2024), som er sammenlignelig med regenerativ ledelse. Begge tilgange har et stort fokus på relationer som den bærende værdi, på feedback og læring som en konstant og nødvendig praksis, på coaching som en central måde at udvikle sit lederskab sammen med andre samt en forståelse af lederskab som distribueret frem for individuel. Samtidig besidder begge tilgange en systemisk forståelse og drive: I community organizing handler det om troen på, at fælles handlinger kan forandre samfundet, og i regenerativ ledelse handler det om, at en organisation altid vil være forbundet til økosystemer (og opgaven er netop at tage højde for denne forbundethed). To interessante forskelle i tilgangen er dog, at regenerativ ledelse har organisationen som enhed og startpunktet, mens community organizing (i sin traditionelle form) ofte har individet – den enkelte, der påtager sig lederskab – selvom regenerativ ledelse også ofte handler om, hvordan den enkelte leder skal gribe opgaven an. Community organizing har også altid et konkret mål omkring at skabe forandringer i samfundet, mens regenerativ ledelse i mindre grad handler om, hvilken forandring den enkelte organisation skaber, men mere hvordan den lever og fungerer – at en organisation skal være resilient ved at træne alle i at få feedback, være fleksible og refleksive.

spise grønnere mad sammen – med fokus på fællesskab, velsmag og madglæde. Samtidig arbejder projektet i dybden med at opbygge handlekraftige madfællesskaber, ved at identificere, rekruttere og træne mad- og samlingsværter i grønne madkundskaber og civile lederskabsværktøjer. "Madværter" forstås her som personer, der fokuserer på maden, velsmagen, råvarerne og de gode måltidsoplevelser som den transformerende kraft. "Samlingsværter" er de lokale ildsjæle og (uformelle såvel som formelle) ledere, der tager initiativ til at (sam)skabe de fortællinger, relationer, strukturer, strategier og handlinger, der giver endnu flere modet til at tage ansvar for at sprede grønne madvaner, -aktiviteter og -fællesskaber. Dette arbejde er længst i Brøndby, som derfor udgør casen til denne artikel. Der er tale om en eksplorativ caseanalyse, som bygger på empiri fra observationer, feltarbejde og interviews med de lokale værter og aktive i projektets første leveår (februar 2025-april 2026).

Tre cases er udvalgt fordi de på hver deres måde illustrerer, hvordan det regenerative demokrati kan udspille sig i praksis – både de gevinster, der er for miljø og samfund, men også udfordringerne, der dukker op, når mennesker mødes på tværs af ambitioner og drømme.

Kortlægning og mobilisering: Da 450 Brøndby-borgere mødtes til grøn fællesspisning i regnvejr

Den første case udspiller sig en regnfuld septemberdag, hvor over 450 borgere samledes til en planterig langbordsmiddag langs esplanaden i Brøndby Strand.[6] Der var fællessang, musikindslag og en bred vifte af lokale madaktører – både professionelle og amatører – der lavede og serverede mad. Nogle gæster havde selv tilberedt retter i deres foreninger eller familier, andre forudbestilte maden hos lokale madaktører. Set udefra kunne middagen ligne en fællesspisning som alle andre. Men for de involverede var det tydeligt, at det ikke var et enkeltstående arrangement, men kulminationen på et længere forløb med relations- og kapacitetsopbygning. Madprojektet startede nemlig med at kortlægge den sociale infrastruktur i Brøndby for at identificere, hvilke steder folk allerede lavede mad og spiste sammen, og hvem der påtog sig ansvar for "at få tingene til at ske". Med andre ord, hvem fungerede allerede som de lokale mad- og samlingsværter, og hvem havde potentiale til at blive det.

En central erfaring fra Brøndby er vigtigheden af, at invitationen til fællesspisninger ikke kommer fra en institutionel aktør såsom kommunen, men fra mennesker, som folk kender fra ens lokalmiljø: foreningsaktive, fællesskabsguider og lokale ildsjæle. At blive inviteret af en bekendt gør det tryggere og lettere at forpligte sig. Derigennem fik mange deltagere også en rolle på forhånd – som frivillig i køkkenet,

6. Konceptet bag langbordsmiddagen i madprojektet *Det Længste Bord* beskrives som følgende: "When you have more than you need, build a longer table, not a higher wall!" At fremstille et måltid mad og dele det med andre er en grundpille i vores civilisation. Det fælles måltid er dog også en arena af vores liv, der konstant udfordres. Så hvordan bærer vi os ad med at holde fast i og videreudvikle en stærk måltidskultur, når færre har tid til at lave mad, og hurtig mad er tilgængelig alle steder og på alle tider af døgnet? Det og andre spørgsmål bringes til bordet af værterne i *Det Længste Bord*. Her mødes vi om en helt enkel og fælles handling, nemlig at spise og tale sammen på tværs af det ganske land. *Det Længste Bord* bygger på den tanke, at løsningerne på flere af de store udfordringer, vi står overfor, allerbedst kan tilnærmes, når vi sætter os sammen omkring et bord og deler et måltid mad. *Det Længste Bord* er tænkt som en fejring af høsten og sammenholdet, men er også en anledning til at føle sig taknemmelig og tale om vores fælles ansvar i verden. Det er en samlende, årligt tilbagevendende begivenhed i det gode måltids tjeneste. Drømmen er at skabe Danmarks største langbords-fællesspisning, fra Gedser til Skagen og Esbjerg til Rønne, og at *Det Længste Bord* sætter spor i vores hverdag.

hjælper med opsætning eller som del af en lokal gruppe, der tog ansvar for et bord. Det gjorde en forskel for engagementet; deltagelsen var ikke kun passiv tilstedeværelse, men aktiv involvering.

Denne form for organisering gjorde fællesspisningen til mere end blot et måltid. Den fungerede som en fælles arena, hvor mange fik erfaring med at koordinere, tage ansvar og handle kollektivt. At gå sammen med andre fra ens lokalområder og få noget til at ske under uvisse omstændigheder – i dette tilfælde meget konkret med skybrud og stormvejr, fungerer her som byggesten for demokratisk deltagelse – både fordi det muliggjorde samtaler eller meningsudvekslinger på tværs af forskelligheder, men især fordi det gav kollektive mestringserfaringer i praksis. Flere deltagere beskrev efterfølgende oplevelsen som styrkende for fællesskabet i Brøndby. Det var ikke nødvendigvis det grønne, der først blev fremhævet, men følelsen af at være del af et lokalt "vi", der kunne mobilisere og gennemføre noget i fællesskab.

Set i et regenerativt perspektiv peger casen på, hvordan sådanne begivenheder kan bidrage til langsigtet opbygning af både sociale relationer og handlekraft på tværs af forskelligheder. Langbordsmiddagen satte sig som en kropslig og sanselig erfaring: Man havde spist grønnere mad sammen – alt fra ærtesuppe og surdejsbrød til daal af flækkede, sorte kikærter og kartofler med fladbrød og æblechutney – sunget sammen og været del af en fælles fortælling om "os i Brøndby". Netop denne type erfaringer kan danne grobund for, at nye normer og praksisser langsomt slår rod og spreder sig. Regeneration viser sig her ikke som et radikalt brud, men som en gradvis reparation og styrkelse af det sociale væv, der gør fremtidig fælles handling mulig og mere sandsynlig.

Modstand og refleksion: Når grønne ambitioner udfordrer det sociale

Den anden case viser, hvad der sker, når grønne madprojekter møder modstand. En fælleskabsguide ansat i en større almen boligforening med flere tusinde beboere blev tidligt en nøgleperson i *Det Længste Bord*. Guiden deltog med stort engagement i et kursus for samlingsværter, organiserede flere grønne fællesspisninger med mange deltagere og siger selv i et interview: "Jeg oplever det på en måde som mit projekt". Men i takt med at det grønne begyndte at fylde mere på fællesspisningerne, registrerede de også et fald i antal deltagere. Guiden fik henvendelser fra nogle af de frivillige medarrangører af fællesspisningerne om, hvorvidt man "ikke bare skulle droppe det der grønne", og stod dermed i et dilemma mellem at fastholde den grønne ambition – og risikere at miste fællesskabets opbakning – eller justere kursen for at bevare relationerne?

Dilemmaet illustrerer betydningen af det dybdegående organiseringsarbejde og træning i civile lederskabsværktøjer. Fællesskabsguiden blev støttet i at lytte systematisk til de frivilliges bekymringer, hjælpe dem med at reflektere over og sætte ord på egne motivationer og genforhandle fælles forventninger. Denne træning i civilt lederskab handler blandt andet om at arbejde med personlige fortællinger – hvorfor engagerer jeg mig, og hvad håber jeg, vi kan opnå sammen – samt om at omsætte motivation til realistiske mål og fælles forpligtelser. I praksis betød det, at efter en en-til-en-samtale[7] med en konsulent fra Democracy x besluttede guiden at understøtte fællesskabet i det, de brændte for – nemlig det sociale element i fællesspisningerne, som deres naboer så frem til og bakkede op om gennem deres deltagelse. Risikoen for en voksende modstand både blandt frivillige og beboere med konsekvenser for det langsigtede organiseringsarbejde vægtede højest, selvom det grønne lå tæt på guidens personlige prioritering.

Casen tydeliggør det krydspres, lokale samlingsværter kan stå i: mellem ambitionen om forandring og hensynet til relationer og lokal opbakning. Den rejser spørgsmålet om, hvorvidt en tydelig grøn "va-

7. En-til-en-samtalen er en intentionel og struktureret samtale mellem to mennesker, som aktivt lytter til hinanden for at generere nye indsigter om fælles (politiske) interesser, værdier og ressourcer (Speer og Han, 2018: 749). Samtalen slutter altid af med en fælles forpligtelse (Christens, 2010: 890).

redeklaration", som mobiliserer de mest motiverede, men samtidig risikerer at miste andre, eller en mere pragmatisk "tragt"-strategi, hvor man møder folk dér, hvor de er, i højere grad understøtter en langsigtet, regenerativ bevægelse.

Demokratisk set illustrerer casen, hvor skrøbelig deltagelse kan være. Legitimitet opstår ikke alene gennem gode intentioner, men gennem oplevelsen af at blive hørt og respekteret. Når forandring opleves som irrelevant, for hurtig eller moraliserende, kan tillid og opbakning svækkes. Netop derfor er det vigtigt at være refleksiv og tilpasse indsatser løbende. Samtidig viser casen, at demokratisk viljedannelse ikke er et nulsumsspil, hvor én parts gevinst nødvendigvis er en andens tab, men derimod en proces, hvor fælles værdi og tillid kan opbygges. Ved at prioritere relationerne og give plads til uenighed blev der skabt mulighed for, at det grønne kan vende tilbage i andre former og i et tempo, fællesskabet kan bære. Ifølge guiden selv er der nemlig fortsat mange muligheder for at understøtte beboere og frivilliggrupper i at gøre deres aktiviteter grønnere – netop fordi han ikke har brændt sine broer i tilfældet her.

I et regenerativt perspektiv peger casen på betydningen af refleksion og reparation. Regeneration handler ikke kun om at opbygge nyt, men også om at kunne håndtere tilbageslag uden at opgive retningen. Ved at investere i samlingsværternes evner til at organisere fællesskaber gennem refleksion og civilt lederskab blev den midlertidige modstand et læringspunkt, der kan styrke fællesskabets langsigtede modstandskraft.

Brobygning og forankring: Hvordan "Grønne Rødder" opstod gennem forbindelser på tværs af bydele

Grønne fællesspisninger handler ikke bare om at samle folk omkring et måltid, men ofte også om at lave maden sammen. Derfor er et vigtigt ben i *Det Længste Bord* at støtte og udvikle både nye og eksisterende aktiviteter omkring grøn madlavning og madglæde. Et eksempel på, hvordan dette arbejde udspiller sig, er initiativet "Grønne Rødder" (GR), som blev identificeret i projektets indledende kortlægning – et lokalt initiativ med formålet at gøre det nemmere for flere børnefamilier at lave velsmagende grøn mad i fællesskab. På daværende tidspunkt bestod GR af to ildsjæle fra én bydel med motivation og ressourcer for det organisatoriske, men uden undervisningskompetencer. Her hjalp *Det Længste Bord* med at forbinde GR med folk fra andre bydele, som også var identificeret gennem kortlægningen og havde både evner og lyst til at undervise, men til gengæld manglede ressourcerne og den gode anledning. GR består nu af et hold af seks frivillige undervisere spredt ud over alle tre bydele i Brøndby med forbindelse til lokale nytte- og køkkenhaver, og en af dem har været med på *Det Længste Bords* madlavningskurser (Politiken, 2026) og står nu selv for et nyt kursus om bælgfrugter i hverdagsmaden.[8]

Brobygningen mellem bydelene i Brøndby demonstrerer, hvordan organisering af fællesskaber kan fungere som en 'blød' demokratisk infrastruktur, der skaber netværk og kobler isolerede ressourcer. Ved at forbinde de potentielle undervisere med viden og kompetencer med GR, der havde ressourcer og anledning, opstod en ny form for lokal handlekraft, som en kommunal forvaltning ikke kunne have planlagt sig til oppefra og ned. Regenerativt demokrati handler her om at gøde jorden for de selvorganiserede fællesskaber, der kan bære den grønne dagsorden videre ud i lokalsamfundet.

Fra et regenerativt perspektiv viser casen, hvordan sociale og økologiske kredsløb hænger sammen: Nye grønne praksisser vokser frem gennem relationer, og relationerne styrkes gennem fælles materiel praksis. Ved at handle sammen – eksperimentere med at dyrke grøntsager og lære at tilberede grøn mad i fællesskaber med nye kompetencer og relationer – bevæger deltagerne sig fra at være "fremmede,

8. Se det aktuelle udbud af madkurser her: www.-brøndby.detlængstebord.dk

der spiser sammen", til at være en del af et forpligtende handlefællesskab.

Fællesspisning som demokratisk byggesten: Fra langbordet til en regenerativ demokratisk praksis

Vi indledte med to spørgsmål: Betyder det brede engagement i fællesspisning mere end social integration? Og er der tale om en bevægelse mod en ny demokratisk infrastruktur? Svaret er hverken et entydigt ja eller nej. Erfaringerne fra *Det Længste Bord* viser, at faciliteret fællesspisning kan være mere end et måltid og mere end et værn mod ensomhed: Den kan blive en arena, hvor borgere får konkrete mestringserfaringer med at koordinere, håndtere uenighed og handle kollektivt. Men det sker ikke af sig selv. Organiseringen af fællesspisninger kan fungere som social infrastruktur, men det demokratiske potentiale står og falder med måden, den faciliteres og forankres på. Ved at introducere begrebet regenerativt demokrati har vi flyttet fokus fra blot at vedligeholde eksisterende institutioner til aktivt at genopbygge de relationelle bånd, som demokratisk deltagelse hviler på. Vores analyse peger på tre forhold, der må spille sammen, hvis det potentiale skal indfries:

1. Kortlægning og mobilisering: Kortlægningen og mobiliseringen af lokale ildsjæle og fællesskaber samt samarbejde med f.eks. de lokale madskoler handler ikke kun om socialt engagement. Det handler også om at sætte fokus på sanselighed (smag) og viden samt kompetencer om mad som forudsætning for at kunne spise sammen. Det er vigtigt, at maden smager godt, og at der laves retter, der er genkendelige og samlende, mere end de er ekskluderende. Mobiliseringen af madværter og samlingsværter skaber et både socialt og fysisk/materielt "vi", der gør det muligt for borgere at opleve mægtiggørelse gennem den fælles praksis: at lave mad og spise sammen.
2. Modstand og refleksion: Casen fra boligforeningen illustrerer, hvordan regenerativt demokrati ikke handler om fravær af konflikt, men om evnen til at rumme spændinger mellem f.eks. grønne ambitioner og sociale balancer, eller mellem inkluderende og ekskluderende praksisser. Her tilbyder social organisering en tilgang, hvor uenighed kan artikuleres, uden at det fører til polarisering eller brudte relationer. Men som eksemplet viser, fungerer det sociale ikke uden en fælles praksis omkring det materielle og det sanselige: maden, smagen, oplevelsen af at spise noget, man kan lide.
3. Brobygning og forankring: Casen med "Grønne Rødder" viser spredningspotentialet i faciliterende, social organisering. Et potentiale, der rækker ud over den enkelte begivenhed og muliggør, at fællesskaber kan repareres og nye kan opstå. Når mennesker oplever, at deres idéer kan realiseres i fællesskab med andre, opstår der muligheder for konkret, kollektiv handlekraft, som rækker ud over den enkelte aktivitet.

> *Mens fællesspisninger ikke løser demokratiets udfordringer alene, kan de fungere som én brik i et større regenerativt demokratisk puslespil: Et sted, hvor evnen til at deltage, lytte og handle sammen kan (gen)opbygges nedefra*

At spise sammen er ikke nødvendigvis en romantisk og socialt stabil begivenhed, hvor deltagerne føler sig inkluderede og ønsker sig tilbage gang efter gang eller føler trang til at engagere sig i demokratiet. Fællesspisninger er "en *mulighed*, ikke en garanti for konversation, civilisering og positive effekter…" (Flammang, 2016). Det er denne *mulighed*, vi har undersøgt her. Mens fællesspisninger ikke løser demokratiets udfordringer alene, kan de fungere som én brik i et større regenerativt demokratisk puslespil: Et sted, hvor evnen til at deltage, lytte og handle sammen kan (gen)opbygges nedefra. At arrangere og organisere fællesspisninger har potentiale for noget større end den enkelte, mere eller mindre hyggelige sammenkomst. Skal det udvikle sig til et demokratisk forum, med rum til uenighed, og et mægtiggørende eller transformativt potentiale har måden at facilitere og rammesætte fællesspisningen på afgørende betydning. Her har vi haft fokus på indholdet af denne

facilitering. Tretrinsraketten, som eksemplificeret i *Det Længste Bord*, peger på, at ingen af de tre områder kortlægning/mobilisering, modstand/refleksion og brobygning/forankring kan stå alene. Det er vigtigt at understrege, at denne form for social organisering forstærkes af, at der er noget sanseligt i form af et måltid med smagsoplevelser, som ofte er det, der bringer folk sammen. At forbinde de globale kriser med det sanselige og konkrete i den fælles handling har reel betydning for et velfungerende demokrati i en tid, hvor mange føler afmagt over for komplekse samfundsudfordringer og sammenvævede kriser.

Referencer

Binderkrantz, Anne Skorkjær, Lene Holm Pedersen og Michael Bang Pedersen (2025), *Det danske demokratis udfordringer*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Baastrup, R., M. Friis og M. Schou (2023), *Omstilling på vippen: Forbrug, adfærd og folkelig deltagelse i grøn omstilling*, DeltagerDanmark og CONCITO, www.xn--grdkgrn-q1af.nu/hvidbogen/

Brundtland, G.H. (1987), *Our common future world commission on environment and development*, United Nations, Oxford University Press.

Casarejos, F., C. Rufin og I. Engel (2021), "Regenerative Democracy for Envisioning and Fostering Flourishing Societies", *Sustainability*, 13(11): 5808.

Christens, B.D. (2010), "Public relationship building in grassroots community organizing: relational intervention for individual and systems change", Journal of community psychology, 38(7): 886-900.

Danmarks Statistik (2025), "Husstande og familier," *Danmarks Statistik*, www.dst.dk/da/Statistik/emner/borgere/husstande-og-familieforhold/husstande-og-familier.

Dernbach, J.C. og F. Cheever (2015), "Sustainable Development and Its Discontents", *Transnational environmental law*, 4(2): 247-87.

Egmose, J., S.G. Jacobsen, H. Hauggaard-Nielsen og L. Hulgård (2021), "The regenerative turn: on the re-emergence of reciprocity embedded in living ecologies," *Globalizations*, 18(7): 1271-6.

Fischler, C. (2011), "Commensality, society and culture," *Social Science Information*, 50(3-4): 528-48.

Flammang, J.A. (2016), *Table Talk: Building Democracy One Meal at a Time*, 1 udg., University of Illinois Press.

Friis, M., A.S. Nissen, F. Andersen og R. Baastrup (2024), *På vej mod sociale tippepunkter i danskernes madvaner: Sociale virkemidler, partnerskaber og hverdagsfællesskaber som løftestænger til spredning af bæredygtige madvaner blandt danskerne*, Democracy x, https://cdn.-prod.website-files.com/6423d3d123abeb99a7cc133c-/6716580ec70bd01952174a6d_P%C3%A5%20vej%20mod%20sociale%20tippepunkter%20i%20f%C3%B-8devareomstillingen%20-%20Democracy%20X%20-%20Oktober%202024.pdf

Ganz, Marshall (2024), *People, Power, Change: Organizing for Democratic Renewal*, New York: Oxford University Press.

Gibbons, L.V. (2020), "Regenerative—The New Sustainable?" *Sustainability*, 12(13): 5483.

Hutchins, G. og L. Storm (2023), *Regenerativ ledelse: DNA'et i fremtidens livgivende organisationer og samfund*, 1. udg., Virum: Content.

Richardson K, W. Steffen, W. Lucht, J. Bendtsen, S.E. Cornell, J.F. Donges, M. Drüke, I. Fetzer, G. Bala, W. von Bloh, G. Feulner, S. Fiedler, D. Gerten, T. Gleeson, M. Hofmann, W. Huiskamp, M. Kummu, C. Mohan, D. Nogués-Bravo, S. Petri, M. Porkka, S. Rahmstorf, S. Schaphoff, K. Thonicke, A. Tobian, V. Virkki, L.Wang-Erlandsson, L. Weber og J. Rockström (2023), "Earth beyond six of nine planetary boundaries," *Science Advances*, 2023, 9(37).

Madkulturen (2021), *Madkultur21*, København: Madkulturen, www.madkulturen.dk/viden/madkultur21/.

Manzini, E. (2019), *Politics of the Everyday*, 1 udg., London: Bloomsbury Publishing Plc.

Pickering, J. (2019), "Ecological reflexivity: characterising an elusive virtue for governance in the Anthropocene," *Environmental politics*, 28(7): 1145-66.

Politiken (2026), "Ingen spiser nok, men måske ligger løsningen i Brøndby: »Det smager jo fantastisk«", *Politiken*, 17. april, https://politiken.dk/mad/madnyt/art-10740301.

Purvis, B., Y. Mao og D. Robinson (2019), "Three pillars of sustainability: in search of conceptual origins," *Sustain Sci*, 14: 681–95.

Romanova do Nascimento Costa, P., J. Diogo da Rocha Viana, E. Oliveira de Melo Junior, J.R. Macedo Antunes de Souza og P.H. Machado de Sousa (2025), "Defining social gastronomy: Multidisciplinary perspectives and a new paradigm for positive social impact through food and culinary practices," *International journal of gastronomy and food science*, 40, 101153.

Simmel, G. (1998), *Hvordan er samfundet muligt?: udvalgte sociologiske skrifter*, Gyldendal.

Speer, P.W. og H. Han (2018), "Re-engaging social relationships and collective dimensions of organizing to revive

democratic practice," *Journal of social and political psychology*, 6(2): 745-58.

Tangalakis-Lippert, Katherine (2025), "Gen Z is bringing back one of the most divisive dining trends of the 2010s", *Business Insider*, www.businessinsider.com/-gen-z-dining-trends-communal-table-restaurants-2025-11.

Wahl, D.C. (2016), *Designing regenerative cultures*, Triarchy Press.

Yunibandhu, R. og P. Hallinger (2025), "From Sustainability to Regeneration: Mapping the Conceptual Foundations and Future Directions of Regenerative Development," *Sustainable development*, 33(6): 8569-85.

Mellem modstand og begejstring: Hvordan civilt lederskab styrker det lokale klimahandlerum

Katia Dupret, lektor, ph.d. og leder ved Center for Social Bæredygtighed, Institut for Mennesker og Teknologi, Roskilde Universitet, katia@ruc.dk
Morten Friis, specialkonsulent, Democracy x, mf@demx.dk
Claus Wilhelmsen, miljøplanlægger, Klima-, Miljø og Teknikforvaltningen, Københavns Kommune, clwilh@kk.dk

Civilt lederskab viser alternative og supplerende veje til topstyrede, tekniske løsninger ved at rette opmærksomheden mod de følelsesbaserede motivationer og organisatoriske kræfter, der findes blandt de mennesker, der engagerer sig i fællesskaber med både modstand og begejstring. Artiklen undersøger med teori og referencer til en vifte af praktiske grønne borgerinitiativer, hvilken rolle civilt lederskab kan spille i udviklingen af et mere demokratisk og bæredygtigt samfund. Forfatterne skriver fra hhv. forsker-, facilitator- og kommunal baggrund i et fælles forsøg på brobygning, integration og reflektion. Først redegør vi for civilt lederskab i konteksten af demokratisk bæredygtighed. Dernæst analyseres de relationelle og følelsesmæssige dimensioner, der præger borgeres organiseringer – både i modstand og begejstring, og hvordan de kan gribes og understøttes i kommunerne. Afslutningsvis diskuteres hvilke implikationer analysen har for kommunernes klima- og miljøpolitiske handlerum og i deres potentielle rolle som facilitator, samt hvordan samarbejder mellem kommune og civilsamfund kan nuanceres og gentænkes i lyset af det civile lederskabs ofte uforløste potentiale.

Alle landets kommuner har en tæt kontakt med borgerne i hverdagen – gennem blandt andet daginstitutioner, skoler, ældrepleje, affaldshåndtering, boligområder og kulturtilbud. Det gør kommunen til en naturlig aktør til at understøtte bæredygtige hverdagspraksisser. Men selvom kommuner samarbejder med civilsamfundet konstruktivt på mange områder,[1] så har samarbejdet på de grønne områder traditionelt været forbundet med en snæver forståelse af borgerinddragelse som et spørgsmål om at *håndtere modstand*. Denne artikel har til formål at undersøge, hvordan et blik for civilt lederskab og fø-

1. F.eks. lokal Agenda 21, som er kommunernes lokale handlingsplan for bæredygtig udvikling. Den bygger på FN's oprindelige Rio-aftale fra 1992 og fungerer i dag som rammen om kommuners arbejde med at integrere FN's Verdensmål. Kommunerne skal 1) sætte langsigtede mål: udvikle strategier for klima, miljø, natur og grøn omstilling; 2) inddrage borgerne: give lokalbefolkningen, foreninger og erhvervsliv mulighed for at deltage i grønne initiativer og beslutningsprocesser; 3) skabe konkrete resultater: arbejde med alt fra biodiversitet og affaldssortering til bæredygtig byudvikling. www.plst-.dk/Media/637905275685565707/lokal_a-genda_21_i_kommunerne_og_regionerne.pdf

lelsers betydning i organisering af handlefællesskaber kan give nye perspektiver på tværsektorielle samarbejder for demokratisk bæredygtighed.

Civilt lederskab i demokratisk bæredygtighed

> *Civilt lederskab har ofte som formål at skabe betingelserne for, at grupper af mennesker kan gøre fremskridt på sociale, politiske, økonomiske og moralske områder på måder, der hjælper med at realisere social retfærdighed*

Civilt lederskab kan defineres som: "Et middel til at dele ansvaret for at handle sammen i jagten på det fælles bedste" (Chrislip og O'Malley, 2013: 1). Det er en kritisk tilgang til den dominerende forståelse og forskning i ledelse med rødder i de store sociale bevægelser fra det 20. århundrede: borgerrettigheds-, kvinde-, miljø- og græsrodsbevægelserne – der netop udfordrede forestillingen om, at lederskab tilhørte de få med formel magt og position. Civilt lederskab har ofte som formål at skabe betingelserne for, at grupper af mennesker kan gøre fremskridt på sociale, politiske, økonomiske og moralske områder på måder, der hjælper med at realisere social retfærdighed (Kliewer og Priest, 2017: 2).

Det *civile* refererer ikke blot til frivillig organisering, men skal forstås bredt, som i det engelske *civic*, og altså nærmere et tværpolitisk projekt om medborgerskab, der integrerer både konservative forestillinger om borgerdyd og pligt med liberale forestillinger om lighed og åben deltagelse (Chrislip og O'Malley, 2024). Civilt lederskab er altså ikke alene en progressiv eller venstreorienteret tilgang, men har en bredde, som giver legitimitet i en kommunal kontekst. Det er ikke blot en praksis for aktivister, men for alle borgere der ønsker at gøre en forskel, uanset politisk ståsted. Forståelsen af civilt lederskab har gennemgået en markant udvikling, og har i stigende grad forskudt ansvaret for borgerlig fantasi og handling fra dem med formel magt til "almindelige borgere" med situationsbestemt autoritet og en autentisk viden om og vision for deres lokalsamfund (Weaver, 2024). Fokus skifter fra velfærdsstatens rammer til, hvordan globale problemer kan oversættes til lokal handling som f.eks. med verdensmålenes introduktion i 2015.

To spor i ledelsesforskningen – ét brud

Man kan lidt groft opdele forskningen i civilt lederskab i to spor, som for begges vedkommende er eksplicit orienteret mod det fælles gode og forandring i samfundet: Det ene spor reproducerer mainstream ledelsesforskning ved at fokusere på civile lederes individuelle karakteristika og kompetencer og argumenterer for, at den civile sektors vilkår og formål kræver særlige kompetencer for den enkelte leder (Macmillan og Mclaren, 2012). Den del af civil ledelsesforskning fokuserer, som hos kollektiv ledelse, på fordeling eller deling af ledelse, og har et fortsat udgangspunkt i individet (f.eks. hvem der leder, og hvordan opgaver fordeles) (Denis o.a., 2012).

> *I stedet for at lede fra toppen leder civile ledere fra midten. De samler mennesker, som de ikke har autoritet over, men som de deler en fælles bekymring med, for at udvikle løsninger og midler, som de kan arbejde sammen om at implementere*

Det andet spor udgør et brud med denne tilgang. Her defineres ledelse ikke som en egenskab ved en person, men som "en aktivitet eller proces, der giver andre energi eller mobiliserer dem til at gøre fremskridt" (Crislip og O'Malley, 2013: 8). Ledere er ikke født, de skabes – og lederskab er ikke forbeholdt de få udvalgte, men betragtes som "et fænomen, der inddrager alle gruppemedlemmer snarere end ét eller flere enkeltmedlemmer" (Ospina og Foldy, 2016). I stedet for at lede fra toppen leder civile ledere fra midten. De samler mennesker, som de ikke har autoritet over, men som de deler en fælles bekymring med, for at udvikle løsninger og midler, som de kan arbejde sammen om at implementere. Dette brud medfører også et nyt og krævende ansvar. Når lederskab adskilles fra position og autoritet, kan "følgere" ikke længere blot appellere til eller bebrejde de ud-

pegede "ledere" for manglende handling. Denne demokratiserende forestilling er både befriende, fordi alle potentielt har kapaciteten til at lede, og krævende, fordi ansvaret dermed er delt. Følelser i relation til civilt lederskab bliver særligt relevant, når vi betragter civil ledelse som en relationel og procesorienteret praksis. Følelser er med til at forme de interaktioner, relationer og meningsskabelsesprocesser, hvorigennem kollektivt lederskab opstår og udvikles i praksis.

Civilt lederskab og kommunernes rolle som facilitatorer

Forskningen i civilt lederskab rokker således også ved dominerende logikker i mange kommunale forvaltningers klima- og miljøarbejde. I modsætning til traditionel, hierarkisk ledelse, udspiller civilt lederskab sig i uformelle netværk, på tværs af institutionelle grænser, og med vægt på samskabelse, dialog og medborgerskab (Ospina o.a., 2020; Chrislip og O'Malley, 2013). I en række danske kommuner er der allerede et arbejde i gang med at udvikle kommunens rolle som vært i en mere samskabende eller deliberativ retning, med fokus på styrkelsen af medborgerskab gennem samarbejde mellem kommune, civilsamfund og erhvervsliv.

> *Når omstillingen rykker ind i hverdagspraksisser – hvordan vi spiser, bor, transporterer og forbruger – kan traditionelle styringslogikker og regulering ikke skabe forandring alene*

Det aktuelle arbejde i flere kommuner med at reducere de forbrugsbaserede emissioner (FE) tydeliggør og aktualiserer dette behov. Arbejdet forudsætter nemlig, at den grønne omstilling i højere grad bæres og praktiseres af borgere i deres hverdagsliv. Når omstillingen rykker ind i hverdagspraksisser – hvordan vi spiser, bor, transporterer og forbruger – kan traditionelle styringslogikker og regulering ikke skabe forandring alene. Der er brug for at undersøge, om og hvordan en kommunal facilitatorrolle kan mobilisere, involvere og styrke borgeres kapacitet til at handle sammen på tværs af roller – ikke som passive målgrupper for kommunikation, men som medledere af omstillingen.[2]

Civilt lederskab er desuden særligt relevant i lyset af de spændinger, der ofte kendetegner demokratisk bæredygtighed, som skitseret i første artikel af dette temanummer. *For det første* ift. spændingen mellem demokrati som system og som livsform: Den grønne omstilling håndteres i dag primært gennem institutioner, planer og regulering, mens den kulturelle dimension – samtale, traditioner, tolerance, omsorg og hverdagspraksisser – ofte underprioriteres. Demokratisk bæredygtighed forudsætter begge dele. *For det andet* synliggør civilt lederskab konflikter om inklusion, ulighed og retfærdighed, f.eks. i by-land-spændinger og skæv fordeling af omstillingens goder og byrder, fordi det netop er disse spændinger, som borgere reagerer følelsesmæssigt på og handler ud fra. *For det tredje* aktualiserer det dilemmaet mellem proces og tempo: Klimakrisen kræver hurtig handling, men demokratiske processer kræver tid, ikke kun i procedural og juridisk forstand, men også blandt mennesker ift. tillidsopbygning og ift. ændring af vaner. Uden reel inddragelse kan tempo underminere legitimitet og implementering. Samarbejde med de som udøver civilt lederskab kan her fungere som en delpraksis, der forbinder system og livsform og insisterer på retfærdighed og aktiv deltagelse, som en del af bæredygtighedens demokratiske fundament.

Følelser i relation til civilt lederskab

Forskning i civilsamfundet viser, at følelser er med til at forme, strukturere og drive kollektiv handling

2. I de aktuelle revisioner af klimahandleplaner er kommunerne netop forpligtet til at forholde sig til forbrugsudledninger og til involvering og inddragelse af alle borgere, både de direkte berørte grupper (klimaretfærdighed) og de aktører med størst potentiale for indflydelse (dem med flest penge har det største og mest klimabelastende forbrug) ift. at imødegå klimaforandringerne (KL og CONCITO, 2024).

(f.eks. Hoggett og Miller, 2000; Peck, 2023). Følelser omkring de menneskeskabte klimaforandringer er meget diverse i deres spændvidde, og fungerer i alle fald, som sociale signaler, der registrerer de både kulturelle og naturlige forandringer og forstyrrelser, de efterhånden også giver, i det danske hverdagsliv. Det genaktualiserer gamle og gør nye fællesskaber mulige og medvirker som politiske drivkræfter, der for mennesker giver dem retning både i form af modstand og engagement. I denne optik forstås civilt lederskab som noget, der opstår relationelt og situeret mellem mennesker, steder og praksisser – ikke som en individuel egenskab, men som en proces, der udfolder sig i fælles handling. Følelser er dermed ikke private, indre tilstande, men sociale og kulturelle praksisser, der binder mennesker til hinanden, til steder og til idéer om det fælles bedste. Dette rummer i sin kulturelle kontekst også magt, interesser, positioner og ulighed ift. at definere det politiske (Ahmed, 2025): Hvem får lov at føle sig tryg, håbefuld eller vred – og hvem bliver mødt med mistillid eller skam? Følelser som tillid, skyld, skam eller vrede påvirker, hvordan borgere deltager, tager ansvar og engagerer sig i bæredygtig omstilling.

Følelser er således relationelle, hvilket betyder, at de involverer en forbindelse eller orientering mod noget - en stemthed som understøtter en lyst og motivation til at handle. De besidder kulturel og politisk magt til at forme kroppe og hierarkier, der indgår i og driver kollektiv handling. Følelser kan derfor ses som lige så væsentlige som andre typer af ressourcer, f.eks. økonomi, og adgang til materialer, lokaler osv. for at kunne understøtte udvikling og konsolidering af en organisering/organisation. Særligt i relation til demokratisk bæredygtighed er det interessant at undersøge, hvornår og hvordan borgere, der bedriver civilt lederskab, organiserer sig for eller imod bæredygtighed, er drevet af en motivation for handling, der drives af negative eller positive følelser. Denne viden er vigtig i arbejdet med at udvikle og kvalificere kommuners rolle som facilitator, fordi den tydeliggør betydningen af, at bæredygtig omstilling også handler om at mobilisere ressourcer, der er affektive. Analysen, i det følgende, er organiseret på baggrund af henholdsvis modstandsorienterede og begejstringsorienterede følelser i den bæredygtige omstilling.

Analyse af følelsesmæssige og relationelle dimensioner i borgeres bæredygtige organisering

Følgende analyse inddrager en række eksempler på borgerinitiativer drevet af både modstand og begejstring. Formålet er at illustrere en vifte af følelsesmæssige og relationelle dimensioner i civilt lederskab, og at vise, at borgeres engagement i den grønne omstilling ikke kan reduceres til et spørgsmål om accept eller modvilje over for politiske beslutninger. Tværtimod peger analysen på, at engagement og handlekraft udspringer af dybt situerede følelsesmæssige, relationelle og stedbundne dynamikker.

Civilt lederskab i modstand

> *Når kendte landskaber, hverdagsrutiner og lokale fællesskaber forandres, kan det vække oplevelser af tab, vrede og mistillid. Forandringen kan mærkes som et indgreb i noget, der opleves som "vores", og modstanden bliver dermed både politisk og eksistentiel*

Når borgere organiserer sig imod grøn omstilling, bliver det ofte fremstillet som rationel interessekamp (Lex o.a., 2025). Men set gennem forskning i civilsamfund (Jimenez-Luque og Burgess, 2022; Ospina o.a., 2020; Peck 2023) er modstand samtidig også et udtryk for følelser og oplevelser af truede livssammenhænge. Det ses f.eks. i DR Dokumentaren "Ikke i min baghave", hvor borgerne i Sdr. Vium organiserede sig kraftigt imod de politiske ambitioner om en stor solcellepark, som i dag er lagt i bero eller væsentligt ændret. Når kendte landskaber, hverdagsrutiner og lokale fællesskaber forandres, kan det vække oplevelser af tab, vrede og mistillid. Forandringen kan mærkes som et indgreb i noget, der opleves som "vores", og modstanden bliver dermed både politisk og eksistentiel.

Fortællinger om grøn omstilling fremstilles ofte som tabskalkuler: tab af komfort, valgfrihed eller tab af økonomiske eller landskabelige privilegier – såsom "jernmarker" og lodsejeres ret til at udnytte jorden efter størst profit vs. vild natur. Tabsnarrativer gør det svært at fremstille miljømæssig bæredygtighed som en forbedring af livskvaliteten, når den samtidig opfattes som en forringelse af sociale, kulturelle og særligt økonomiske forhold. Med tabs-narrativer aktiveres forsvarsmekanismer, vrede og oplevelser af uretfærdighed. Her fungerer modstand som civilt lederskab, der søger at fastholde kontrol over livsformer, som opleves truet af eksterne beslutningsprocesser og endnu et krav om "at give afkald".

Grøn omstilling kan udfordre kulturelle traditioner og den selvforståelse og de sociale roller, der ligger heri f.eks. som landmand, bilejer eller forbruger. Når nogle livsformer fremstilles som problematiske, kan det opleves som moralsk kritik. Inspireret af Bellacasa (2017) og Velicu og García-López (2018) kan modstand mod grøn omstilling forstås som reaktioner på truende identitetstab. Modstand bliver her en engageret måde at forsvare værdighed, kultur og livsform på.

Mange oplever klima- og biodiversitetskriser som abstrakte og fjerne. Når problemerne ikke kan mærkes i hverdagen, kan de fremstå som politisk konstruerede og irrelevante – i modsætning til løsningerne, som ofte er konkrete og mærkbare. Modstand fungerer her som en følelsesmæssig barriere mod at skulle integrere en overvældende global problematik i egne livsrammer. Den siger: *Det angår ikke mig, det passer ikke ind i mine erfaringshorisonter.*[3]

Civilt lederskab handler også om, at borgere sammen fortolker forandringer og udfordrer magtasymmetrier i den grønne omstilling gennem lokale grupper, netværk og digitale fora – hvor følelser deles og omdannes til politisk handlekraft. Her udvikles fælles fortællinger om retfærdighed og fremtid. Det som Doidge og Sandri (2018) beskriver som "følelsesfælleskaber". De producerer en form for civilt lederskab, der søger at bremse, forsinke eller ændre/omdirigere udviklingen for at beskytte oplevede værdier og sociale rytmer.

I relationelle ledelsesperspektiver (Nicholson og Kurucz, 2019; Winchester o.a., 2024) opstår modstand ofte, når relationerne mellem aktører, f.eks., kommune/stat, borgere, og natur, er blevet svækket. Der kan mangle trygge og meningsfulde rum, hvor lokale behov, erfaringer og værdier kan få reel betydning for de løsninger, der udvikles. Når forandringer kommunikeres oppefra og ned og med fokus på tekniske løsninger frem for borgeres erfaringer og værdier, uden i tilstrækkelig grad at tage højde for kulturelle identitetsmæssige og følelsesmæssige dimensioner, kan borgere opleve at blive *overhørt* eller *overkørt*. Modstanden bliver en måde at insistere på at blive taget alvorligt, som det også ses i den stigende brug af civil ulydighed (Extinction Rebellion, Den Grønne Ungdomsbevægelse og Nødbremsen) og deres insisteren på at gentænke klimapolitik. Denne insisteren ses tydeligt, når borgerinddragelse består af høringssvar sent i en beslutningsproces, hvor indflydelsen reelt er minimal. I det lys er modstand ofte en reaktion på mangelfulde processer snarere end de grønne tiltag i sig selv. Føler man sig inddraget meningsfuldt fra start, er sandsynligheden for organisering af modstand langt mindre.

Følelser som frustration, frygt og vrede, der motiverer borgere til modstand mod bæredygtig omstilling, kan altså forstås som andet og mere end blot barrierer for omstillingen. De kan også ses som udtryk for erfaringer og bekymringer, der gennem civil lederskabspraksis synliggør de emotionelle og relationelle spændinger, grøn omstilling kan skabe, hvis der ikke i tilstrækkelig grad tages højde for dem. Dermed giver modstandsperspektivet bud på, hvorfor

3. Omvendt er andre styret af denne globale krise på en måde, hvor de overvejer, om det rette er at sætte børn i verden, at flyve på ferie o.a., som også kan blive psykologisk invaliderende (Klimaangst, depression, vrede, affekt mv. (Roepstorff, 2022).

grønne omstillings-initiativer har brug for at blive mere dialogisk, relationel og omsorgsbaseret.

Civilt lederskab i begejstring

Denne del af analysen udforsker de praksisser, hvor borgere initierer bæredygtighedsaktiviteter, fordi det føles meningsfuldt, livsgivende og håbefuldt – og hvor fællesskabet i sig selv producerer handlekraft. Som blandt andre Halperin (2025) viser, mobiliserer sociale bevægelser i stigende grad til deltagelse og engagement gennem kombinationer af både positive og negative følelser – ikke blot indignation over uretfærdighed, men også kærlighed, optimisme og glæde over det, der kan skabes sammen.

Lokale initiativer som Grønne Nabofællesskaber (GNF) og Repair Café Danmark, der søger at skabe nye måder at leve, producere og forbruge på, illustrerer denne dynamik.[4] Her fungerer glæde, nysgerrighed og tilknytning som civile lederskabsressourcer. Bæredygtighed praktiseres gennem fællesspisninger, havevandringer, deleordninger og reparationsfællesskaber, hvor handling, sanselighed og relationer væves sammen. Civilt lederskab opstår her som det, f.eks. Jimenez-Luque og Burgess (2022) beskriver som situeret og relationelt forankret ledelse – en form for lederskab, der ikke udøves af en formel leder, men gennem fælles refleksion, koordinering og meningsskabelse.

Når naboer laver og spiser mad sammen med fødevarer fra fælles køkkenhaver, giver det anledning til fælles opdagelse af og samtaler om, hvordan mad forbinder økologi, kultur, følelser og potentielt social retfærdighed. Green og Dupret (2024) viser, hvordan denne sanselighed (dvs. ikke kun den visuelle sans, men også berøring, lytning, lugt) understøtter vores affektive drivkræfter, der binder mennesker til nye, bæredygtige praksisser. Det er en kollektiv sanselighed, som gør det muligt for borgere sammen at eksperimentere med alternative forbrugs- og livsformer og skabe sociale rum, hvor bæredygtighed kan mærkes gennem kroppen og hverdagen. I denne forstand fungerer engagementet i sanselige oplevelser som katalysator for en civil ledelsesmæssig ressource, der mobiliseres relationelt og praktisk snarere end gennem formaliserede strategier.

Repair Café Danmark repræsenterer en beslægtet form for sanselighed i det civile lederskab. Her bliver klimahandling materialiseret igennem omgangen med konkrete objekter: Man sidder sammen om et ødelagt apparat, deler viden, lærer af hinanden og udfordrer igennem det konkrete reparationsarbejde den dominerende logik om hurtig udskiftning og forbrug. Dette kan – med Kliewer og Priest (2024) – forstås som civilt lederskab for social retfærdighed, hvor fællesskaber ikke blot adresserer et miljøproblem, men samtidig opbygger lokal kapacitet, færdigheder og fælles handlekraft. Reparation bliver en social praksis, der ikke kun reducerer affald og overforbrug af ressourcer, men som styrker relationer og skaber en følelse af gensidig afhængighed. De forskellige roller i fællesskaber vedligeholder samtidig forskellige håndværk af kulturel værdi og udvikler nye kompetencer (nogen kan reparere, andre kan lære at reparere), som understøtter den relationelle og sanselige dimension. I Repair Café'erne er det samarbejde, koordinering, hjælpsomhed og fælles normer om deling og tilstedeværelse, der er den praktiske udlevelse af civilt lederskab. Samtidig med at man gør noget, der bidrager til og er en løsning i faktiske handlinger (udbedring af en skade).

Positive følelser er dog ikke nødvendigvis fraværet af konflikter, uenigheder eller magt. Når mennesker mødes om fælles mål på tværs af forskelligheder, opstår spændinger – om ansvar, arbejdsdeling, deltagelse, beslutninger og retning. I denne sammenhæng fungerer de positive følelser som kapacitetsop-

4. Grønne Nabofællesskaber er et netværk af ildsjæle og lokale selvorganiserende borgergrupper, der samarbejder på tværs af landet og organisationer om grønne omstillingsinitiativer (https://gnf.green.dk). Repair Café Danmark er en landsdækkende forening, der faciliterer og motiverer frivillige, forbrugere, foreninger og kommuner til afholdelse af og deltagelse i reperationscaféer og derved reducere affald, ændre forbrugsmønstre og skabe viden om og lyst til grøn omstilling (https://repaircafedanmark.dk/)

byggende infrastrukturer, der gør det muligt at håndtere disse spændinger på måder, der opbygger og ikke opløser fællesskaber. Håb, glæde og tilknytning fungerer som sociale ressourcer, der gør det muligt at blive i fællesskabet, selv når processer er langsomme, udfordrende og uforudsigelige, eller uformelle magtforhold skaber ubehag. De positive følelser skaber en form for affektiv forankring, der understøtter varig deltagelse, lokal innovation og en oplevelse af at kunne forme fremtiden – frem for blot at reagere på den. Men det kommer ikke af sig selv – det kræver tillid, tålmodighed og god organisering.

Civilt lederskab gennem begejstring og modstand er således ikke modsætninger, men forskellige måder, hvorpå borgere fortolker og former forandring i en retning, som i deres perspektiv er det fælles bedste. Hvor modstand beskytter det, der opleves som truet, søger begejstringen at skabe noget nyt – nye rytmer, praksisser og fællesskaber. Begge former for følelser understøtter udviklingen af civilt lederskab, og begge giver indsigt i, hvilke betingelser der skal være til stede, for at bæredygtig omstilling kan blive et demokratisk, relationsbåret og lokalt forankret projekt. Nu vender vi blikket mod kommunen som en afgørende aktør i netop at sikre den demokratiske forankring af det uforløste potentiale for at inddrage civilt lederskab i bæredygtig omstilling.

Kommunen kan facilitere civilt lederskab i bæredygtig omstilling

Ovenstående analyser viser, at et ensidigt fokus på at fjerne modstand er både uhensigtsmæssig og utilstrækkelig. De positive dimensioner i borgernes motivationer – håb, omsorg, nysgerrighed og fællesskabsorienteret handlekraft – er mindst lige så centrale for demokratisk legitimitet og fremdrift som de negative affekter knyttet til tab og usikkerhed. I dette afsnit udfolder vi, hvordan kommuner kan arbejde med civilt lederskab med Københavns Kommune som case. Som nævnt er det civile lederskab udtryk for, at demokrati ikke alene udleves gennem formelle beslutningsprocesser, men også opstår innovativt i lokale fællesskaber på borgeres eget initiativ. Dette udfordrer den implicitte antagelse om, at demokratiske institutioner primært bør *inddrage* borgere i foruddefinerede processer. I stedet peger analyserne på behovet for at supplere det klassiske "bestemmerum" med et *faciliteringsrum*, hvor kommunens rolle er at *stille sig til rådighed* for både nyt og eksisterende civilt lederskab i sin geografi – snarere end at kontrollere det. Her er det begejstring, håb og fællesskab, der gør det muligt at eksperimentere med nye former for samarbejde og praksisser. Kommunens rolle bliver at understøtte de affektive og relationelle infrastrukturer, der allerede driver forandringer lokalt, og som rummer et stort potentiale for at styrke borgernes demokratiske selvtillid og handlekraft. I et civilt lederskabsperspektiv forstås borgere ikke som passive, der skal inddrages i den bæredygtige omstilling, men som aktive medskabere, hvor spørgsmålet ikke er "hvordan inddrager vi borgerne?", men snarere "hvordan kan vi få kommunen med i borgernes initiativer og fælles handlinger?"

Det fornyede fokus på borgersamarbejde i Københavns kommune fra 2023 og frem kan ses som et tidligt svar på dette "behov", som samtidig også er kommunens nye vilkår, når der også sættes mål for forbrugsbaserede emissioner. Et arbejde, der forudsætter deltagelsesformer, hvor borgere ikke blot reagerer på færdige løsninger, men reelt inviteres ind i at støtte op om tiltag eller motiveres til at bidrage til en reduktion af det samlede klimaaftryk og være med til selv at forme løsningerne.

Gennem klimaborgerting (36 repræsentativt udvalgte københavnere, der på baggrund af ekspertoplæg og debatter kommer med anbefalinger på klimaområdet til politikerne), lokale klimatopmøder (som samler lokale aktører i en bydel for at opbygge stærke fællesskaber omkring konkrete, stedbaserede klimahandlinger), facilitering af et netværk for grønne fællesskaber (med hjælp, sparring og praktiske værktøjer til at implementere grønne løsninger) samt et pilotprojekt med en lokal organisator (der gennem relationsarbejde og strategisk coaching og planlægning bygger bro mellem borgerinitiativer og institutionelle aktører som kommuner, virksomheder og organisationer) har kommunen arbejdet med at skabe rammer, hvor engagement og begejstring kunne opstå, udvikle sig og forbindes på tværs. I disse eksempler fungerer positive følelser knyttet til

det at bidrage som en drivkraft blandt borgere, der ønsker at handle. Kommunens rolle har primært været at skabe mulighed for, at dette engagement kunne finde konkrete former og forløses gennem konkrete handlemuligheder. Det gøres blandt andet ved at fungere som vært, oversætter og ressourceaktør: stille lokaler til rådighed, synliggøre beslutningsgange, bidrage med viden og forbinde lokale initiativer med hinanden, forvaltning og politisk niveau.

Erfaringerne fra Københavns Kommune illustrerer, hvordan begejstringsbåret civilt lederskab kan understøttes institutionelt uden at blive styret eller defineret af kommunen. Indsatserne har været orienteret mod at skabe rammer for deltagelse gennem anerkendelse, fleksibilitet og en inviterende tilgang, hvor borgere har kunnet samles om en fælles problemforståelse og deraf afledte handlemuligheder – ofte drevet i samarbejde med lokaludvalg, miljøpunkter og eksterne rådgivere som Democracy X og We Do Democracy. Det har været væsentligt ikke at designe disse indsatser og kommunikationen om dem med henblik på at fremkalde bestemte "rigtige" følelser. I stedet har kommunikationen taget udgangspunkt i de følelser og interesser, der faktisk er eller er opstået blandt borgergrupper, og anerkendt dem som en demokratisk præmis.

I Københavns Kommunes arbejde træder forskellige følelsesmæssige dimensioner i borgernes engagement frem; negative følelser som frustration og afmagt knytter sig f.eks. til oplevelser af kommunen som kompleks og vanskelig at navigere i, men også til frivilliges begrænsede tid og ressourcer. I den sammenhæng kan kommunalt initierede aktiviteter som løbende kontakt, fællesmøder og erfaringsudveksling på tværs af bydele og emner fungere som måder at understøtte koordinering, kontinuitet og fælles orientering blandt de deltagende fællesskaber. Positive følelser, som begejstring og håb kommer til udtryk i det vedvarende engagement i klimaborgerting, grønne nabofællesskaber og tilbagevendende fællesmøder. Flere eksempler peger desuden på, at ambivalens og skyld også præger borgeres forsøg på at handle grønnere i hverdagen, særligt i situationer, hvor forskellige hensyn, vaner og praksisser kolliderer.

Traditionel myndighedsudøvelse og mere netværksbaseret facilitering kan sagtens sameksistere indenfor samme kommune. I Københavns Kommune arbejdes der fortsat med politisk fastsatte mål gennem f.eks. klimastrategier og handleplaner, og som en del af indsatserne arbejdes der med tiltag, hvor løsninger og virkemidler endnu ikke er fastlagt, og hvor borgernes eget engagement også skal være bærende for at nå de politisk fastsatte mål. Myndighedsrollen ophæves ikke og eksisterer fortsat i andre sammenhænge som en stadig legitim og nødvendig del af demokratisk forvaltning. Den suppleres her af et værtskab og af en faciliterende praksis, hvor lokal lyst og motivation får den hjælp, der gør forskellen for styrket bæredygtighed. Erfaringerne peger på, at begejstring kræver både social og materiel infrastruktur. Positive følelser kan mobilisere handling, men de kan og skal understøttes af hjælp, som kan være adgang til andre med samme stemthed ift. emnet, et sted, en anledning, ressourcer eller mulighed for reel indflydelse, hvis de skal omsættes til varig kapacitet og vedholdenhed. Erfaringer fra andre kommunale inddragelsesprojekter viser dog også, at borgeres klimaengagement kan skifte fra håb eller begejstring til vrede og frustration, når netop manglende adgang til reelle ressourcer, beslutningskompetence og koordination i kommunen gør det svært at omsætte engagement til konkret handling.

» *Traditionel myndighedsudøvelse og mere netværksbaseret facilitering kan sagtens sameksistere indenfor samme kommune. I Københavns Kommune arbejdes der fortsat med politisk fastsatte mål gennem f.eks. klimastrategier og handleplaner, og som en del af indsatserne arbejdes der med tiltag, hvor løsninger og virkemidler endnu ikke er fastlagt, og hvor borgernes eget engagement også skal være bærende for at nå de politisk fastsatte mål*

Nye måder at måle, lære og reagere på feedback

Hvis kommuner skal understøtte udviklingen af det, vi kan kalde *civilt lederskabsrige lokalsamfund*, kræver det nye måder at forstå effekt og værdi på. I evalueringen af eksempelvis en klimahandleplan, kan man ud over at måle konkrete CO_2-reduktioner også være opmærksom på sociale effekter og stedbundne værdier, som opstår, når mennesker mødes i handlefællesskaber. Disse værdier er ofte uden forudsigelse, relationelle og langsigtede, og de udfordrer derfor traditionelle evalueringslogikker. Her kan systemtænkning og begrebet økologisk refleksivitet (Pickering, 2019), tilsat vores eget bidrag med fokus på borgeres følelsesmæssige bevæggrunde for handling i den grønne omstilling, spille en central rolle. Denne økologiske og følelsesbaserede refleksivitet indebærer, at institutioner ikke blot bør reagere på feedback fra valg og høringer, men også fra borgernes bevæggrunde, handlinger, eksperimenter og fra økosystemernes tilstand. Flere danske kommuner eksperimenterer allerede med lokale organisatorer og fællesskabsbyggere, som et første skridt i denne retning, og erfaringerne peger på, at forvaltninger med en mere faciliterende og netværksstyrende tilgang har større succes med at understøtte borgerdrevne omstillingsinitiativer (Friis o.a., 2025).

Den grønne omstilling kan ikke alene drives gennem regulering og planer

Artiklen har vist, at borgeres engagement i den grønne omstilling – både som modstand og begejstring - kan forstås som civilt lederskab, forankret i følelser, relationer og stedbundne erfaringer. For kommuner indebærer dette en forskydning: Den grønne omstilling kan ikke alene drives gennem regulering og planer, men må udvikles og implementeres i samspil med borgerne og deres affektive og relationelle dynamikker i byen og i lokalsamfundet. Netværksbaseret facilitering med engagerede borgere er en etisk og relationel praksis, hvor kommuner stiller viden, ressourcer og oversættelseskompetencer til rådighed.

Hvis kommuner formår at anerkende mobilisering gennem både modstand og begejstring som legitime former for civilt lederskab, udvides det demokratiske handlerum for den bæredygtige omstilling. Kommuner, der investerer i denne faciliterende rolle, kan styrke både den lokale proces, opbakning til kommunale mål, (legitimiteten af klima- og miljøpolitisk handling) og den langsigtede handlekraft og lokale løsninger i en tid, hvor demokratiets egen socio-kulturelle bæredygtighed er lige så afgørende, som at sikre den klima- og miljømæssige. Forpligtelsen til at handle kommer ikke som et moralsk pres oppefra (kommunen), men bliver med civilt lederskab som pejlemærke en konsekvens af den demokratiske grundtanke om, at frihed og ansvar er to sider af samme sag. Netop introduktionen af civilt lederskab gør op med både den apolitiske borger og den styringslogik, der venter på, at kommunen løser (klima)problemerne. Det kan samle på tværs af politiske ståsteder, fordi det hverken er udtryk for statslig styring eller individorienteret egennytte, men netop for det fællesskabsansvar, som alle demokratiske traditioner i princippet anerkender.

Artiklen peger således på, at miljømæssig bæredygtig omstilling, særligt når hele klimaaftrykket skal adresseres med forbrugsbaserede emissioner, også er en *demokratisk fornyelsesopgave*. Legitimitet skabes ikke kun gennem formelle beslutninger, men gennem borgeres handlinger, relationer og erfaringer. *Civilt lederskab kan her forstås som en form for økologisk refleksivitet, der fremmer demokratisk handling*: borgere registrerer, gennem viden om overskridelse af de plantære grænser, ødelæggelsen af hav og fjorde pga. overgødning, ekstreme vejrhændelser osv., at verden er ubæredygtig, og reagerer med både positive og negative følelser også i forhold til deres egne hverdagspraksisser. Nogle responderer ved at organisere sig, eksperimentere og skabe alternative måder at leve på. Kommunernes opgave er ikke at kontrollere disse processer og eksperimenterende nye praksisser, men at gøre dem bedre, mere mulige, synlige og sammenhængende – både lokalt og i relation til hele kommunen, by-land-sammenhænge, nationale og europæiske styringsniveauer. Fremtidens demokratiske bæredygtighed afhænger af, om de formelle demokratiske institutioner (kommuner, regioner, stat, EU, FN) formår at arbejde med – snarere end udenom – de følelsesmæssige og relatio-

nelle infrastrukturer, som allerede driver forandring i civilsamfundet. Her har den demokratiske bæredygtighed både sin udfordring og sin mulighed.

Referencer

Ahmed, S. (2025), *Følelsernes kulturpolitik*, Aarhus: Klim.

Bellacasa, M.P. de La (2017), *Matters of care: Speculative ethics in more than human worlds* (vol. 41), Minnesota: University of Minnesota Press.

Chrislip, D., og E. O'Malley (2013), *For the common good: Redefining civic leadership*, Bard Press.

Denis, J. L., A. Langley og V. Sergi (2012), "Leadership in the Plural", *The Academy of Management Annals*, 6(1): 211–83.

Doidge, M. og E. Sandri (2018), "'Friends that last a lifetime': The importance of emotions amongst volunteers working with refugees in Calais", *The British Journal of Sociology*, 70(2): 463–80.

Friis, M., L.K. Makholm og R. Baastrup (2025), "Klimahandling fra uventet kant: Erfaringer med involverende lokaldemokrati i Brøndbys grønne omstilling", *Økonomi & Politik*, 98(3): 69–76.

Green, K.R. og K. Dupret (2024), "Making sense of social sustainability", i Langergaard og Krøjer, red., *Social sustainability in unsustainable society: Concepts, critiques and counter-narratives*, Cham: Springer International Publishing, pp. 73-91.

Halperin, L. (2025), "Combining emotions: hope, anger, joy, and love in Israeli peace movements". *Social Movement Studies*, 24(3): 379–94.

Hoggett, P. og C. Miller (2000), "Working with emotions in community organizations", *Community Development Journal,* 35(4): 352–64.

Jimenez-Luque, A. og M. Burgess (2022), "Civic leadership, emotions and social change: Decolonial ethnographic research on an American Indian non-profit organisation," *Voluntary Sector Review*, 13(1): 135–56.

Kliewer, B.W. og K.L. Priest (2016), "Creating the conditions for political engagement: A narrative approach for community-engaged scholarship and civic leadership development", i K.M. Soria og T.D. Mitchell, red., *Civic engagement and community service at research universities: Engaging undergraduates for social justice, social change, and responsible citizenship*, Palgrave Macmillan, pp. 47–62.

KL og CONCITO (2014), *Vejledning til revision og certificering af klimahandlingsplaner*, www.kl.dk/media/-msfbxl4c/vejledning-til-klimaplanrevision_v10.pdf

Kniffin L (2025), "Collective leadership development in the civic arena", *Journal of Leadership Education*, 24(3): 305–20.

Lex, Simon, Kristin Smette Gulbrandsen og Caroline Salling (2025), "Hvis tid tæller? Lokaldemokratiets rolle i den grønne energiudvikling", *Økonomi & Politik*, 98-(3): 76-87.

Nicholson, J. og E. Kurucz (2019), "Relational Leadership for Sustainability: Building an Ethical Framework from the Moral Theory of 'Ethics of Care'", *Journal of Business Ethics*, 156: 25–43.

Ospina, S.M. og E.G. Foldy (2016), "Collective Dimensions of Leadership", i A. Farazmand, red., *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance*, Springer, Cham.

Ospina, S. M., E.G. Foldy, G.T. Fairhurst og B. Jackson (2020), "Collective dimensions of leadership: Connecting theory and method", *Human Relations*, 73(4): 441-63.

Pickering, J. (2019), "Ecological reflexivity: characterising an elusive virtue for governance in the Anthropocene", *Environmental Politics*, 28(7): 1145–66.

Peck, S. (2023), "'A Philosophy of Change': Emotions, Civil Society and Global Development.", *Emotion, Space and Society*, vol. 47.

Roepstorff, S. (2022), *Klimapsykologi: Hvorfor vi reagerer, som vi gør, og hvordan vi finder modet til at handle*, Peoples Press.

Velicu, I. og G. García-López (2018), "Thinking the commons through Oström and Butler: Boundedness and vulnerability," *Theory, Culture & Society*, 35(6): 55-73.

Weaver, R.V. (2024), "Civic Education for Civic Leadership: Renewing Faith in Democracy", *eJournal of Public Affairs*: Vol. 12(1), artikel 7, https://bearworks.missouristate.edu/ejopa/vol12/iss1/7

Udvalgte opslag fra den spekulative ordbog "Livets verber"

Shekufe Tadayoni Heiberg, forfatter, forlægger og oversætter, shekufe@gmail.com

ahorne *-r, -de, -t:* At være i verden som ahorntræ. At danne håndfligede blade. At udstyre sine frø med propel, der kan sende frøet langt ○ At blive solid blandt træer ◊LØNNE, TRÆE

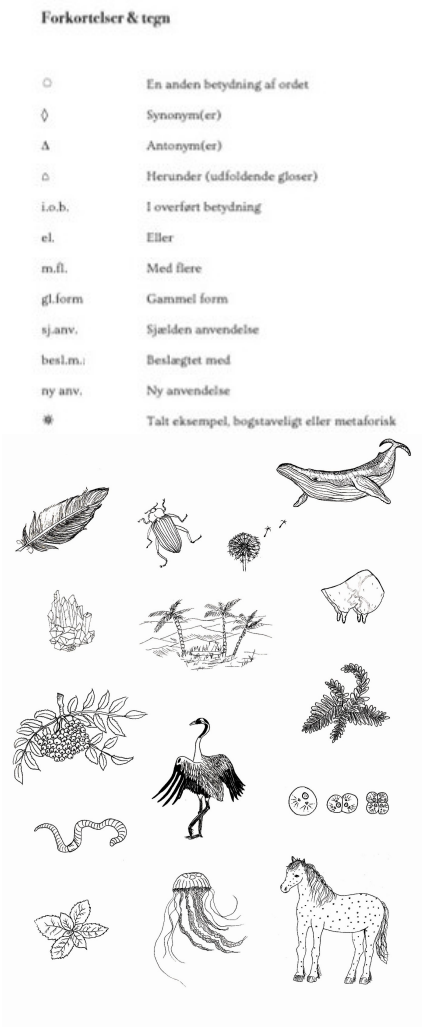
akse *-r, -de, -t:* At være i verden som aks. At være toppen af et korn- el. græsstrå hvorpå kernerne sidder ○ At være løftet højt til vejrs **hvedeakse, havreakse, rugakse,** m.fl. ◊KORNE, KORNAKSE. i.o.b.: At være privilegeret med overblik, fyldte depoter, en sikret fremtid el. kostbare ejendele ➳ *de kendte kun til at akse* ➳ *det er nemt at sige med hans aksende baggrund*

alge *-r, -de, -t:* At være i verden som alge. At leve i vand og sukre massivt **mikroalge, makroalge** ◊TANGE

aspe *-r, -de, -t:* At være i verden som aspetræ el. aspefrø. At rasle sine blade i vinden, at sende milde toner ud i landskabet ○ At rode lige under jordoverfladen og rodskude sig til nye generationer ○ At være gammel blandt træer, særligt i Norden **bævreaspe** Gl.form: **espe** ◊TRÆE, POPLE , KAPSLE ➳ *når vi asper, og fuglene næber, opstår den smukkeste symfoni*

blomste *-r, -de, -t:* At være i verden som blomst ○ Som plante at danne blomster med henblik på bestøvning og senere modning af frugt/frø **kurvblomste, læbeblomste, maskeblomste, kugleblomste**, m.fl. ➳ *når det er tid til at blomste, sætte vi alt ind på at gøre det så farverigt og duftende som muligt*

bøge *-r, -de, -t*: At være i verden som bøgetræ. At bestræbe sig på at udvide flokkens territorie fra en midte og ud. At barke glat og gråligt. At knoppe i maj

Kilde: Vignetter til "Livets verber" (2024) tegnet af Shekufe Tadayoni Heiberg

og blade ægformet og helrandet. i.o.b.: At opbygge robusthed for sidenhen at bruge det til at støtte og styrke andre med ◊BOGE, SKOVE

ege *-r, -de, -t:* At være i verden som egetræ. At være stor blandt træer. At udskille isopren og derved være med til at danne skyer i atmosfæren ○ At være habitat for mange mikrobakterier, insekter og større væsner ○ At forbinde himmel og jord ◊TRÆE, LØVE ➳ *når egen eger, kan skovens dyr bedre dyre*

elme *-r, -de, -t:* At være i verden som elmetræ. At blomste i bundter, aks el. halvskærme. At manne (sætte frugt) og nødde ◊TRÆE, BUSKE, LØVE, MANNE

ginke *-r, -de, -t:* At være i verden som tempeltræ (*gingko biloba*) ○ At være en førsttilkommer, som husker alt det, der har været, og har en bedre fornemmelse end de fleste for, hvad der vil komme. Besl.m.: *bregne, padderokke, guldsmede* ◊TRÆE, FOSSILE

grane *-r, -de, -t:* At være i verden som grantræ el. grankogle ○ At tænke som et nåletræ. i.o.b.: At være høj og urokkelig. At blive stående når andre hviler sig/vintrer ◊FYRRE, TRÆE∆LØVE ➳ *de to har altid granet, selv når modstanden har været allerstørst*

hylde *-r, -de, -t:* At være i verden som hyldetræ el. hyldebær ○ At stå stærkt og sprede god stemning gennem energi, duft og skønhed. ◊BÆRE, BLOMSTE, DUFTNE, TRÆE, LØVE i.o.b.: At holde rum og tage et omsorgsfuldt ansvar for alle omkring sig ◊MØDRE, HULE ➳ *når jeg hylder, føler alle sig trygge*

hæge *-r, -de, -t:* At være i verden som hæg. At blomste hvidt og duftende ◊BUSKE, TRÆE, LØVE

kirse *-r, -de, -t:* At være i verden som kirsebær el. kirsebærtræ. At danne saftige røde frugter med det formål at tiltrække fugle ○ At lade fugle spise frugt og frø og smide resterne et nyt sted, sammen med en gødende fugleklat, som frøet kan spire frem i ➳ *mit mål for sommeren er at kirse de rødeste bær på hele egnen*

linde *-r, -de, -t:* At være i verden som lindetræ el. lindefrugt. At træe stærkt og vede med høj massefylde. At blade spredt og hjerteformet. At blomste femtalligt med vingede højblade og duftne dem for at tiltrække biende aktivitet. At frugte i nødder ◊TRÆE, LØVE Gl. form: **tiliere**

palme *-r, -de, -t:* At være i verden som palme. At stamme uforgrenet og frugte 1-3-talligt. At frø større end alle andre og udstyre sine frø med evnen til at flyde meget langt og klare sig meget længe med den medbragte næring

plante *-r, -de, -t:* At være i verden som plante. At udføre en plantes handlinger; at frø, rode, kime, spire, danne oxygen og lade sig spise i mangfoldige skikkelser. At danne fødegrundlag for næsten alle andre **landplante, vandplante, stængelplante, frøplante, karplante,** m.fl. ➳ *vi er stolte af at brødføde jordklodens liv med vores særlige evne til at plante, kombineret med vores vilje til at dele rundhåndet ud af det vi har og er*

skove *-r, -de, -t:* At være i verden som skov. At vokse frem og findes som en samling af træer, der tilsammen danner et robust habitat ○ At leve både over og under jordoverfladen ○ At interagere træerne imellem under jorden i samarbejde med svampe. i.o.b.: At holde sammen og være bevidst om sammenholdets styrke ◊TRÆE, FLOKKE ➳ *de gik igennem et hårdt år, men fordi de skovede, klarede de den*

sukre *-r, -de, -t:* At være i verden som sukker ◊SØDE○ Som blad eller grønkorn at lave sollys og ilt om til sukker. Gl.form: **fotosyntetisere**

træe *-r, -de,* -t: At være i verden som træ ○ At opretholde grundlaget for dyreliv ved at omdanne lys og kvælstof til ilt og sukker ○ At forbinde himmel og jord med sine blade og rødder via stamme og grene.

Hvad er kulturens rolle i den grønne trepart?

Lilian Andresen, projektleder og analytiker, Kulturens Analyseinstitut,
lilian@kulturanalyser.dk

Den grønne trepart indebærer en omfattende omlægning af Danmarks landskaber. Med afsæt i en tværfaglig paneldebat på Kulturmødet Mors 2025 undersøges kulturens rolle i denne omstilling. Det danske landskab er blevet til gennem et uadskilleligt samspil mellem fysisk arealudvikling og kulturel meningsdannelse. Litteratur, kunst, arkitektur og andre kulturelle udtryk har været med til at forme de landskabsforestillinger og natursyn, som præger vores forståelse i dag. De kulturelle fremstillinger har været med til at forme beslutningsgrundlaget for landskabets forvaltere. Landskabet er derfor både fysisk og kulturelt skabt. Omvendt gælder det, at når landskabet forandres, forandres også dets betydning. Landskabsomlægninger er dermed ikke alene naturprocesser og arealpolitiske reformer, men også demokratiske forandringer. Kulturaktører fra billedkunst, arkitektur, litteratur og biblioteker kan bidrage til landskabets aktuelle forandringer ved at forme nye forestillinger og skabe rum for demokratisk samtale. Kultur er derfor ikke et supplement, men en integreret dimension af både landskabets tilblivelse og dets fortsatte omdannelse.

Det kræver samtale

En meget spændende paneldebat venter forude, lidt eksperimenterende, da vi ikke ved, hvor den kan tage os hen. Foreløbigt kender vi kun GPS'ens endemål, og køreturen til Nykøbing Mors ligner det meste af Danmark. Uden for byerne ses spredte læhegn, gårde og marker, store marker. Ikke noget, der umiddelbart signalerer, at landet står midt i en landskabsrevolution. Den grønne trepart kan for det utrænede øje være svær at få øje på i landskabet. Skoven er endnu ikke til at få øje på i bare mangel på træer, og de nye vådområder eksisterer mest som planer. Men de kommende år vil ændringerne brede sig, når marker tages ud af drift, vandet vender tilbage, og nye naturformer opstår.

Som med mange andre grønne tiltag er beslutningerne blevet til gennem dialog mellem stat, erhvervsliv og organisationer. Denne gang har dog en usædvanligt bred kreds af aktører været samlet ved et forhandlingsbord, og den grønne trepart er en omfattende strukturel og tværgående aftale, der forandrer både landbrug og natur i arealanvendelsen.

> *Det særlige er, at landskabet ikke alene er et produktionsgrundlag eller en scene for en klimaregulering. Landskabet kan ikke reduceres til en samling matrikler med en funktion, men er et levet landskab med kulturhistorie*

Den grønne omstilling har længe udspillet sig i vores forbrug, den teknologiske udvikling og vores kollektive og individuelle valg, fordi klima- og miljøkriserne kræver nødvendig forandring. Landskabet er på sin vis ingen undtagelse. Det særlige er, at landskabet ikke alene er et produktionsgrundlag eller en scene for en klimaregulering. Landskabet kan ikke reduceres til en samling matrikler med en funktion, men er et levet landskab med kulturhistorie. Det er det land, vi genkender, bevæger os i og forbinder

med forestillinger om hjem og tilhørsforhold, også for dem af os uden formaliseret brugsret eller skøde på det.

Netop denne dobbelte natur blev tydelig, da paneldebatten bød den grønne trepart ind i kultursektorens arbejdsrum, nemlig til Kulturmødet på Mors, hvor alt fra litteratur til kulturfællesskaber er på dagsordenen. Det var en særlig paneldebat, hvor udkommet af programpunktet ikke kunne planlægges, som f.eks. ved præsentation af en rapport. Det var et hovedspring ud i at undersøge, om der kunne skabes et fælles rum med forskellige landskabstilgange mellem fem forskere og praktikere.

Allerede fra start fik vi rammesat, at planer og målsætninger må suppleres med samtale. "Vi skal tegne en plan for, hvor vandet skal tilbage i landskabet, men det kan ikke gøres alene fra et kontor," som det blev sagt undervejs i debatten.

Udsagnet indfanger den centrale præmis, at den grønne trepart ikke blot er en teknisk øvelse. Den kræver samtaler, forhandlinger og forestillinger. Debatten skulle vise sig at pege på en særlig vinkel på det arbejde. Panelet kom fra forskellige fagområder: litteratur, arkitektur, forvaltning og formidling. De talte om kvælstof, lavbundsjorder og oplande, men også i et andet sprog om billeder, vaner og tilknytning. Og om hvad et landskab er og for hvem.

I dette essay præsenterer vi en undersøgende pionérdebat, hvor formålet var at lytte til samspillet mellem paneldeltagerne og derigennem blive klogere på, hvilken rolle kultur spiller eller kan spille i den grønne treparts udrulning. Det var en del af programmet på Kulturmødet på Mors i august 2025. Arrangementet blev til som en del af Impact Lab 2.0, et forsker-praktikerforløb om demokratisk bæredygtighed støttet af VELUX FONDEN, og invitationen kom fra Kulturens Analyseinstitut med assistance fra forløbets vært, Dronning Marys Center på Københavns Universitet. Essayets forfatter var moderator for paneldebatten.

At se et landskab

"Vores opfattelse af, hvad natur er, er i meget høj grad formet af litteratur, maleri og senere film," siger Anne Fastrup, forsker i landskabslitteratur ved Københavns Universitet, i debatten.

Det gør noget ved situationen i dag. For når marker skal tages ud af drift, og nye naturformer skal opstå, bliver det i paneldebatten åbenlyst, hvordan det er meget mere end et spørgsmål om funktion. Det er også et spørgsmål om, hvordan vi ser. Det, der i dag opleves som "naturligt" med de åbne marker og dyrkede land, er historisk set resultatet af en massiv omformning. Fordi denne omformning er blevet gentaget, beskrevet og æstetiseret gennem generationer, fremstår den i dag selvindlysende.

Fastrups pointe peger derfor mod en åbning i forhold til den grønne trepart ved at fastslå, at hvis vores blik er skabt, kan det også ændres. Det kan dog kræve en indsats.

"Er landskabet noget, vi ser, eller noget, vi bor i?" var et af de udforskende spørgsmål, der blev udfoldet i Impact Lab 2.0, og som havde ledt til skabelsen af denne paneldebat. Spørgsmålet går igen i paneldebatten, altså forskellen mellem at tillægge betydning og at leve med konkrete behov for husholdningen i hverdagen. Denne forskel bliver tydelig i den grønne trepart. Når et område omlægges, påvirker det ikke alle på samme måde. Nogle mister produktionsjord, andre får udsigt til natur. Nogle ser biodiversitet, andre ser forringelse.

Det er ikke nødvendigvis modsætninger, der skal eller kan opløses, men i højere grad forskelle, der må ses og høres. Den kulturelle arv har lejret sig i os gennem århundreder og skabt de billeder, vi bærer med os. Sara Ettrup, arkitekt MAA i tegnestuen Vandkunsten, fremhæver et helt lokalt og nutidigt eksempel, da hun nævner Jens Smærup Sørensens 'Hjertet slår og slår' fra 2012 med "hans vidunderlige romanbeskrivelse af, at man har et ærkelandskab, et sted, hvor man hører til". Det litterære eksempel peger på den tætte forbindelse mellem mennesker og steder. Ved hjælp af en arkitekts blik for stedsbevidsthed er det et konkret eksempel på, hvordan landskabet udover at være et areal, der kan omlægges, også er et konkret sted, mennesker færdes og føler sig hjemme i.

Landskabet i nye tider. Igen

Der er god læring i kulturens rolle i de store landskabsforandringer i andre historiske perioder. Fra slutningen af 1800-tallet og frem mod 2. Verdenskrig blev det danske landskab systematisk opdyrket efter tabet af Slesvig-Holsten. Heder blev til marker, moser blev drænet, og natur blev omdannet til produktion. "Vi har i den periode en stejl stigning i litteratur, der handler om landbrug. Litteraturen blev skrevet i lyset, eller skyggen, af den enorme ekspansion", fortæller Anne Fastrup.

"Litteraturen dengang havde en tredobbelt rolle", forklarer hun videre. "Den både viste de menneskelige omkostninger, bar på advarsler om at miste arter og var med til at legitimere udviklingen. Nogle gange sås flere funktioner hos samme forfatter, som f.eks. hos Jeppe Aakjær med sangen 'Jeg er havren', der idylliserede det opdyrkede land, og samtidig havde han en stærk bevidsthed om de enorme menneskelige omkostninger ved ekspansionen". Hendes pointe sætter fokus på, hvor dybt kulturelt forankrede og sammensatte vores forestillinger om landskabet er. Ved at tage os med ind i litteraturen får Fastrup demonstreret, at vores forhold til landskabet, heller ikke historisk, alene har handlet om jord, natur og produktion. Kulturhistorien viser os dermed, at både forandringerne af landskabet og vores måde at leve med dem, og i dem, altid har været uløseligt forbundet med kultur.

Det er en vigtig påmindelse. For i dag står vi over for en bevægelse i den modsatte retning, hvor mere end 15 pct. af det opdyrkede land, et område, der er større end Fyn og Bornholm tilsammen (Miljø- og Ligestillingsministeriet, 2024), skal udtages og føres tilbage til eller omlægges til natur med et andet samspil mellem jord, vand og skov. Med de forestående forandringer af landskabernes formål er Anne Fastrup lidt bekymret for de underforståede billeder af, hvad et landskab er. Især hos de yngre generationer, der har fået en hverdagsforståelse af et monokulturelt landskab som det, vi så på vejen hen til denne paneldebat.

Hun taler for, at vi har brug for både at læse op på den litteratur, der råbte 'pas på', og på den nye kunst, der kan vise os muligheder for at forstå natur på en anden måde end det, vi ser i landskabet lige nu.

Kulturhistorien viser os også, at en forandring kan kræve nye fortællinger.

For hvad vil det sige, at et landskab bliver "bedre"? Hvad er det, vi vinder, og hvad er det, vi mister? I den forbindelse, hvem består "vi" af?

Der ses et stigende fokus på at synliggøre aktuel kunst om grønne temaer, f.eks. ses eksempler på ny landbrugslitteratur hos Wennerscheid (2026).

Kulturens rolle i forestillinger om nye fremtider

"Vi har svært ved forandring", siger Sara Ettrup i debatten. Hun beskriver en ung kollega, der oplever sorg over, at landskabet skal ændres. Ikke fordi hun er imod omstillingen, men fordi hun ser en skønhed i det eksisterende. "Men hvis vi kigger derud, har det aldrig været grimmere!" siger Ettrup, som dog hurtigt retter pilen mod os alle sammen: "Vi er blevet så gode til at lukke øjnene for det uskønne, som når vi kører fra en middelalder-midtby, og intet ser, mens vi kører ud forbi de store varelagre og grimme byggecentre, som vi tillader, fordi vækst er driveren". Vi kan hurtigt, mens vi lytter, omsætte det til, at mekanismen også gælder monokulturelle landskaber, endda med begrænset adgang på grund af stadigt færre hegn og skel. Det peger på en erfaring og grundlæggende betingelse, at selv nødvendige, måske endda forskønnende forandringer kan opleves som tab.

Klimadebatten har i mange år været præget af netop dette. Omstilling som afsavn. Mindre forbrug, færre rejser, mindre frihed. Det gode liv synes under pres. Men som flere af deltagerne antyder, er det måske ikke den eneste mulige fortælling.

I den generelle samfundsdebat bliver et spørgsmål stillet mere direkte end nogensinde: Hvad er det gode liv i en klimakrise? For mange er det gode liv som bekendt stadig tæt knyttet til forbrug og mobilitet, som problematiseres i den grønne omstilling. Det er på samme tid individets dilemma og en strukturel og politisk udfordring. Både den generelle grønne omstilling og omlægningen af arealanvendelsen udfordrer forestillinger om det gode liv i

fremtiden. Som debatten viser, kan arkitektur, fysisk planlægning, litteratur, billedkunst og kulturfællesskaber på hver deres måde afspejle og forme præcis disse forestillinger.

Hvis landskabet bliver ændret, kan det også åbne for nye muligheder. Nye steder til natur og nye måder at opholde sig på og bo i landskabet. "Vi har faktisk et stort potentiale for at få et skønt land igen," siger Ettrup, "og hvis der er skønt at være, er vi bedre til at passe på det". Hun peger på variation som et nøglegreb til at "befri skønhed" og "genfortrylle landskabet" og ser den grønne trepart som en stor mulighed for nye, bedre sammentænkte løsninger.

Det kræver dog, at endnu flere fagligheder og interesser inviteres med ind til bordet. "Her kan", siger hun, "arkitekturen, som en "bunden" kunstart med konkrete opgaver at løse, bidrage til at sammensætte billeder af lokale fremtider på tværs af matrikelskel og land-og-by-skel og minde os om, at Danmark set fra oven faktisk spænder over en varieret og kompleks geografi."

Samtalen mellem fagligheder og interesser er central. Landskab, tilhørsforhold, identitet, natur og alt dét, treparten omhandler, kan opfattes helt forskelligt. Der er mange mulige veje at gå, og værdien af løsninger afhænger også af synsvinklen.

Alene inden for det naturfaglige område, hvor den grønne trepart indtil videre bl.a. har været placeret, er det velkendt, at opfattelser af natur varierer med fagligt, erhvervsmæssigt og ideologisk ståsted, blandt andet beskrevet af Gjerløff og Vad (2022).

Skal alle være med? – om demokrati og interesser

Når den grønne trepart beskæftiger sig med lokalt ejerskab, fælles løsninger og borgerinddragelse, udspringer det af en demokratisk grundforståelse. Samtidig ses der nogle steder en antagelse om, at flere stemmer rundt om bordet kan betyde besvær, forsinkelse og potentielle konflikter. Både forskere og praktikere, som f.eks. den amerikanske forsker i social resiliens Daniel Aldrich, har fremhævet, at lokalsamfund med stærke sociale bånd klarer kriser bedre end lokalsamfund med færre relationer. Noget tyder derfor på, at målet rækker ud over at finde praktiske, sameksisterende løsninger og i højere grad handler om at skabe stærke, lokale relationer.

Med afsæt i lokal, demokratisk resiliens tænkt som relationer og nye måder at tale sammen, bliver panelet spurgt, om de har kendskab til, om kulturfolk har siddet med ved forhandlingsbordene eller i samtalerne i felten. "Vi har inddraget rigtig mange i processen, men godt nok ikke kulturfolk", fortæller skov- og landskabsforvalter Marie-Louise Bretner, Kommunernes Landsforenings (KL) Enhed for Grøn Trepart. For panelet er det et vigtigt indblik.

Da præmissen for deltagelse i debatarrangementet på Mors var, at man ikke skulle, eller kunne, vide alt i forvejen om det nye felt 'kulturens rolle i den grønne trepart' er lidt basal indsigt kærkommen, ikke mindst en status for hvilke aktører, der har været inddraget. De 23 vandoplande, hver knyttet til en fjord bliver det forklaret, har meget forskellige forudsætninger. "Nogle jorder og nogle vandoplandsområder er bare nemmere at finde løsninger i end andre", fortæller Bretner med sit nationale overblik. "For eksempel er der meget forskel på Øst- og Vestdanmark, hvor ådale er meget forskelligt fordelt." Hun understreger, at stemningen heldigvis er god, og at folk virkelig er "trukket i arbejdstøjet". "Det er helt anderledes end for 10 år siden, dengang de første skridt mod treparten blev taget."

Den grønne trepart foregår i "skøn" blanding med andre arealkrævende klimatiltag som f.eks. solcellemarker. "Der er ikke nok jord, hvis alle mål skal have deres eget areal", forklarer miljøsagsbehandler Jane Grooss fra Lemvig Kommune. "15 pct. eller hver syvende mark skal tages ud af landbrugsdrift. I stedet for separate løsninger for hvert mål, må det gøres klogt med flere funktioner på de samme arealer."

Der er set gode eksempler på modstridende interesser, der har opnået win-win. Erfaringer fra anlæg af solceller viser, at reel indflydelse og medejerskab har gjort det lettere at acceptere nye naboer i landskabet. Det er eksempler på løsninger, der ikke kunne være fundet fra skrivebordet, da de er bygget på demokrati og samtale.

Ønskes: Nye billeder

"Vi har brug for nye billeder", siger flere i debatten. Et retorisk spørgsmål stilles om, hvornår et landskab ser dansk ud, og om solsikkemarker egentlig er mere franske at se på, selvom de blomstrer i Skibby. Hvordan ser et godt landskab ud i fremtiden med den konkrete geografi og klimaændring, vi har at gøre med? Hvordan føles det?

"Geografien og naturressourcerne var udgangspunktet. Senere kom hestekræfter, så flere tilførte inputs og ny teknologi, og naturen gennemgik store forandringer som dem, vi lige har hørt om i litteraturen," siger Marie-Louise Bretner. Hun argumenterer for, at det vil være muligt at forestille sig landskabet anderledes, hvis vi genopdager det faktiske naturgrundlag. "Det er ikke en naturlov, at det er, som det er i dag. Næsten tværtimod."

Thomas Sture Rasmussen, verdensmålskoordinator i Danmarks Biblioteksforening, nævner et eventyrligt eksempel fra Vejen, set i Impact Lab 2.0-forløbet. Det er et område, hvor vandet er tilladt at vende tilbage, og med nu visne træer stående i vand minder landskabet pludselig om en eksotisk, grålig mangrovesump. Lodsejeren, en foregangslandmand, har digtet med i landskabsforandringen og sat et skilt op: "Pas på krokodillerne."

Der er ikke alene humor i det. Det er et kreativt forsøg på at begribe en forandring gennem et nyt billede. "Hvis vores landskaber begynder at se sådan ud, så rækker det ikke med 'Jeg elsker de grønne lunde', når vi åbner Højskolesangbogen", konstaterer Rasmussen og fortæller, at bibliotekerne har erfaring med, at billeder kan bruges til at arbejde med borgere.

Det begynder at stå klart, at hvis forestillinger og billeder mangler, eller vi kun har forældede referencer, risikerer omstillingen at blive abstrakt og "valgt" uden bevidsthed. Som når sofavælgere lader stå til i demokratiet. Det bliver noget, der sker "derude", og vi misser skabelsen på demokratisk vis af 'vores fælles fremtid' (som var titlen på Brundtland-rapporten fra 1987, der introducerede bæredygtig udvikling i politisk kontekst).

» *Det begynder at stå klart, at hvis forestillinger og billeder mangler, eller vi kun har forældede referencer, risikerer omstillingen at blive abstrakt og "valgt" uden bevidsthed. Som når sofavælgere lader stå til i demokratiet*

Kulturens rolle. For sent eller rettidigt?

Moderator Lilian Andresen (denne artikels forfatter) spørger, om kulturaktører kommer for sent ind i den grønne treparts proces. Planerne er allerede i gang, strukturerne lagt, målene fastsat, og ikke mindst ligger der en deadline få måneder ude i fremtiden. Spørgsmålet er oplagt at stille her midt i kulturlivets årlige serviceeftersyn på Mors. Har nogen sovet i timen? Hvor er pladsen til kunst og refleksion? Hvad med kulturen som fælles-skaber?

Men måske er spørgsmålet forkert stillet. For som en af deltagerne bemærker, så er processen kun lige begyndt. Planernes deadline ved årsskiftet 2026 er ét skridt. Den realistiske implementering vil strække sig over mange år.

Panelet øjner en mulighed. Kulturaktører skal ikke nødvendigvis aktivt ind fra starten i planlægningen, men kan løbende forme bevidstheden om, hvordan omstillingen forstås og leves. Kulturaktører kan både pege bagud og belyse mulige bias i kulturgodset, og se fremad mod nye fremtidsforestillinger.

Thomas Sture Rasmussen har erfaring med bibliotekernes folkeoplysning om en anden politisk aftale om bæredygtighed, nemlig FN's Verdensmål fra 2015. Han placerer sin demokratiske rolle i processen ved formidling og implementering, ikke i selve beslutningsprocessen. "Nogen, der repræsenterede os, lavede selve planerne, fuldstændig som med den grønne trepart", siger han med henvisning til både timing og demokratisk proces. "Så må vi tage den herfra om, hvilke billeder og måder vi vil arbejde med det på sammen med borgerne. Det gør vi i bibliotekernes netværk, der på samme tid er nationale og lokale." Rasmussen omfavner landskabsdiskussionen med en observation og ser for sig sin kulturinstitutions rolle: "Fremtiden bliver af borgere tit beskrevet med den natur, der er omkring dem, uanset om det er børn, unge eller ældre, der forestiller sig deres

fremtid". Derfor kan bibliotekernes tilgang og struktur genbruges nu.

Med bibliotekerne føjes endnu et kulturelt perspektiv til samtalen. Hvor litteraturen, billedkunsten og arkitekturen på sine måder kan udforske og udfordre vores forestillinger om landskabet og det gode liv, kan bibliotekerne som kulturform skabe rum for den lokale samtale om, hvilke konkrete fremtider der ønskes, og hvordan forandringerne skal forstås.

Ordet 'forandring' handler i sin kerne om processen at give noget en anden form. Det gælder også landskabet, og processen med at give form har mennesker, både før og nu, en væsentlig rolle i. Kulturen har allerede spillet en rolle for det nutidige landskab. Og fremadrettet har kulturen fra udtryk som litteratur, billedkunst, arkitektur og biblioteker forskellige og gensidigt supplerende roller at spille.

Land skabt – skab land

Den grønne trepart er på mange måder en teknisk og politisk opgave. Den kræver masser af dialog og praktisk forhandling. Men som paneldebatten viser, er den også noget andet. Den grønne trepart er en anledning til at gentænke vores forhold til landskab, natur, hinanden og fremtiden. Egentlig som så mange andre dele af den grønne omstilling er. Her har vi blot hjælp af en rig kultur og faglig ekspertise knyttet til netop landskaber.

Kulturens rolle er værd at se nærmere på. Den præger den måde vi oplever areal-tekniske problemer og mulige løsninger. Vi kan bedre forstå de valg, vi tager i dag, hvis vi ser, at både vores indre landskabsbilleder og de fysiske landskaber er formet af historisk og kulturelt skabte idéer.

Ligesom arealerne er 'land skabt' i fysisk forstand, er der også tale om 'land skabt' i demokratisk forstand og i den nationale identitet. For mens selve jorden og arealet med jordlodderne ejes af individer, der forvalter arealet i deres eget billede, ejes det 'skabte land' af fællesskabet.

Danmark er naturmæssigt så gennembearbejdet, at man på en måde kan sige, at den danske natur er skabt. Den er lige nøjagtigt, hvor vi har besluttet, at den skal være, i den form vi har bestemt.

Landskabsbilleder var engang billeder af vejen til det hellige. Kun gradvist indeholdt billedkunsten stier ud til markerne, og med tiden gjorde landskabsbillederne mennesket til beskueren forbundet til naturen gennem følelser (Jakobsen, 2023; Wamberg, 2005).

Så både det, vi ser som landskaber, og den natur, de rummer, er i høj grad en kulturelt konstrueret størrelse, og derfor er det nærliggende at både blive bevidst om kulturen og at bruge kulturen bevidst.

Nye veje fra Mors

Da debattimen på Mors nåede sin ende, stod det klart, at kulturens rolle i den grønne trepart først lige er begyndt at træde frem i trepartens processer. Landskabsforandringerne er endnu kun svagt synlige i terrænet, men de vil over de kommende år ændre både naturen og de steder, mennesker knytter sig til.

> *Gennem generationer har litteratur, billedkunst, arkitektur og fortællinger været med til at forme vores forestillinger om natur, hjem og det gode landskab. Samtidig er landskabet blevet omformet gennem teknologi, lovgivning, økonomi og politiske beslutninger. De to spor har aldrig været adskilt*

Paneldebatten viste, at landskabet ikke alene er et fysisk, designet areal, men også et kulturelt rum. Danmark er et land, hvor næsten hver eneste kvadratkilometer i det åbne land bærer præg af menneskelige valg. Gennem generationer har litteratur, billedkunst, arkitektur og fortællinger været med til at forme vores forestillinger om natur, hjem og det gode landskab. Samtidig er landskabet blevet omformet gennem teknologi, lovgivning, økonomi og politiske beslutninger. De to spor har aldrig været adskilt.

Den grønne trepart bliver næste kapitel i den historie. Når arealer ændrer funktion, ændres ikke blot jordens anvendelse, men også landskabets betydning. Derfor er treparten mere end en natur- og

landbrugspolitisk reform, men også en demokratisk og kulturel forandring. Omlægning af landskabet er omlægning af betydning, og derfor er der en helt konkret udfordring af demokratisk bæredygtighed i den grønne trepart.

Debatten pegede samtidig på, at kultur kan bidrage med noget andet end tekniske løsninger. Litteraturen kan undersøge tvetydigheder, arbejde fiktivt og åbne forestillinger om andre fremtider. Arkitekturen kan skabe billeder af nye landskaber. Biblioteker og andre kulturinstitutioner kan skabe rum for samtaler, hvor mennesker mødes om mere end deres umiddelbare interesser. Kultur bliver dermed ikke et supplement i omstillingsprocessen, men en måde at forstå og bearbejde den på.

Netop derfor kan kultur være med til at styrke den demokratiske bæredygtighed i den grønne trepart. Når de nationale planer bliver til lokale landskaber, opstår der behov for fælles billeder og fælles samtaler. Ikke for at skabe enighed om alt, men for at give plads til at erkende og anerkende forskellige erfaringer og forestillinger om fremtiden. Det kan også skabe ny klarhed at opdage, hvordan kulturen allerede er en integreret del af det landskab, vi har i dag. Kulturen har altid både skildret, forstyrret, fastholdt og bygget fremtidsscenarier.

Nogle af de konkrete spørgsmål, der lød ud i lokalet under debatseancen om kulturens rolle i den grønne trepart var: Kan en gravhøj tone frem i en eventyrlig skovlysning frem for at være synlig fra landevejen? Kan borgere lave en litterær folkehøring? Kan en sang bruges på nye måder til et borgermøde? Kan man mødes med andre kasketter på end de forudsigelige, fordi "ingen er kun lodsejere"? Kan visionær fiktion lette fantasien væk fra at tale om et sted som "Peter Jensens jordlod"? Former sproget også den måde, vi iscenesætter selve omstillingen på?

Paneldebatten på Mors gav ikke et endeligt svar på, hvilken rolle kultur skal spille i den grønne trepart. Den viste til gengæld to ting. Den viste, hvad der kan ske, når kulturens perspektiver inviteres ind i en samtale, hvor de normalt ikke sidder med ved bordet. Og så viste den, at det åbensindede møde mellem forskellige fagligheder gav plads til nysgerrigt at udforske, hvad det er for et landskab, vi er ved at skabe. Det åbner nye spørgsmål, nye billeder og måske også nye måder at tale om landskabet på.

Tidligt i debatten lød det, at "vi skal tegne en plan for, hvor vandet skal tilbage i landskabet, men det kan ikke gøres alene fra et kontor". Måske gælder det samme for de billeder og fortællinger om landskabet, der er ved at tage form. De må også skabes i samtaler mellem mennesker, der ser landskabet fra forskellige steder. Kulturen er oplagt til hovedrollen i de samtaler.

Debatpionérerne i panelet åbnede ballet. GPS'en nåede sit endemål på Mors. Samtalen peger videre.

Efterskrift

Det modige panel sagde naturligvis meget mere klogt, end hvad der er plads til i dette essay. Stor tak til dem og desuden til: Lise Tjørring (Dronning Marys Center, Københavns Universitet), Jakob Østergård Carstensen og Henrik Tronier (VELUX FONDEN), Pernille Stensgaard (Weekendavisen) og en række andre ressourcepersoner for sparring op til debatten.

Panelet bestod af: Jane Grooss (Lemvig Kommune), Marie-Louise Bretner (Kommunernes Landsforening), Anne Fastrup (Københavns Universitet), Sara Ettrup (Vandkunsten) og Thomas Sture Rasmussen (Danmarks Biblioteksforening). Se deres fagligheder i teksten.

Referencer

Gjerløff, A.K. og K.E. Vad, red. (2022), *Hvilken natur? En antologi om natursyn og natur i Danmark*, Odense: Biologiforbundet.

Jakobsen, Ole Bak (2023), *Kunsten har de sidste 125 år trænet os i at tænke ud over vores menneskelige horisont*, 27. juni, Art Matter.dk. https://artmatter.dk/journal/jacob-wamberg-kunsten-har-de-sidste-125-aar-traenet-os-i-at-taenke-ud-over-vores-menneskelige-horisont.

Miljø- og Ligestillingsministeriet (2024), *Nyt grønt Danmark: 390.000 hektar landbrug omlægges til skov og natur*. Pressemeddelelse, 24. juni. https://mim.dk/nyheder/pressemeddelelser/2024/juni/nyt-groent-danmark-390000-hektar-landbrug-omlaegges-til-skov-og-natur.

Wamberg, Jacob (2006), *Landskabet som verdensbillede: Naturafbildning og kulturel evolution i Vesten fra hule-*

malerierne til den tidlige modernitet, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag/Passepartout.

Wennerscheid, S. (2026), "Omsorgens poetik i samtidig landbrugslitteratur", i J.L. Jørgensen, T.B. Thomsen, T. Skiveren og S. Zetterberg-Nielsen, red. (2026), *Grøn litteraturhistorie: Økokritiske genlæsninger fra middelalder til i dag*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, pp. 363-88.

Man kan ikke skabe en bæredygtig fremtid, man ikke kan se

Lone Riisgaard, lektor, Roskilde Universitet, loner@ruc.dk
Thomas Sture Rasmussen, verdensmålskoordinator, Danmarks Biblioteksforening, tsr@db.dk

Artiklen analyserer fremtidsværksteder (Futures Literacy Labs) som metode til at åbne vores forestillingsevne og styrke demokratisk deltagelse. Med afsæt i projektet SAMMEN OM FREMTIDEN vises, hvordan borgere gennem strukturerede øvelser bevæger sig fra stereotype og medieprægede fremtidsbilleder til mere personlige, håbefulde og mangfoldige visioner, der skaber øget oplevelse af handlekraft. Artiklen kobler denne praksis til post-development-tilgange og begrebet pluriversitet, som fremhæver behovet for flere samtidige måder at forestille sig fremtiden på frem for én dominerende udviklingslogik. Fremtidsværksteder kan dermed bidrage til en "dobbelt demokratisering": både ved at demokratisere selve fremtidstænkningen og ved at udvide deltagelsen i den demokratiske samtale. Samtidig peger analysen på udfordringer, især i overgangen fra refleksion til handling og i forhold til, hvem der deltager, og hvordan en pluriversitet af fremtidsforestillinger forstås og omsættes til praksis.

I foråret 2025 er en blandet skare af folk på vej ind på deres lokale bibliotek. De er inviteret til fremtidsværksted og generationsmøde. Det er tydeligt, at de ikke er helt sikre på, hvad der skal ske, og nogen undrer sig måske over, hvorfor de overhovedet er der – hvad forstand har de på fremtiden?

De næste timer arbejder de sig igennem et Futures Literacy Lab (UNESCO, 2012), hvor de udfordrer hinanden i at tale om den formodede-, den ønskværdige- og den alternative fremtid. Den fremtid, vi regner med, den, vi kunne ønske os, og den helt overraskende.

Det er svært i starten, men efterhånden åbner samtalerne sig mere og mere op. Det går op for deltagerne, at de rent faktisk har noget at skulle have sagt. At alle de fremtidsbilleder, de normalt bliver præsenteret for gennem nyheder og SoMe, ikke nødvendigvis er deres eget bud på en fremtid.

Som fremtidsværkstedet skrider frem, ændres stemningen, især når deltagerne får lov til at beskrive deres egne drømme og forhåbninger og opdager, at de har rigtigt meget tilfælles. Det, der måske startede lidt akavet for flere af deltagerne, endte som en god og ikke mindst anderledes oplevelse, hvor samtalerne ændrede sig undervejs.

Først fra meget konkrete fremtidsscenarier med flyvende biler, robotter, tech, klimakrise og mistrivsel (den formodede fremtid) over til en mere grøn, bæredygtig og frodig fremtid, hvor fællesskaber er i centrum (den ønskværdige fremtid) – for til sidst at blive udfordret af skæve vinkler, som vi ikke umiddelbart finder realistiske (den alternative fremtid, hvor alt i dette eksempel skulle forhandles med alle arter på jorden).

Til sidst går rejsen tilbage til nutiden, hvor der snakkes og forhandles om, hvad vi kan og skal gøre i dag for at få den fremtid, vi helst vil leve i. Gennem forløbet bliver erfaringer (fortid) inddraget med mulige konkrete handlinger (nutid) for at få det gode liv, vi ønsker os (fremtid).

"Metoden er god – fordi det kan jo give én selv ejerskab af fremtiden. Du bliver jo ellers hele tiden præsenteret for alt

det dårlige. Altså, vi har jo nærmest tabt. Så det er ligesom at få og opleve, at du selv skal bestemme over din fremtid, så meget det kan lade sig gøre. Og dermed opleve, at det er vigtigt, og at det ikke er nogen andre, der definerer din og dine børn og børnebørns fremtid" (Deltager 60+, Øgendahl, 2025).

Ovenstående er fortællinger fra projektet SAMMEN OM FREMTIDEN (Velux 2024-26), hvor Thomas Sture Rasmussen var delt projektleder for Tænketanken Fremtidens Biblioteker. Til dagligt arbejder han som verdensmålskoordinator i Danmarks Biblioteksforening. Artiklens anden forfatter Lone Riisgaard er lektor på Roskilde Universitet, hvor hun blandt andet forsker i alternativer til den dominerende vækstorienterede udviklingsmodel. I artiklen bidrager hun med et forskningsperspektiv på fremtidsværksteder inspireret af alternative tilgange til udvikling, fremskridt, demokrati og deltagelse. Artiklen er et resultat at dette møde mellem praksis og forskning.

I denne artikel udfolder vi, hvordan fremtidsværksteder kan fungere som et værktøj til at udvide spektret af fremtider, som vi er i stand til at forestille os, og skabe en ny mangfoldighed i vores fremtidsforståelser. Vi kobler i denne artikel fremtidsværksteder med begrebet pluriversitet for at belyse de dynamikker, der er på spil. Pluriversitetsperspektivet kommer især fra post-development-tilgange, som kritiserer vestlige idéer om udvikling, fremskridt og fremtiden for at være ensrettende (Kothari o.a., 2019; Ziai, 2007; Escobar, 2018).

> *Fremtidsværksteder kan ses som en metode, der kan fungere som et modspil til universaliserende og homogeniserende måder at tænke på og forestillinger om, hvor vi er på vej hen*

Fremtidsværksteder kan dermed, når metoden er lokalt forankret og arbejder målrettet med at facilitere pluriversitet, ses som en metode, der kan fungere som et modspil til universaliserende og homogeniserende måder at tænke på og forestillinger om, hvor vi er på vej hen. Fremtidsværksteder kan give mulighed for, at flere mennesker, perspektiver og erfaringer kan komme i spil og deltage i en demokratisk samtale om, *hvordan* vi forestiller os fremtiden, og *hvilken* fremtid vi ønsker.

I det følgende udfolder vi disse argumenter ved hjælp af teoretiske indsigter fra post-development-tilgange samt praksiseksempler fra bibliotekernes omfattende erfaringer med metoden fra projektet SAMMEN OM FREMTIDEN.

Fremtidsværkstedet som metode

Tænketanken Fremtidens Biblioteker gennemførte i 2024-26 projektet SAMMEN OM FREMTIDEN i samarbejde med Instituttet for Fremtidsforskning. Med udgangspunkt i metoden Future Literacy Labs udviklet af UNSECO (2012) kapacitetsopbyggede man 25 folkebiblioteker til at kunne afholde lokale fremtidsværksteder som generationsmøder (her med inddragelse af 60+ segmentet og unge, som primært kom fra ungdomsuddannelser). Fremtidsværkstederne havde fokus på at afsøge en mere bæredygtig fremtid og blev konkretiseret ved en nutidig aktuel (mikro) klimahandling udført af deltagerne i fællesskab.

I SAMMEN OM FREMTIDEN var en af ambitionerne med fremtidsværkstederne at facilitere en demokratisering af fremtiden ved at lade alle versioner være lige gyldige (ingen kender fremtiden), og ved at deltagere tilegner sig færdigheder og sprog, som giver mulighed for at tage del i den demokratiske debat om fremtiden, hvor nye bæredygtige fremtidsbilleder etableres som alternativ til eksisterende klimadystopier. Eller med andre ord: at facilitere en bevægelse fra pacificerende fremtidsforestillinger til håb og handlemuligheder.

Fremtidsværksteder, også kendt som Futures Literacy Labs, er oprindeligt en metode udviklet af Riel Miller, tidligere Head of Futures Literacy and Foresight hos UNESCO. Formålet er at hjælpe mennesker med at blive mere bevidste om deres egne opfattelser af fremtiden og forbedre deres evne til at forestille sig alternative fremtidsscenarier.

Fremtidsværkstederne er opbygget i flere faser. En facilitator fører systematisk deltagerne gennem en proces, hvor de udforsker deres nuværende forståelse af fremtiden, udfordrer eksisterende antagel-

ser, og skaber nye spørgsmål, indsigter og perspektiver på fremtiden som noget, de selv kan være med til at forme gennem egne opfattelser og handlinger.

I UNESCO's model for Future Literacy Labs findes der et stort udvalg af værktøjer, greb og metoder, der kan bruges til at facilitere fremtidsværksteder. I SAMMEN OM FREMTIDEN blev der udvalgt værktøjer, så designet blev så enkelt som muligt. Dermed kunne den enkelte biblioteksansatte efter et kort kompetenceforløb agere facilitator.

I denne version af fremtidsværksteder blev litteraturen brugt som greb, dels for at åbne op for nye billeder, ord og sprog til at beskrive fremtiden, dels for at skabe en fælles referenceramme og dermed mulighed for et nyt fælles sprog indenfor værkstedets rammer. Arbejdet retter sig mod konkrete, eksperimenterende bud på fremtiden frem for fastlåste forestillinger, der let kan indsnævre scenarierne og dermed begrænse kreativiteten og den enkeltes forestillingsevne.

I SAMMEN OM FREMTIDEN blev fremtidsværkstederne metodisk opbygget i forskellige faser. Først blev deltagerne præsenteret for "den tomme stol". Den "tomme stol" repræsenterede som artefakt fremtidens generationer. Dermed var "de" til stede og kunne inddrages efter behov, som en usynlig stemme, der måske havde en mening om vores bud på fremtider.

I næste fase positionerede deltagerne sig i forhold til fremtidshåb og agens. Dette foregik fysisk ved at bryde de positioner der allerede var blevet skabt ved at deltagerne selv havde placeret sig på bestemte måder i rummet. Der var optegnet et koordinatsystem med to akser på gulvet. Fra bunden mod toppen placerede deltagerne sig i forhold til hvor meget fremtidshåb de havde. Så det sort eller lyst ud? Allerede her italesatte facilitator at der ikke var nogle rigtige svar, og at det var et øjebliksbillede af hvordan man havde det lige nu. Derefter skulle deltagerne placere sig fra venstre mod højre, alt efter hvor megen agens de følte de havde i forhold til at forme fremtiden.

Deltagerne blev efterfølgende inddelt i grupper, og de næste øvelser foregik som gruppearbejde, hvor de arbejdede med følgende fremtidsscenarier:

1. *Den formodede fremtid*: Fremtiden set med nutidens øjne, dvs. den fremtid, vi regner med, der er mest sandsynlig ud fra en generel betragtning. Klassisk beskrevet, som når "vi ser ind i krystalkuglen". Her blev der gennemgået et udvalg af stereotypiske billeder, som vi støder på, når fremtidens skal beskrives: eksempelvis tech, robotter, klimakrise og triste unge. Grupperne arbejdede med at analysere, hvor billederne/stereotyperne kommer fra, hvem afsenderne er, og hvem der kan have en interesse i at fremtiden bliver portrætteret på denne måde. Denne øvelse havde til formål at øge den kritiske sans overfor de tematikker, som f.eks. algoritmerne generelt præsenterer os for.
2. *Den ønskværdige fremtid*. Her blev fokus flyttet til den fremtid, vi ser for os efter en fiktiv tidsrejse til en bæredygtig fremtid i 2050. I de afholdte værksteder beskrev deltagerne typisk denne fremtid som domineret af natur, ro og fællesskaber. Som metodisk greb brugtes her ofte litteratur for at hjælpe med at skabe nye billeder i deltagernes bevidsthed. Dette inspirerede deltagerne til at give konkrete bud på en mere bæredygtig fremtid og hjalp dem med at skabe nye ord, begreber og et fælles sprog til at beskrive nye scenarier. Her blev der typisk valgt poesi, eller anden genre, der åbnede op for forestillingsevnen og udfordrede fantasien, men som stadig lagde sig tematisk op ad de fremtider, som facilitator ønskede at udforske – her bæredygtige fremtider.
3. *Den alternative fremtid*. I denne version af fremtiden (stadig med fokus på 2050) skulle alt forhandles med alle arter på jorden. Her blev deltagerne udfordret, da præmissen ikke nødvendigvis bare blev accepteret. Dette skabte først en dialog om det realistiske i scenariet og derefter en dialog om, hvordan verden i så fald ville se ud. Som eksempel blev her brugt tiden før Covid – hvem have troet at samfundet kunne ændre sig så meget på så kort tid? Øvelsen blev brugt til at udfolde idéen om, at der også er scenarier, vi har svært ved at forstille os, hvor de to foregående øvelser alt andet lige byggede på nogenlunde realistiske formodninger og egne drømme.

4. *Backcasting*. Fokus var her tilbage på nutiden med henblik på at reflektere over, hvad deltagerne nu fik øje på, som de ikke tidligere så. Dette åbnede typisk for dialog om, at der kan eksistere mange forskellige forestillinger om fremtider, og at ingen kan gøre krav på at definere den entydigt, selv om fremtiden ofte fremstår som noget, der allerede er forudbestemt. I arbejdet med og mellem forskellige scenarier opstod et refleksionsrum, hvor deltagerne kunne udforske, hvordan deres antagelser om fremtiden også formede deres forståelse af nutiden. Det var her Futures Literacy opstod – fremtidskundskaber som en øget opmærksomhed på og sensitivitet over for, hvordan fremtiden tænkes og bruges.
5. *Call to action/handling*. Her skulle deltagerne udforske, hvad de kunne gøre i dag for at nå den fremtid, de helst ville have skulle blive til virkelighed. Her blev fremtiden konkret i den forstand, at deltagerne dels blev nødt til at forholde sig til, hvad de realistisk selv eller i fællesskab kunne handle på, dels hvordan det konkret kunne se ud i praksis. I denne version var det overordnede formål at fremtidsværkstedet skulle lede til en konkret klimahandling.

Som afslutning på værkstedet blev første øvelse gentaget. Deltagerne blev igen bedt om at positionere sig i forhold til fremtidshåb og agens. Mens flere stadig placerede sig nogenlunde samme sted i forhold til fremtidshåb (med en tendens mod øget håb), havde flere flyttet sig mod øget agens.

Pluriversitet versus universalisme: En åbning af perspektiv

Fremtidsværksteder kan åbne for en langt større mangfoldighed — en *pluriversitet* — af mulige fremtider, end vi normalt giver plads til. Inddragelse af post-development-perspektiver er særligt relevante her, fordi de peger på, hvordan dominerende, universaliserende forståelser af udvikling ofte overser og undertrykker andre måder at vide, være og forestille sig verden og fremtiden på. I stedet opfordrer post-development-perspektiver til pluriversitet: Et rigt og varieret landskab af vidensformer, værensformer og fremtidsbilleder, som kan udvide vores kollektive forestillingsevne. Et eksempel på dette kunne være andre tidsforståelser, hvor fortid, nutid og fremtid ikke forstås som en lineær bevægelse fremad, men som indbyrdes forbundne og sameksisterende dimensioner.

Selv om post-development-tilgangen langtfra dækker mangfoldigheden af græsrodsbevægelser og forskningsretninger, bruger vi begrebet her som en samlebetegnelse for de mange grundlæggende kritikpunkter, der rettes mod den vestlige udviklingsmodels dominans (Kothari o.a., 2019). Karakteristisk for post-development-tilgange er deres kritik af den dominerende udviklingsdiskurs som homogeniserende med dens universelle præmis, som ligger indlejret i den europæiske og nordamerikanske model for det gode liv og for udvikling og fremskridt som værende baseret på kapitalistisk akkumulation og vækst (Ziai, 2017).

I fremtidsværkstederne SAMMEN OM FREMTIDEN bevægede fremtidsforestillingerne sig typisk fra mere stereotype scenarier domineret af billeder og arketyper fra det generelle mediebillede – som flyvende biler, rumrejser, digitalisering og robotter – mod en mere fri fremstilling af, hvad en fremtid kunne indeholde. Her fyldte natur og bæredygtig levevis langt mere, og fremstillingerne blev mere personlige, så deltagerne kunne sætte sig selv ind i konteksten, ofte som en del af et fællesskab.

”Det, der inspirerede os, var fællesskab og miljø. Der var også noget med, at teknologien bliver meget bedre, men det kom der faktisk ikke så meget af. Vi var overraskede over, hvor lidt teknologi der faktisk blev snakket om. [..] Jeg tror, at det var meget sådan, at hun [fra biblioteket] prøvede at lave en overordnet fremtid. Så hun kunne få vores idéer over på noget miljø. [..] Det var godt, at vi så får snakket om selve samfundet, hvordan det kommer til at fungere med mennesker i stedet for så meget med robotter” (Deltager, skoleelev, Øgendahl, 2025).

Men at åbne for pluriversitet handler om mere end at give plads til forskellige perspektiver. Indenfor post-development-tilgange inkluderer pluriversitet også ontologisk pluralisme, som handler om at give plads til forskellige måder at være i verden på (Con-

way og Singh, 2011). Det kan f.eks. være mere relationelle perspektiver, hvor mennesket ikke ses som værende adskilt fra naturen, men intimt forbundet med den. Dermed ligger der et potentiale i at udvikle fremtidsværksteder således, at de i højere grad kan synliggøre og give plads til forskellige måder at være i verden på. I SAMMEN OM FREMTIDEN eksperimenteres der netop med en fremtid, der skal forhandles med alle arter på jorden. Dermed sættes der spørgsmålstegn ved menneskets position i forhold til resten af naturen, og en mere relationel verdensforståelse synliggøres.

Ydermere, er pluriversitets-begrebet i post-development-tilgange også forankret i globale magtrelationer og historiske uligheder (Conway og Singh, 2011). En sådan forankring ligger ikke indlejret i Futures Literacy Labs-metoden, og her ser vi et yderligere potentiale for at udvikle metoden således, at lokalt forankrede fremtidsvisioner kan forstås i relation til ulige globale magtstrukturer.

Post-development-perspektiver konfronterer universelle "sandheder" ud fra idéen om et *Pluriverse*, som er "en verden, hvor mange verdener kan eksistere" (Kothari o.a., 2019: xxviii). Den klare afvisning af én universel sandhed til fordel for en pluriversitet af måder at forstå og være i verden på har fået nogle forskere til at beskrive post-development-tilgange som et slags "manifest for radikalt demokrati" (Ziai, 2004: 1057), hvor magten til at definere et samfunds udfordringer og fremtidige mål overlades til de mennesker, der faktisk lever i det samfund (Kothari o.a., 2019; Ziai, 2007). Som vi udfolder senere i denne artikel, tilbyder tilgangen dermed et alternativ til den måde, vi forstår og praktiserer demokrati på i Danmark.

Selvom post-development-tilgange udspringer af en lang historie med kolonialisering, marginalisering og økologisk ødelæggelse, som er tæt sammenflettet med etableringen af vestlig økonomisk og politisk dominans, så tilbyder denne tilgang også en mere almengyldig kritik og analyse af farerne ved universelle verdensopfattelser, der undertrykker alternativer (Escobar, 2015; Kothari o.a., 2019). Universelle verdensopfattelser begrænser nemlig vores forestillingsevne til allerede afprøvede modeller, som vi eksempelvis ser det, når grøn omstilling næsten automatisk kobles til idéer om grøn vækst og teknologiske fixes.

Andre forskere har beskrevet denne form for fastlåsning som en *kognitiv lock-in* (Schot og Steinmueller, 2018), og det er i høj grad det, der er på spil, når vi skal forestille os fremtiden, og når vi bliver præsenteret for dominerende forestillinger om fremtiden. Her har fremtidsværksteder som værktøj et stort potentiale til at arbejde målrettet med at åbne vores perspektiver. Faktisk ligger dette allerede indbygget i fremtidsværkstedets faser, som beskrevet ovenfor. I faserne lægges anslag til en sådan åbning, og som vi ser i denne artikel, kan denne åbning styrkes yderligere i samspil med mere direkte demokratiforståelser fra post-development-tilgange.

Kritisk blik på dominerende fremtidsfortællinger og evnen til at forestille sig alternativer

Noget af teorien bag Futures Literacy Labs-metoden komplementerer pluriversitets-perspektivet fra post-development-tilgange ved at forklare, hvordan metoden arbejder målrettet med at kultivere fremtidskompetencer (Futures Literacy). Fremtidskompetencer kan forstås som en overordnet kapacitet til at anvende forestillinger om fremtiden refleksivt eller mere udfoldet, som evnen til at bruge forestillinger om fremtiden til at muliggøre bedre valg i nutiden, idet vi bliver bevidste om, hvordan vores forestillinger om fremtiden påvirker vores handlinger i dag (Miller, 2018). Med afsæt i *anticipatory systems theory* (Rose, 1985; Miller, 2018) lægges der i Futures Literacy Labs -metoden vægt på, at forventninger til fremtiden er den eneste form, som fremtiden kan antage i nutiden.

Det betyder, at den primære måde, hvorpå vores forestillinger om fremtiden påvirker vores handlinger i nutiden, netop er gennem forventning — for eksempel, når man tager en paraply med sig i forventning om regn. Ved at blive mere bevidst om, hvordan man selv forventer fremtiden, og hvordan dominerende fremtidsfortællinger bygger på bestemte anticipatoriske antagelser, kan man styrke både sin kritiske stillingtagen til dominerende frem-

tidsfortællinger og styrke evnen til at forestille sig mere mangfoldige fremtider (Miller, 2018).

Dette perspektiv ligger i direkte forlængelse af post-development-tilgangen, som kritiserer, hvordan vestlige, universaliserende udviklingsforståelser indsnævrer vores forestillingsevne og ikke blot gør alternative fremtider usynlige, men også aktivt marginaliserer og undertrykker dem. Dermed kobles universaliserende forståelser i post-development-tilgangen direkte til et magtperspektiv. Når man i fremtidsværkstedet udfordrer de dominerende anticipatoriske antagelser – som værende blot en ud af mange mulige antagelser – åbnes rummet for netop de pluriverse fremtider, der ellers ofte forbliver usynlige.

Som udfoldet i beskrivelsen af SAMMEN OM FREMTIDEN kan fremtidsværksteder fungere som fælles læringsforløb, hvor deltagerne sammen undersøger deres ofte ubevidste forestillinger om fremtiden og gør dem tydelige. På den måde bliver de antagelser, vi normalt ikke tænker over, synlige og mulige at arbejde med. Deltagerne kan få en oplevelse af, at deres tanker om fremtiden faktisk påvirker, hvad de lægger mærke til her og nu. De bliver altså mere bevidste om, hvordan fremtidsforestillinger også former deres blik på nutiden.

"Vi synes, det var interessant at være med. Og vi er også enige om, at det har givet stof til eftertanke." [...] Der er ingen tvivl om, at det her er et spark. Vi er sporet ind på det i forvejen, men der er ikke nogen tvivl om, at vi bliver endnu mere sikre på, at det er den rigtige retning, vi går" (Deltager 60+, Øgendahl, 2025).

Ifølge Miller (2018), som har udviklet Futures Literacy Labs-tilgangen, synliggør metoden, hvordan vi i dag næsten udelukkende bruger én bestemt måde at tænke fremtiden på. Vi behandler fremtiden som noget, der kan beregnes, planlægges og styres – som en slags prognose eller mål, vi skal bevæge os mod. I praksis betyder det, at fremtiden bliver koloniseret af nutidens idéer om, hvordan den bør se ud.

Konsekvensen er, at vores mulighed for at handle frit og kreativt bliver indsnævret på flere måder. For det første udvikler vi ikke vores evner til at bruge fremtiden på forskellige måder, og derfor bliver vi fanget i kun at tænke i planer, prognoser og sandsynligheder. For det andet indsnævrer den måde at forstå fremtiden på også vores handlekraft, fordi vi foretrækker det, der virker sikkert og velkendt, frem for at udforske det nye og usikre (Miller, 2018: 21).

Når vi forsøger at udvide måderne, vi tænker og bruger fremtiden på ud over den velkendte og dominerende tilgang, kræver det, at vi anerkender en helt anden type fremtid. Miller kalder denne anden form for fremtidsrelation *anticipation-for-emergence*. Her handler det ikke om at sætte mål eller om at bruge fremtiden som et redskab til at bevæge sig mod et bestemt resultat. I stedet handler det om at bruge fremtiden som en slags sansningsværktøj, som en måde at blive opmærksom på nye tendenser og fornemme det, der er ved at opstå i nutiden – noget, der ofte bliver usynligt, når vi kun arbejder med planlægningslogikker.

» *Når vi forsøger at udvide måderne, vi tænker og bruger fremtiden på ud over den velkendte og dominerende tilgang, kræver det, at vi anerkender en helt anden type fremtid*

Miller beskriver dette som at "gå på to ben": at kombinere evnen til at planlægge med evnen til at improvisere og være åben over for det uforudsete. Det kræver, at vi udvikler viden og kompetencer, der gør os bedre til at fornemme og forstå kompleksitet. På den måde bliver vi bedre i stand til at navigere i en verden, hvor nye muligheder hele tiden spirer frem — ofte uden for de rammer, vi havde forudset. Dermed handler det også om at åbne for nye kilder til håb, idet evnen til at forestille os andre mulige fremtider er helt afgørende for, at vi kan tro på, at vi kan skabe positive forandringer (Miller, 2028: 22).

"Vi gik derfra med en positiv fornemmelse af, okay, det skal nok gå – om ikke andet, så har vi hinanden, hvis det går galt. Altså, det var sådan den der følelse af at der lettede stemningen. Og det, synes jeg, var det hele værd. At man ligesom gik fra et lavere punkt og et lidt isoleret mismod til et fællesskab med mere håb" (deltager 60+, Øgendahl, 2025).

Men fremtidsværkstedets ambitioner om emancipation og om at skabe forandring, der rækker ud over selve fremtidsværkstedet, kræver opmærksomhed. Selv når metoden lykkes med at skabe en pluriversitet af fremtidsforestillinger, kan disse efterfølgende være svære at oversætte til realistiske handlinger, hvilket kan skabe skuffelse og afmagt. Selv om overgangen til konkrete handlinger nævnes, er der ikke i Futures Literacy Labs-metoden indlejret anvisninger for, hvordan dette kan tilkobles. I projektet SAMMEN OM FREMTIDEN var det derimod en bunden opgave, at fremtidsværksteder skulle lede til en klimahandling. Men efterfølgende har bibliotekerne i deres arbejde med fremtidsværksteder i praksis afdækket flere udfordringer.

En af udfordringerne var at koble de ønskede fremtidsscenarier til helt konkrete handlinger. For det første var overgangen fra selve værkstedet til konkret handling forbundet med et skift i både format og for det meste også arena (lokation), hvilket kan afkoble de to forløb, så sammenhængen kan blive udfordret. Omvendt, når det lykkedes, gav det ny mening til de mikrohandlinger, som deltagerne udførte, herunder en ny måde at formulere og tænke handlingerne ind i en større sammenhæng. For det andet udfordrede kravet om handling også det primære fokus i fremtidsværkstedet, som var at skabe en åbning og ændring i mindset som et værktøj til at forme egne og alternative fremtidsscenarier.

Her kan man igen lade sig inspirere af post-development-perspektiver og pluriversitets-begrebet, der netop understreger vigtigheden af at give plads til refleksion, kritik og parallelle visioner uden krav om straks at søge konsensus eller lande i handling. Man kan dog argumentere for, at handlinger i regi af fremtidsværksteder kan forstås bredt og spænde fra skift i perspektiv (og dermed på længere sigt mulige ændringer af vaner og praksis) over ændret opfattelse af egen agens til konkrete materielle handlinger.

Fra evalueringen af projektet ved vi, at en klimahandling viste sige at kunne være mange forskellige ting. Det kunne være et blik for samspillet mellem refleksion og handling, et fokus på afrunding og mulige næste skridt eller et forløb med flere møder og/eller efterbearbejdning af udbytte og refleksioner (Øgendahl, 2025). Generelt fungerede de konkrete handlinger dog som en mulighed for, at man kunne realisere de første skridt til et ønsket fremtidsscenarie, og dermed generere en følelse af agens hos deltagerne, så fremtidsværkstederne ikke bare blev en snak om fremtiden, men også et konkret første skridt til handling.

Fremtidsværksteder som dobbelt demokratisering: Demokratisering af fremtiden og udvidelse af den demokratiske deltagelse

Fremtidsværksteder kan som beskrevet ovenfor åbne op for en større pluriversitet af perspektiver, hvor stemmer kan komme til orde og deltage i en demokratisk diskussion om, hvordan vi kan forestille os fremtiden, og hvilken fremtid vi gerne vil have. Der er dermed tale om en demokratisering af deltagelse i diskussioner af fremtiden og samtidig en større mangfoldighed af visioner om fremtiden.

Specifikke greb i Futures Literacy Labs-metoden kan bruges til at facilitere denne demokratisering f.eks. via de ovenfor beskrevne øvelser, hvor man arbejder både med en formodet, men også med en ønskværdig fremtid. I tillæg kan man se selve fremtidsperspektivet som potentielt ligestillende. Idet fremtiden er uvis, har vi alle samme forudsætninger for at forestille os fremtiden – især den ønskværdige fremtid – og dermed bliver uligheder i nutiden (f.eks. ift. uddannelse, alder eller status) langt mindre betydningsfulde, hvilket fremmer en ligestilling. At realisere dette potentiale stiller dog krav til facilitator i forhold til at sørge for, at der ikke er bestemte personer, grupper eller visioner, der dominerer samtalerne. Det stiller også krav til rekruttering af deltagere.

I SAMMEN OM FREMTIDEN blev Futures Literacy Labs-formatet udviklet som et generationsmøde mellem seniorer på 60+ og unge (primært på udskolingsniveau og ungdomsuddannelser). Her var udfordringen primært det at kunne formidle fremtidsværksteder som noget, der kunne være interessant for både de unge og 60+ på samme tid, uden at det blev for konstrueret. Når først rekrutteringen var på plads, var det dog en entydig positiv oplevelse hos

begge målgrupper, som kan aflæses i tilbagemeldingerne lige fra de ældres tilstedeværelse som katalysator for en anderledes dynamik og samtale i de etablerede yngre grupperinger til det håb, som de unge og ældre i fællesskab kunne udvikle gennem forløbet (Øgendahl, 2025). Når det lykkedes, fik fremtidsværkstedet også en demokratiserende effekt. Det øgede deltagelsen i fremtidsdiskussioner blandt folk med forskellige baggrunde og gav plads til stemmer og perspektiver, som ellers ikke nødvendigvis kommer frem eller mødes – også på tværs af generationer.

"Da de (60+) var unge, så var det jo en helt anden hverdag. De har jo prøvet at opleve dengang, hvor det hele ikke handlede om telefoner, hvor meget tøj man havde, og hvilket tøj man havde. Dengang måtte man være mere sammen med hinanden på en måde. Så jeg tror, at de hjælper os til at være mere sammen og skabe sammenhold mod at hjælpe. Ordet fællesskab passer rimelig godt på dagen, fordi vi faktisk også har brug for at være mere sammen. Skabe noget mere sammen" (deltager, skoleelev, Øgendahl, 2025).

Som facilitator stiller det krav til viden om, hvilke målgrupper man inkluderer i forløbet. Som eksempel er arbejdet med 60+ gruppen en konstruktion, hvor de skal kunne forstille sig en fremtid, de ikke selv vil være en del af (i projektet blev der arbejdet med et perspektiv på en fremtid i år 2050), mens de unge derimod kunne se sig selv som en del af de forskellige scenarier. Ved flere lejligheder indledte en ældre deltager med perspektivet "der er jeg død", hvilket afstedkom nogle helt andre refleksioner i rummet, bl.a. visionen om at give en bedre verden videre til de næste generationer.

Vi kan relatere vigtigheden af facilitatorrollen til en kritik af det liberale repræsentative demokrati. Post-development-tilgange argumenterer for, at man ved at have et imperativ om at opnå én løsning, der er fælles for alle, sætter en restriktiv ramme for den demokratiske samtale, hvor interesser og argumenter, der kan overtale de andre, kommer i fokus (Conway og Singh, 2009, 2011). Ifølge denne kritik er det netop dette, der oftest kendetegner den demokratiske samtale og ikke mindst demokratiske deltagelsesformer i det liberale repræsentative demokrati, som vi bl.a. udlever det i Danmark.

Inden for mere radikale demokratitilgange, som vi ser det i post-development-traditionen, søger man aktivt at undgå lukkede demokratiske deltagelsesformater, hvor målet er, at alle deltagere skal nå frem til én fælles, bindende beslutning, da dette mål svækker både fællesskab og samarbejde. Kravet om en endelig løsning presser samtalen i en retning, hvor forskelle bliver et problem, og hvor deltagerne ender som konkurrenter, der kæmper om at definere, hvad der skal gælde for alle (Conway og Singh, 2009, 2011). I stedet advokerer man for et "åbent rum", hvor man ikke behøver blive enige. Det kan nemlig give plads til større mangfoldighed af synspunkter og flere måder at bidrage på – og dermed skabe et stærkere grundlag for solidaritet og samarbejde.

Fremtidsværkstedet er et eksempel, der i tråd med mere radikale demokratiske tilgange, søger at fjerne presset om, at man skal overbevise andre om sine argumenter. Dette pres fjernes ved at rammesætte diskussioner i en fremtid, hvor de uenigheder, vi har i dag, kan antages at være løst. Vi kan sagtens være uenige i den konkrete politiske virkelighed, men når vi begynder arbejdet med det længere perspektiv, bliver fastlåste positioner langsomt opløst og nuanceret via de forskellige fremtidsscenarier. Flere scenarier kan være lige gyldige, da ingen reelt kender fremtiden eller kan tage patent på bestemte visioner. Hvor vi i dag generelt har et standpunkt og argumenterer for det ud fra de givne omstændigheder i samfundet, åbner fremtidsværksteder op for, at flere muligheder kan være gældende. Klimakrisen, mistrivsel, krige etc. kan være løst eller forværret.

Facilitatorens rolle er her vigtig i forhold til at kunne skabe et rum, hvor alle kan komme til orde, og hvor der skabes tillid til, at alles bud på fremtider er lige gyldige (netop fordi ingen har sikker viden om fremtiden). Her er opgaven at kunne facilitere et rum med polariseringer, forskellige niveauer af argumentationsfærdigheder, etablerede hierarkier og magtstrukturer. Erfaringen fra praksis er dog, at dette via metoden og selve designet af forløbet hurtigt udlignes og bringer deltagerne hen et sted, hvor de bliver mere lyttende og nysgerrige på andres argumenter

og forestillinger – netop fordi der ikke er noget der, i princippet, er mere rigtigt end andet.

Den afprøvede version af fremtidsværkstedet indleder med en øvelse, hvor deltagerne positionerer sig i forhold til, hvordan de i dag ser på fremtiden: Er den lys eller mørk? Og har de følelse af agens? Allerede her italesættes, at alle positioner er legale, og at man deltager med forskelligt udgangspunkt. Øvelsen gentages ved afslutningen af fremtidsværkstedet, og her er erfaringen fra SAMMEN OM FREMTIDEN, at de fleste flytter sig imod en følelse af øget agens.

I modsætning til en universaliseret fremtid, åbner fremtidsværkstedet op for flere fremtider, hvor flere mennesker kan byde ind og se sig selv. Her gælder det netop ikke om at blive enige om fremtiden, men om at kunne agere i og forstå de forskellige mulige scenarier og dermed blive en del af en fælles samtale om fremtiden.

”De helt ubetingede største stjernestunder, det var en bedstemor på gymnasiet, som sagde, at det var simpelthen rart og beroligende at se, at vi kan tale sådan her sammen om fremtiden” (biblioteksmedarbejder, Øgendahl, 2025).

Fremtidsværkstedet sætter en mere rummelig ramme for den demokratiske samtale, hvor uenighed ikke er farlig. Fremtidsværksteder kan dermed understøtte et mere bæredygtigt demokrati ved at kultivere en dobbelt demokratisering: Ved at åbne for flere mulige fremtider (pluriversitet) demokratiserer metoden både selve den måde, vi tænker fremtiden på, og den måde, vi taler om fremtiden på. Der gives plads til flere stemmer, og uenighed behandles som legitim og produktiv.

Analysen peger på, at fremtidsværksteder kan have en særlig relevans i kontekster præget af polarisering og modstridende interesser. Snarere end at opløse uenigheder kan metoden bidrage til at håndtere dem ved at forskyde opmærksomheden fra nutidens konfliktlinjer til mulige fremtider, hvor forskellige positioner kan sameksistere.

Samtidig afhænger rækkevidden af metodens demokratiserende kraft af, hvem der deltager, og hvordan de udviklede fremtidsbilleder kobles til beslutningsprocesser. Fremtidsværksteder fremstår dermed som et lovende, men ikke uproblematisk bidrag til udviklingen af mere bæredygtige demokratiske praksisser.

Demokratisk bæredygtighed – fra løsninger til udforskning

I denne artikel har vi koblet teoretiske indsigter fra post-development-tilgange med Futures Literacy Labs-metoden og fundet oplagte resonanser mellem dem: Fremtidsværkstedets bevidstgørelse om dominerende måder at forestille sig fremtider på, dets vægt på deltagelse, dets fokus på at udforske i stedet for at skabe konsensus, og dets åbning mod alternative forestillinger ligger tæt på post-development-traditionens opgør med universelle udviklingsmodeller og pluriversitets-begrebets insisteren på mange mulige verdener.

En dansk operationalisering af pluriversitets-begrebet risikerer dog at reducere begrebet til et spørgsmål om perspektivmangfoldighed, hvor det indenfor post-development snarere handler om forskellige måder at være i verden på – forankret i en kritik af globale magtrelationer og historiske uligheder (Conway og Singh, 2011). I denne forstand kan fremtidsværkstedet komme til at reproducere dominerende udviklingslogikker, blot i en mere participatorisk form.

Men netop derfor har post-development-tilgange og pluriversitets-begrebet potentiale til at bidrage med kritisk dybde til fremtidsværksteder og til at udvikle metodens form. F.eks. kan det understøtte forskydningen fra løsning til udforskning. Det kan også facilitere en udvikling af metoden, hvor fokus forskydes fra mangfoldige meninger til verdensforståelser og fra lokal deltagelse til en eksplicit refleksion over egen position i globale magtstrukturer.

Som udfoldet i denne artikel kan fremtidsværksteder understøtte en form for dobbelt demokratisering. På den ene side kan fremtidsværksteder bidrage til at demokratisere selve fremtidstænkningen, og på den anden side kan de udvide den demokratiske deltagelse, fordi metoden med konkrete greb kan skabe en ramme, hvor uenighed i mindre grad opfattes som en trussel, og hvor alle deltagerne har muligheder for at bidrage.

> *Fremtidsværksteder kan understøtte en form for dobbelt demokratisering. På den ene side kan fremtidsværksteder bidrage til at demokratisere selve fremtidstænkningen, og på den anden side kan de udvide den demokratiske deltagelse*

Når vi arbejder målrettet med fremtiden, har vi derfor så at sige mulighed for at "åbne" demokratiet og styrke demokratisk bæredygtighed: Vi kan bidrage til at løsne de fastlåste forestillinger, der ellers styrer den grønne omstilling mod få velkendte modeller, og skabe rum for at borgere kan tænke og forme alternative fremtider sammen.

I forhold til den demokratiske dimension, har borgere allerede forskellige muligheder for at blive hørt. Eksempelvis kan de stemme ved valg. I fremtidsværksteder bliver deltagerne i højere grad medskabere af fremtidsvisioner på mere lige fod med alle andre – da ingen kender fremtiden. Dette åbner op for flere alternative scenarier, som flere kan se sig selv i. Det skaber dermed potentielt grobund for mere bæredygtige løsninger, fordi det netop kommer nedefra i en fælles dialog om vores og fællesskabets fremtid.

Referencer

Conway, Janet og Jakeet Singh (2009), "Social Forum a Transnational Public Sphere? Nancy Fraser, Critical Theory and the Containment of Radical Possibility", *Theory, Culture & Society*, 26(5): 61–84.

Conway, Janet og Jakeet Singh (2011), "Radical Democracy in Global Perspective: Notes from the pluriverse", *Third World Quarterly*, 32(4): 689–706.

Escobar, Arturo (2015), "Degrowth, Postdevelopment, and transitions: a preliminary conversation", *Sustainability Science*, 10: 451–62.

Escobar, Arturo (2018), *Designs for the Pluriverse: Radical Interdependence, Autonomy, and the Making of Worlds*, Durham: Duke University Press.

Kothari, Ashish, Ariel Salleh, Arturo Escobar, Federico Demaria og Alberto Acosta Espinosa (2019), *Pluriverse: A Post-development Dictionary*, New Delhi: Tulika Books.

Miller, Riel (2018), "Sensing and making-sense of Futures Literacy: towards a Futures Literacy Framework (FLF)" i Riel Miller, red., *Transforming the Future: Anticipation in the 21st Century*, New York: Routledge.

Rosen, Robert (1985), *Anticipatory Systems: Philosophical, Mathematical, and Methodological Foundations*, Oxford: Pergamon Press.

Schot, Johan og Edward W. Steinmueller (2018), "Three frames for innovation policy: R&D, systems of innovation and transformative change", *Research Policy*, 47-(9): 1554-67.

Ziai, Aram (2007), "The ambivalence of post-development: between reactionary populism and radical democracy" i Aram Ziai, red., *Exploring Post-development: Theory and practice, problems and perspectives*, London: Routledge.

Ziai, Aram (2017), "Post-development 25 years after the development dictionary", *Third World Quarterly*, 38(12): 2547–58.

Øgendahl, Ea Helth (2025), *SAMMEN OM FREMTIDEN. Hvad har det skabt og hvordan forankrer vi arbejdet med fremtidskundskaber på biblioteket? Evaluering af SAMMEN OM FREMTIDEN*, København: Tænketanken Fremtidens Biblioteker.

Intergenerationel retfærdighed og konkurrerende fremtidshorisonter

Stefan Gaarsmand Jacobsen, lektor og centerleder for Center for Applied Ecological Thinking, Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier, Københavns Universitet, stefangj@hum.ku.dk

I de seneste år har der i Danmark været stigende interesse for at indskrive fremtidige generationers rettigheder i lovgivning og demokratisk praksis. Denne udvikling bygger både på en eksisterende dansk tradition for fremtidstænkning og nye internationale impulser som FN's "Declaration for Future Generations" fra 2024. Artiklen undersøger, hvordan danske forslag om at opnå repræsentation for fremtidige generationer kan fortolkes i en dansk kontekst præget af flere samtidige og til tider modstridende fremtidshorisonter. Med udgangspunkt i en samtidshistorisk analyse identificeres en idealtypisk spænding mellem to dominerende horisonter: dels en etableret, politisk-økonomisk orienteret fremtidsforståelse, dels en transformativ horisont, der anskuer økologiske kriser som en udfordring for demokratiets grundlag. Artiklen analyserer, hvordan disse horisonter former mulighederne for at institutionalisere hensynet til fremtidige generationer. Afslutningsvis diskuteres de strukturer, der opretholder de respektive fremtidshorisonters politiske indflydelse, samt hvordan fremtidstænkning kan fremme en mere demokratisk forankret og langsigtet klimapolitik.

Introduktion til fremtidige generationer i dansk og international politik

Hensynet til fremtidige generationer gik hånd i hånd med bæredygtighedens globale gennembrud i FN-rapporten *Our Common Future* fra 1987, også kendt i Norden som Brundtland-rapporten. Den leverede en udvidelse af det demokratiske rum for miljødiskussionen, der passede til det internationale samfunds gryende anerkendelse af klimaforandringernes trussel. 2015 var ligeledes et afgørende år for troen på, at fremtidige generationer kunne sikres gennem internationale aftaler og handlekraft fra demokratiske lande. Paris-aftalen blev godkendt, men den var uden bindende mål, og optimismen blev udfordret af, at verdensøkonomien styrede imod overskridelsen af "planetære grænser" – et begreb fra videnskabelige kredse, der nu bredte sig til offentligheder (Steffen o.a., 2015).

Med voksende miljø- og klimarisici vokser også omfanget af de opgaver, vi efterlader til fremtidige generationer. Eksperter peger på enorme opgaver i at håndtere globale temperaturstigninger, forurening, biodiversitet og grundlaget for fødevareproduktion, og det har fået borgere i forskellige lande til at vurdere, at fremtidige generationer stilles dårligere end dem selv (Schalin, 2025). Spørgsmålet er, hvorvidt et blik for langsigtet bæredygtighed kan opfattes som en betingelse for samfundets demokratiske udvikling, og hvordan det er muligt at opnå en fælles forståelse af fremtidige generationers rettigheder.

I de seneste år har vi i Danmark set en stor interesse for at få fremtidige generationers rettigheder ind i dansk lovgivning og demokratisk kultur. Dette udvider mange års interesse for fremtidstænkning i Danmark og internationalt med mere konkrete ideer om at skabe institutioner og repræsentation for fremtidige generationer. I 2025 gik en række danske organisationer sammen og skabte *Fremtidskoalitionen*, der sigter mod trivsel og bæredygtighed i fremtiden. Fremtidskoalitionen responderer på konklusioner og intentioner fra FN, der i 2024 vedtog "Decla-

ration for Future Generations", som er en del af det større program "Pact for the Future" (UNRIC, 2024). EU-kommissionen fulgte op på dette spor og gav i 2024 kommissær Glenn Michallaf ansvar for at udvikle en "*strategi for retfærdighed mellem generationer*" med henblik på at "*sikre, at nuværende og kommende generationers interesser tilgodeses i al vores politik og lovgivning*" (EU, 2026). Målet for Fremtidskoalitionen og andre meningsdannere er at skabe forpligtende lovgivning og repræsentation for fremtidige generationers trivsel i dansk politik.

» *Denne artikel giver en samtidshistorisk analyse af de konkurrerende fremtidshorisonter, som ideer om fremtidige generationers rettigheder udfolder sig i*

Det fornyede momentum bag fremtidspolitik giver nye perspektiver på forholdet mellem bæredygtighed, demokrati og socioøkologiske forhold i Danmark. Samtidig har aktørerne bag Fremtidskoalitionen vidtrækkende ambitioner, der kræver bred mobilisering og nytænkning af demokratisk politik. Denne artikel giver en samtidshistorisk analyse af de konkurrerende fremtidshorisonter, som ideer om fremtidige generationers rettigheder udfolder sig i. I Danmark har der længe været en bred politisk accept af den tilgang til bæredygtig udvikling, som Brundtland-rapporten beskrev som "… en udvikling, der opfylder nutidens behov uden at kompromittere fremtidige generationers muligheder for at opfylde deres egne behov" (WCED, 1987). Imidlertid har det vist sig, at fortolkningen af fremtidige behov i forhold til nutidens har antaget forskellige former siden slutningen af 1980'erne.

I artiklen undersøger jeg, hvordan nye ideer om implementeringen af fremtidige generationers rettigheder modtages i et allerede eksisterende dansk spænd af samtidige – og til tider modstridende – fremtidshorisonter. Disse horisonter er min betegnelse for de samfundsmæssige muligheder og risici, som forskellige aktører anerkender som handlingsangivende på forskellige tidspunkter i fremtiden. Disse aktører findes på tværs af civilsamfund, politik og videnskab. Jeg arbejder med en idealtypisk opdeling mellem 1) en dominerende fremtidshorisont, som har været styrende i politik og økonomi i de seneste årtier, og 2) en transformativ fremtidshorisont, der tager udgangspunkt i økologiske risici som en krise for demokratiet. Slutteligt diskuterer jeg, hvad der fastholder styrkeforholdet, og hvordan mulighederne for demokratisk klimahandling kan styrkes i den kontekst.

Fremtidige generationer i politisk-etisk forskning

Forud for den politiske interesse i fremtidige generationer har forskere indenfor intergenerationel retfærdighed og politisk repræsentation været optaget af, hvordan fremtidige generationers interesser kan indgå i demokratiske strukturer (Gosseries, 2009). Etikere peger på en forpligtelse for fremtiden, hvis det er et demokratisk mål at give indflydelse til alle, der bliver berørt af politiske beslutninger (Knudsen o.a., 2023). Andre har problematiseret, hvorvidt man kan afgøre en klar identitet eller en klar interessegruppe blandt fremtidige generationer (Jensen, 2015). Det gælder dels, fordi fremtidige generationer inkluderer alle ufødte mennesker, som derfor vil have vidt forskellige situationer og behov afhængigt af, om de bliver født i morgen eller om flere tusinde år. Den politiske filosof Simon Caney har imidlertid argumenteret imod, at vi kan lade menneskers "placering i tid" afgøre, om de skal have rettigheder eller ej (2014), hvilket udvider rækkevidden af ansvaret. Tilsvarende har teoretikere argumenteret for, at identiteten af fremtidige "folk", der påvirkes af nutidige beslutninger, bør inkludere andre væsener end mennesker (Magaña, 2024).

Knudsen o.a. (2023) skelner på den baggrund mellem en "maksimalistisk" tolkning af fremtidige generationer, hvor alt liv i al fremtid inkluderes, og de former for intergenerationel solidaritet, der allerede arbejdes med politisk, f.eks. i regi af EU. For at gøre både tidshorisonter og definitioner af fremtidige generationer mere håndterbare læner mange forskere sig op ad den videnskabelige konsensus om ændrede menneskelige livsvilkår, som findes i f.eks. FN's klimapanel, IPCC. Det betyder, at det politiske udgangspunkt for diskussionen om fremtidige gene-

rationer oftest er viden om udsatte mennesker og de fremskrivninger, der fortæller, hvad der sker med naturgrundlaget, hvis nutidige befolkninger fortsætter deres måder at leve, forbruge og producere på (Morgan o.a., 2024). Det giver et fokus på fremtidige menneskelige generationer så tidligt som 2050-2100, mens den fjernere fremtid diskuteres i mindre præcise termer. For mange handler fremtidstænkning ikke om den præcise definition af, hvem eller hvornår de fremtidige generationer er, men om at modvirke tendenser til kortsigtethed i økonomi og politik samt mellem én valgperiode og den næste i demokratier (Gardiner, 2011).

Det er denne bredere interesse for fremtidige generationer i Danmark, som jeg fokuserer på. I min analyse af forskellige samtidshistoriske *fremtidshorisonter* trækker jeg på historikeren Reinhart Koselleck, der anvendte begrebet *forventningshorisont* til at analysere de omstillinger i europæisk tænkning, som oplysningstiden muliggjorde, og satte det i kontrast til de historisk opbyggede *erfaringsrum*, der prægede forskellige sociale grupper (Koselleck, 2004; Ewing, 2018). Jeg anvender ikke Kosellecks begreb om horisont i en strengt historisk-epistemologisk forstand, men som et heuristisk redskab til at undersøge fremtidsforestillinger (Altstaedt, 2024) og samtidige brudflader i politiske greb om fremtiden, og jeg taler om horisonter for at understrege usikkerheden, der opstår i at tale om det meget lange sigt, hvor endnu ufødte mennesker er samfundsbærende. Mens Koselleck arbejdede med sociale transformationer over flere definerende årtier i europæisk historie, fokuserer jeg på, hvordan flere, kortere og delvist konkurrerende fremtidshorisonter sameksisterer og påvirker modtagelsen af politiske ideer i den danske offentlighed.

En dominerende horisont: Fremtiden som omkostningseffektiv ligevægtstilstand

I dansk klima- og miljøpolitik siden 1980'erne er Brundtland-rapporten ofte blevet nævnt offentligt som en ledetråd. Ikke desto mindre har en anden idéformation været mest retningssættende for politik og regulering; økologisk modernisering (Læssøe o.a., 2007; Ejsing o.a., 2024). Dette bør ikke forveksles med det engelske begreb 'ecomodernism', som betegner en meget teknologioptimistisk miljøideologi (Karlsson, 2025). Økologisk modernisering er i Danmark blevet anvendt som en relativt neutral samlebetegnelse for forskellige bestræbelser på at sikre grønnere forhold uden grundlæggende at ændre vilkårene for industri, transport og forbrug. Her er fokus på naturbevarelse og økosystemers funktion sat i skyggen af konkrete teknologiske forbedringer, der kan give "mest miljø for pengene" – et slogan, som ledende politikere i både Socialdemokratiet og Venstre har kunnet acceptere politisk (Olsen, 2022). Trods forsøg på at nedtone vigtigheden af miljø og klima i starten af 2000'erne har arbejdet med at finde en omkostningseffektiv balance mellem industriregulering og miljøinvesteringer været et hovedspor i dansk politik fra 1980'erne til i dag. Det var gennem en længerevarende satsning på denne inkrementelle forandringssti, at daværende miljøminister Svend Aukens politik senere gav politikere muligheden for at fejre en status som et grønt foregangsland – man havde bevæget sig ind i fremtiden hurtigere end andre lande. Det giver anledning til forestillingen om, at Danmarks rolle internationalt er at danne forbillede for en epoke, hvor det er muligt at vokse i BNP, udvikle teknologi og samtidig blive CO_2-neutrale og miljømæssigt bæredygtige (Dyrhauge, 2021).

> *Økologisk modernisering er i Danmark blevet anvendt som en relativt neutral samlebetegnelse for forskellige bestræbelser på at sikre grønnere forhold uden grundlæggende at ændre vilkårene for industri, transport og forbrug*

Denne politiske udvikling giver os en række karakteristika for, hvordan fremtiden tænkes og bearbejdes. Økologisk modernisering antager en fremtid med overskud i form af ny teknologi og BNP-vækst (Ejsing o.a., 2024). Det har sat rammen for styrkeforholdet imellem politisk nytænkning, civilsamfund, miljømæssig og økonomisk ekspertise. Det er først og fremmest, fordi udviklingen af økologisk modernisering er sket i tandem med den øgede dominans af ge-

nerelle ligevægtsmodeller i økonomisk politik og videnskab siden 1970'erne (OECD, 2021). Sociologen Jens Beckert har peget på, hvordan teorier om økonomisk ligevægt – hvor der er balance mellem udbud og efterspørgsel på tværs af samfundets markeder – skaber forestillinger om fremtiden på linje med ideen om bæredygtighed (Beckert, 2016: 267). Som en del af teorien om fiktive forestillinger peger Beckert på, at et teknisk begreb som 'generel ligevægt' kan blive et centralt politisk pejlemærke over tid.

Det mest offentlige udtryk, som dette har haft i nyere dansk klimaøkonomi, er Det Økonomiske Råds (DØRS) fokus på optimal omkostningseffektivitet som en ramme for en vej mod en fremtid inden for Paris-aftalens mål. Da Klimaloven skulle vedtages i 2019, kritiserede en række af Rådets såkaldte økonomiske vismænd et manglende blik for omkostninger i fastsættelsen af klimamålet med 70 pct. reduktion af CO_2. Opgaven med at finde "den billigste tidsmæssige fremdrift for reduktioner frem mod 2050" burde ifølge vismændene sidestilles med Klimarådets arbejde for bæredygtighed (DØRS, 2019). Bæredygtighed er i denne kontekst defineret som det mål om "et klimaneutralt Danmark i 2050," som danske politikere har godkendt ved at underskrive Paris-aftalen. Omkostningseffektiviteten i de gældende økonomiske modeller er det bærende princip, der skal sikre bæredygtighed (DØRS, 2019). Dette står i kontrast til de potentielle skadesomkostninger på længere sigt, som bl.a. IPCC, IPBES og Klimarådet forholder sig til, hvis (når) 1,5-gradsmålet overskrides.

I Finansministeriet er der yderligere værktøjer, der sætter rammerne for, hvordan en bæredygtig fremtid kan planlægges – også efter 2050. Her er den samfundsmæssige diskonteringsrente især vigtig for fremtidige generationer. Diskonteringsrenten kan bruges, når man ønsker at beregne den langsigtede rentabilitet af investeringer eller reguleringer. Det er altså en form for langsigtede cost-benefit-analyser af f.eks. statslige penge i vindmøller, hospitaler eller transport- og landdistriktsregulering. Diskontering anvendes i langt de fleste stater og store organisationer, der reagerer på forventningen om, at verdensøkonomien fortsat vil vokse, og at teknologisk innovation derfor over tid vil give lavere udgifter end dem, man skal betale nu. Sociologen Liliana Doganova forklarer fænomenet sådan, at fremtiden diskonteres i nutiden – altså nedskrives i værdi – fordi alle tiltag vil være billigere og mere tilgængelige i fremtiden (Doganova, 2024). I den danske stat anvendes en langsigtet diskonteringsrente over 70 år, som blev sat ned fra 2 pct. til 1,5 pct. i 2021 (Finansministeriet, 2021), mens IPCC's diskontering varierer i vurderingerne af forskellige dele af verdensøkonomien mellem 3 og 10 pct. (Alpizar o.a., 2023).

En diskontering på 1,5 pct. kan lyde lav, men effekten af renten kan være stor, når det handler om incitamenter til at investere i fremtiden. Hvis klimaøkonomer tager de biofysiske risici for en ubæredygtig fremtid med i billedet, kan vi finde argumenter for en diskontering på nul eller endda negativ (Weitzmann og Wagner, 2016). Hvis skaderne potentielt er enorme, giver det ikke mening at prissætte – og diskontere – dem, da man grundlæggende helst vil undgå dem. Men holder man fast i diskonteringsrenten som udgangspunkt, kan økonomer i Danmark og resten af verden støtte sig op ad IPCC's økonomiske vurdering om, at det kun koster meget lidt i form af BNP at løse klimakrisen (Kotchen o.a., 2023). Det fremstår som en nedtoning af klimakrisens omfang og omkostninger, og det forbliver imidlertid skjult for den demokratiske samtale, at fremtiden er diskonteret (Doganova, 2024).

I dansk politik har der været et fokus på at opretholde eller genopfinde en position som et fremtidsorienteret foregangsland i en international kontekst. Diskonteringen er én blandt flere faktorer, der giver et fokus på at skabe teknologiske løsninger, der kan eksporteres og give indtjening på relativt kort sigt. Denne orientering mod eksport går på tværs af både regeringspolitikere, industriens interesseorganisationer og fagbevægelsen (FH, 2020; DI, 2021). I tiden efter det såkaldte klimavalg i 2020 er statens satsninger på bæredygtighed blevet stadig mere rettet mod teknologisk innovation frem for social og kulturel innovation eller investering i uddannelse. Den strategiske implementering af klimamål har været præget af en politisk retning mod de større eksportvirksomheder, der blev inviteret til at lede regeringens klima-

partnerskaber i 2019 (Dansk Industri, 2021). Målet var både at understøtte 2030-målsætningen om 70 pct. reduktion i CO_2-udledninger og at vise nye veje til eksport og international konkurrenceevne (Regeringen, 2019). En lang række virksomheder deltog og har givet anbefalinger siden 2020 om forskellige sektorer fra energi til affald, byggeri, service, handel, luftfart og landbrug (Klimarådet, 2020). Kendetegnet for anbefalingerne er, at de tager udgangspunkt i den nuværende sammensætning af virksomheder og inkluderer virksomheder med størst økologisk fodaftryk, som betonindustrien og landbruget. Den politiske modtagelse er fokuseret på eksport af danske teknologier. Samtidig var opgaven udelukkende 2030-målsætningen om 70 pct. reduktion – hverken biodiversitet eller konsekvenser for længere sigt end 2030 var en del af opgaven (Erhvervsministeriet, 2019).

Samlet set bygger den dominerende horisont på den overbevisning, at enhver vej til fremtidig bæredygtighed skal baseres på økonomisk ligevægt og teknologisk innovation nærmere end en grundlæggende omstrukturering af det økonomiske system. En række metodikker – som diskontering og fokus på kortsigtet omkostningseffektivitet – giver et optimistisk billede af, hvordan der vil være tilstrækkelig BNP-vækst til at betale for skader og udgifter til omstilling.

En transformativ horisont: Fremtiden som risikabel og utopisk

Overfor den dominerende horisont, præget af økonomisk ligevægt, står en anden dansk fremtidshorisont, som er diskuteret bredt, men har haft sværere ved at bide sig fast i samfundsinstitutionerne. Det er en horisont, som er opstået i kraft af sociale bevægelsers, NGO'ers og forskeres forsøg på at gøre gældende, hvordan eskalerende økologiske risici kan imødegås af demokratiske samfund, hvor det ikke er BNP-vækst, valgbarhed og kvartalsregnskaber, der er styrende. Disse forsøg bygger på en tradition, der i Danmark har udviklet sig parallelt med fortolkningerne af bæredygtig udvikling og økologisk modernisering. Rødderne findes i reaktioner på det berømte studie 'Grænser for vækst' og den første FN-miljøkonference i Stockholm i 1972 (Gómez-Baggethun og Naredo, 2015). Her fandtes en kendetegnende blanding af kraftig og detaljeret opmærksomhed på miljøødelæggelser og miljørisici forbundet med industrialisering på globalt plan og et forsøg på at formulere en ny fremtidsvision. Det var i høj grad den konkurrence om at opnå størst økonomisk vækst, som både USA, Europa, Japan og Sovjetunionen havde deltaget i siden 2. Verdenskrig (Schmelzer, 2016), som optog aktivister og intellektuelle. Både fagøkonomer, diplomater og politikere i USA og Europa satte imidlertid hårdt ind over for ideerne om grænser for vækst og nye veje (Gómez-Baggethun og Naredo, 2015). Den senere nobelprisvinder William Nordhaus udviklede en vækstmodel for klima og miljø, der inkluderede antagelser om teknologiske forbedringer, som ville mere end modsvare behovet for at begrænse væksten. Modellen blev præsenteret sammen med en ætsende kritik af forskerne bag 'Grænser for Vækst', som fik held til at marginalisere det vækstkritiske perspektiv i USA og Europa (Malm og Carton, 2024).

> *En transformativ fremtidshorisont er opstået i kraft af sociale bevægelsers, NGO'ers og forskeres forsøg på at gøre gældende, hvordan eskalerende økologiske risici kan imødegås af demokratiske samfund, hvor det ikke er BNP-vækst, valgbarhed og kvartalsregnskaber, der er styrende*

I dansk kontekst var der en væsentlig genopblomstring af den økologisk-orienterede debat om økonomien i slutningen af 1970'erne. Bestselleren 'Oprør fra midten' var karakteristisk for kritikken af vækst i Danmark og formuleringen af en såkaldt "humanistisk ligevægt", hvor det ikke var produktivitetsforøgelse, som stod i centrum (Meyer, Søvndal og Helveg Petersen, 1978). I denne bog var strukturel ulighed et centralt punkt for diskussionen om demokratisk legitimitet. Forfatternes radikale fremtidstænkning var bl.a. baseret på at bekæmpe ulighed med indførelsen af borgerløn (Behrendt, 2020). Generelt var ideen, at en ny form for bæredygtig økonomisk

politik skulle kunne løse strukturelle problemer, og afhjælpe et politisk dødvande imellem liberalistiske og kommunistiske idealer. Lignende tematikker dukkede op i starten af 1980'erne, hvor danske forskere, særligt på RUC, tog inspiration fra Robert Jungks "Zukunftswerkstätten" og skabte de danske fremtidsværksteder. Her kunne fremtidsvisioner på én gang pege imod utopiske fremtider, bygge på konkrete erfaringer og udvikle demokratiske processer imod bæredygtighed (Gleerup og Egmose, 2022).

Trods den livlige debat blev denne nye fremtidsorientering ikke en politisk magtfaktor, særligt ikke i økonomiske spørgsmål. Fra slutningen af 1970'erne fulgte den danske økonomiske politik amerikanske og britiske tendenser til at satse mere entydigt på generelle ligevægtsmodeller som rettesnor for fremtidens muligheder. Det skete gennem en konsolidering af amerikansk økonomifaglighed (Stahl, 2022), som har dannet grundlaget for dansk økonomisk tænkning om klima indtil for relativt nylig.

Transformativ fremtidstænkning fik imidlertid fornyet kraft i takt med den stigende offentlige bevidsthed om klimakrisens konsekvenser på langt sigt. Som nævnt blev studierne af planetære grænser opdateret i 2015 (fra originalen i Rockström o.a., 2009). Disse grænser blev undersøgt ud fra en tværdisciplinær tilgang – Earth System Science – og delte mange grundlæggende indsigter med systemtilgangen anvendt i 'Grænser for Vækst' (1972). Paris-aftalen (2015) havde imidlertid givet et folkeligt og mediemæssigt fokus på global opvarmning. CO_2 i atmosfæren kunne forstås som en planetær grænse og en metrik, der kunne sammenlignes med BNP-vækst i Danmark og andre høj-emissionslande (Lund og Jacobsen, 2018).

Ideen om, at Danmark var et bæredygtigt foregangsland, er blevet problematiseret ud fra klimaforskningens præciseringer af de enkelte landes ansvar (Dyrhauge, 2021). Man kan sige, at forestillingen om, at Danmark allerede befandt sig i fremtiden relativt til andre landes klima- og miljøpolitik, blev kompromitteret. Ledende forskere som Katherine Richardson kommunikerede om de langsigtede risici for biodiversiteten, der fulgte i kølvandet på klimaforandringer og forurening (se f.eks. Abrahamsen og Richardson, 2020). Begreber som "hothouse earth," "tipping points" og "Climate Endgame" blev på den vis en del af den danske debat om fremtidens økosystemer (Gjerris, 2024). Klima- og biodiversitetsforskere har reageret på disse risici ved at anbefale samfundet at finde veje til "transformative forandringer", hvilket giver en uprækcis, men meget omfattende anvisning for politisk handling (IPBES, 2018). Det er begreber fra videnskabelig systemtænkning om feedbackmekanismer mellem forskellige udviklinger – positive og negative – der siden har præget den transformative fremtidshorisont.

Civilsamfundsgrupper i Danmark og andre lande har forsøgt at finde mere konkrete billeder af nye fremtider. Behovet for nye fremtidsfortællinger har i Danmark fået sit stærkeste udtryk hos aktivister i Den Grønne Ungdomsbevægelse (DGUB), hvis aktiviteter har udvidet sig fra at være centreret om protest mod utilstrækkelig politisk klimahandling til aktivt at sætte en dagsorden for bæredygtige fremtider. Den grønne ungdomsbevægelse foretog en udvikling mod klarere fremtidsforestillinger i 2022 med udgivelsen *En Grøn Retfærdig Fremtid* (DGUB, 2022). Dette var eksplicit en "fremtidsvision", der gav et udgangspunkt for at sammenkæde demokratiske processer lokalt med retfærdighed i relation til Danmarks globale økologiske fodaftryk.

Fremtidsvisionen er opdelt i kapitler om kategorier som uddannelse, byggeri, energi, landbrug, biodiversitet, medier og andet. Det giver omtrent det samme antal opdelinger, som der var klimapartnerskaber, og nogle tematikker overlapper. Men hvor sidstnævnte var rettet mod industrielle sektorer og et 2030-mål, så inkluderede DGUB kategorier som "Uddannelse" og "Global Klimaretfærdighed" og rettede idéer mod et ikke-defineret punkt i fremtiden, hvor Danmark ville være i overensstemmelse med Paris-aftalens 1,5-grads mål. *En Grøn Retfærdig Fremtid* argumenterer for, at nationale og lokale borgerting skal høres langt mere, når politikere udformer omstillingsplaner (DGUB, 2022: 6). De danske klimaborgerting havde på dette tidspunkt udgivet en række rapporter (Tønder, 2024), og tendensen var, at de 99 tilfældigt udvalgte borgere ønskede mere vidtgående og langsigtede forandringer end de for-

slag, der blev drøftet i Folketinget (ibid.). Ejsing o.a., (2024) har på baggrund af forskning i klimaborgertingene argumenteret for, at samlingerne viser stort potentiale for en fremtidsorientering, der bryder med det kortsigtede fokus på vækstmål til fordel for langsigtede klimaforpligtelser.

En nyere og mere eksplicit orientering mod langsigtede fremtider er Fremtidskoalitionen, som blev etableret af blandt andet tænketanken Wellbeing Lab (WELA) og konsulentbureauet Institut for Fremtidsforskning i 2024. Koalitionen består nu af over 20 organisationer (hovedsageligt NGO'er, tænketanke og aktivister i DGUB), som er samlet omkring principper, der i udgangspunktet er meget tæt på Brundtland-rapportens negative bestemmelse ved, at "nutidens beslutninger ikke sker på bekostning af fremtidige generationers mulighed for at leve gode liv" (Fremtidskoalitionen, 2024). Det nye i en dansk kontekst er koalitionens sigte om at skabe både "forpligtende lovgivning" for at nå mål om fremtidig trivsel og en institutionalisering i "armslængde fra regeringen", der skal sikre overensstemmelse med FN's fremtidspagt. Koalitionen har yderligere en bred demokratisk målsætning om, at "Fremtidige generationer skal have en etisk og fair repræsentation, som man med rimelighed kan forvente, at de selv ville acceptere". Dette er en version af demokratisk inklusion af fremtidige generationer, der ligger tæt op ad Caneys argument for ikke at diskriminere på grund af placering i tid.

Organisationer bag Fremtidskoalitionen har forud for samarbejdet på forskellig vis fortolket perspektiverne i FN's og EU's nye kurs med henblik på en langsigtet demokratisk udvikling i Danmark. Her har anledningen til langsigtet tænkning været bundet til økologiske temaer, herunder materielt forbrug i Danmark og internationale konsekvenser (Birkjær og Falkenfleth, 2024). Sideløbende med fortolkninger af internationale signaler har fortalere for fremtidige generationers politik orienteret sig mod national lovgivning i andre lande. Særligt Wales' "Wellbeing of Future Generations Act" fra 2015 har tiltrukket sig opmærksomhed (Buhelt og Striegler, 2023): en lovgivning, der krævede, at bæredygtig udvikling skulle vurderes i alle dele af walisisk lovgivning med henblik på at sikre fremtidige generationers rettigheder. Tidligere kommissær for fremtidige generationer i Wales, Sophie Howe, har givet oplæg i Danmark en række gange, siden hun forlod posten i 2023. Howe har bl.a. understreget den store indsats, der gik forud for kommissionens arbejde i form af "The Wales We Want" og trivselsmål for fremtidige generationer, der går på tværs af alle sektorer i landets økonomi (Howe, 2023). Præsentationen af konkrete resultater for langsigtet bæredygtighed har centreret sig omkring, hvorvidt udvidelsen af motorvejsnettet kunne være i overensstemmelse med fremtidige generationers rettigheder (Howe o.a., 2023) – altså et relativt begrænset område for implementering. Danske medlemmer af fremtidskoalitionen ser imidlertid langt større muligheder i en kontekst, hvor fremtidige generationers rettigheder skrives ind i dansk lovgivning (Ploug, 2025).

Den transformative horisont har en lang historik i Danmark, der går tilbage til 1970'ernes politisk-økonomiske diskussioner. Den er blevet reaktualiseret flere gange, senest gennem klimadebatten før og efter "Klimavalget" i 2019. Den nyeste udvikling tager inspiration fra konkret lovgivning og institutioner i Wales og på EU-niveau. Dette markerer et skifte væk fra et snævert klimafokus og mod spørgsmål om bl.a. trivsel i diskussionen af langsigtede fremtidsscenarier.

Afrunding: Fremtidshorisonter i konflikt

Det står klart, at der er store forskelle på henholdsvis den dominerende og den transformative horisont, som jeg har skitseret ovenfor. Det gælder også tidsmæssigt: Hvor langt er det tidsperspektiv, der styrer forståelsen af, hvad der er bæredygtig politik og økonomi i dag? Og indholdsmæssigt: Hvilke risici og muligheder ser toneangivende aktører, at der eksisterer inden for horisonterne? Jeg vil argumentere for, at den transformative horisont adskiller sig ved at tage konsekvensen af både videnskabelige konklusioner i FN's klimapanel og vedtagne FN-principper for intergenerationel retfærdighed alvorligt. Dette står i kontrast til det fokus på optimal økonomisk udvikling i et tidsperspektiv frem til 2050, som findes i den politisk dominerende fremtidshorisont. Her har

de danske traditioner for økologisk modernisering stivnet den politiske nytænkning, som bl.a. klimavidenskaben kalder på, at et ressourcestærkt land som Danmark kan mobilisere. Asymmetrien imellem de transformative og dominerende horisonter giver en række karakteristika i disse horisonter, der styrer i radikalt forskellige retninger for bæredygtighed, demokrati og globalt udsyn.

Først og fremmest er spørgsmålet om bæredygtighed placeret i forskellige systemtilgange, der giver forskellige billeder af fremtidige muligheder og risici. Den dominerende fremtidshorisont arbejder med bæredygtighed ud fra en systemtilgang, der kobler vedtagne politiske beslutninger om bæredygtighed (danske og internationale) med økonomiske modeller, der udpeger en optimal omkostningseffektivitet. Den økonomiske faglighed, som er central her, stiller ikke spørgsmål ved, om der er økologiske eller trivselsmæssige risici, der ikke er tilstrækkeligt adresseret i de politiske planer. Den største risikovurdering går derfor på tab af BNP-vækst – og det er også sådan, økologiske skader bliver vurderet. Traditionelt har den demokratiske sikring af fremtiden i denne horisont været koblet direkte til en vurdering af, om de valgte politikeres beslutninger kan realiseres eller ej. I de senere år har vi set forsøg – inden for samme horisont – på at repræsentere borgeres præferencer i det såkaldte Grønne BNP. Her er det primært nutidige generationers præferencer for at bevare forskellige typer natur, der skaber grundlag for prissætning af naturen. Naturvidenskabelige indsigter om langsigtet bæredygtighed og integritet af økosystemer indgår kun sekundært i modellens værdisætning (Røpke, 2024).

Den transformative horisont trækker i højere grad på traditioner for socioøkologisk systemtænkning, hvor BNP ikke figurerer centralt. Fremtidens muligheder og risici vurderes i denne horisont ud fra forskellige modeller for feedbackmekanismer, der går på tværs af samfund og natur samt det lokale og det globale. Det giver anledning til interessante nybrud inden for bæredygtig politik og demokratiske elementer. Med DGUB's fremtidsvision kan vi læse tilliden til borgerting således, at demokratiet har et behov for et rum for fremtidsdeliberationer, hvor ekspertisen er mere sammensat end den, der dominerer i beslutningstagerkredse.

Forsøget på at skabe lovgivningsmæssige og institutionelle rammer for fremtidsovervejelser ud over borgertingenes "mini-offentligheder" peger på en bredere form for demokratisering af diskussionen om værdi og ressourcer i fremtiden. Det gælder bl.a. de økonomiske ligevægtsmodellers dominans og konkrete værktøjer som diskontering. Fremtidskoalitionen fremhæver den stigende bekymring for fremtiden, som kan måles blandt borgere. Denne bekymring er bred og vil ikke nødvendigvis omsætte sig i sporbare forskydninger ved folketingsvalg eller forbrugspræferencer i et fastlåst politisk system på den korte bane. I en fremtidshorisont præget af diskontering og forventning om en uforstyrret tendens til økonomisk ligevægt mødes disse bekymringer med beroligende diskurser fra eksperter og beslutningstagere. Hvis økologiske risici får lov til at optage en større del af fremtidshorisonten, vil opgaven i stedet være at demokratisere fremtidspolitikken og blotlægge, hvad kortsigtet økonomisk stabilitet koster for langsigtet bæredygtighed.

Referencer

Altstaedt, S. (2024), "Future-cultures: How future imaginations disseminate throughout the social", *European Journal of Social Theory*, 27(2): 279-97.

Abrahamsen, S. og K. Richardson (2020), "Professor: Hvis vi skal redde klimaet, må vi se os selv som en del af naturen", *Information*, 30. maj, www.information.dk/indland/2020/01/professor-redde-klimaet-maa-se-del-naturen

Alpízar, Francisco, Maria Bernedo, Ruth Cremades og Paul J. Ferraro (2023), "High discount rates by private actors undermine climate change adaptation policies", *Climate Risk Management*, 40: 100488.

Beckert, Jens (2016), *Imagined Futures: Fictional Expectations and Capitalist Dynamics*, Cambridge: Harvard University Press.

Behrendt, F. (2021), *Debatten om oprøret fra midten*, København: Lindhardt og Ringhof.

Birkjær, M. og M. Falkenfleth (2024), "Danskeres lykke giver regning til kommende generationer", *POV*, 25. marts.

Caney, Simon (2014), "Climate change, intergenerational equity and the social discount rate", *Politics, Philosophy & Economics*, 13(4): 320-42.

Dansk Industri (DI) (2019), "Regeringens klimapartnerskaber – Danmarks største brainstorm", *Dansk Industri*, 19. februar, www.danskindustri.dk/politik-og-analyser/klimapartnerskaber/.

Dansk Industri (DI) (2021), "Klimapartnerskaberne skal være Danmarks næste grønne eksportvare", *Dansk Industri*, 11. marts, www.danskindustri.dk/di-business/-arkiv/nyheder/2021/3/klimapartnerskaberne-skal-vare-danmarks-neste-gronne-eksportvare/.

DGUB – Den Grønne Ungdomsbevægelse (2022), *En grøn retfærdig fremtid: Danmarks første green new deal*, København: Den Grønne Ungdomsbevægelse.

Doganova, L. (2024), *Discounting the future: The ascendancy of a political technology*, Princeton: Princeton University Press.

Dyrhauge, H. (2021), "Political Myths in Climate Leadership: The Case of Danish Climate and Energy Pioneership", *Scandinavian Political Studies*, 44(1): 13–33.

DØRS - De Økonomiske Råd (2022), "Klimaloven skal sikre gode rammer for klimaindsatsen", https://dors.-dk/oevrige-publikationer/kronikker-artikler/klima-loven-sikre-gode-rammer-klimaindsatsen

Ejsing, Mads, Niklas Olsen og Stefan Gaarsmand Jacobsen (2024), "Dansk klimapolitik i et idéhistorisk perspektiv: Økologisk modernisering, sociale bevægelser og relativ stilstand siden 1990'erne", *Slagmark*, 88: 173-99.

EU (2026) *Retfærdighed mellem generationerne*, EUs repræsentation i Danmark, https://denmark.representation.ec.europa.eu/news/retfaerdighed-mellem-generationerne-2026-03-05_da

Ewing, B. (2018), "Koselleck's Historik and the Horizons of Politics", *Contributions to the History of Concepts*, 13-(2): 79–99.

Erhvervsministeriet (2019), *Kommissorium for klimapartnerskaber, København: Erhvervsministeret*, www.em.-dk/media/11343/klimapartnerskaber-kommissorium.pdf

FH (2020), *Together we create Denmark – together we create green transition*, København: Fagbevægelsens Hovedorganisation.

Finansministeriet (2021), *Dokumentationsnotat – den samfundsøkonomiske diskonteringsrente*, København: Finansministeriet. https://fm.dk/media/eywl4qvh/dokumentationsnotat-for-den-samfundsoekonomiske-diskonteringsrente_7-januar-2021.pdf.

Fremtidskoalitionen. (2024), *En verden hvor både nulevende og fremtidige generationer trives*, https://fremtidskoalitionen.dk/.

Gardiner, S.M. (2011), *A perfect moral storm: The ethical tragedy of climate change*, Oxford: Oxford University Press.

Gleerup, Janne og Jonas Egmose (2022), "Fremtidsværkstedet som metode til erkendelse og forandring: Metodologiske erfaringer med kritisk utopisk aktionsforskning", *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 24(4): 59-74.

Gjerris, M. (2024), "Den grønne trepart er greenwashing, der blot skal skjule sandheden: Politikerne redder hverken klima eller biodiversitet", *RÆSON*, 13. juli. www.raeson.dk/2024/mickey-gjerris-den-groenne-trepart-er-greenwashing-der-blot-skal-skjule-sandheden-politikerne-redder-hverken-klima-eller-biodiversitet/.

Gómez-Baggethun, Erik og José Manuel Naredo (2015), "In search of lost time: the rise and fall of limits to growth in international sustainability policy." *Sustainability Science*, 10(3): 385-95.

González-Ricoy, I. og A. Gosseries (2016), "Designing Institutions for Future Generations", i I. González-Ricoy og A. Gosseries, red., *Institutions for Future Generations*, Oxford: Oxford University Press.

Heise, A. (2025), *Heterodox Economics. essentials*, Wiesbaden: Springer.

Howe, S. (2023), "Implementing intergenerational fairness – the Welsh approach", *Nordic Journal of Wellbeing and Sustainable Welfare Development*, 2(1): 59–62.

Howe, Sophie og Don Nutbeam (2023), "Interview with inaugural Future Generations Commissioner for Wales, Sophie Howe: embedding a wellbeing approach in government", *Public Health Research & Practice*, 33(2): e3322314.

Institut for Fremtidsforskning (2024), *Fremtidskoalitionen: Strategi for intergenerationel retfærdighed*, København: Institut for Fremtidsforskning.

IPBES (2018), "Transformative change", *IPBES secretariat*, www.ipbes.net/ppdocuments/transformative-change.

Jensen, K.K. (2015), "Future generations in democracy: representation or consideration?", *Jurisprudence*, 6(3): 535–48.

Johnson, L.E. (2003), "Future Generations and Contemporary Ethics", *Environmental Values*, 12(4): 471–87.

Klimarådet (2020), *Vurderingsnotat om regeringens klimapartnerskaber*, København: Klimarådet.

Koselleck, R. (2004), *Futures past: On the semantics of historical time*, New York: Columbia University Press.

Kotchen, M.J., J.A. Rising og G. Wagner (2023), "The costs of "costless" climate mitigation", *Science*, 382(6674): 1001–3.

Knudsen, M., T. Ahlqvist og A. Taylor (2023), "Defining 'Future Generations': Epistemic Considerations on Conceptualizing a Future-Oriented Domain in Policy and Law-Making", *Journal of Futures Studies*, 28(2): 3–19.

Holm, Jesper, Lars Kjerulf Petersen, Jeppe Læssøe, Arne Remmen og Carsten Jahn Hansen, red. (2007), *Økologisk modernisering på dansk: Brud og bevægelser i miljøindsatsen*, København: Frydenlund Academic.

Lund, J.F. og S.G. Jacobsen (2018), "Vi må sætte klima højere end økonomisk vækst", *Politiken*, 15. juni.

Magaña, P. (2024), "Nonhuman animals and the all affected interests principle", *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 27(7): 1253–76.

Malm, A. og W. Carton (2024) *Overshoot: How the world surrendered to climate breakdown*, London: Verso Books.

Meyer, J., J. Søvndal og H. Helveg Petersen (1978), *Oprør fra midten*, København: Gyldendal.

Morgan, E.A., M. Crichton, G. MacCarrick, E. Stephenson og S. Harris Rimmer (2025), "Scoping existing national policy recognition of future generations: Prospects for future global climate justice", *Global Policy*, 16(4): 525–40.

Olsen, N. (2022), "Klimapolitikkens idéhistorie i Danmark 1980–2022", *Historisk Tidsskrift*, 122(1): 182–202.

Ploug, N. (2025), "Fremtidskoalitionen: Der findes ingen fremtid, hvis ingen kæmper for den", *Politiken*, 6. juni. https://politiken.dk/debat/debatindlaeg/art10432269/Der-findes-ingen-fremtid-hvis-ingen-k%C3%A6mper-for-den#:~:text=Fremtidskoalitionen%20arbejder%20for%20en%20ambiti%C3%B8s%20implementering%20i,kan%20v%C3%A6re%20til%20inspiration%20for%20andre%20lande.

Regeringen (2019), "Se formændene for regeringens Klimapartnerskaber", *Regeringen.dk*, 30. marts, www.regeringen.dk/aktuelt/se-formaendene-for-regeringens-klimapartnerskaber/.

Røpke, I. (2024), "Det grønne BNP i økologisk økonomisk perspektiv", *Økonomi & Politik*, 97(1): 101-11.

Schalin, A. (2025), "An inevitable conflict? A scoping review of climate change and generations", *Environmental Sociology*, 12(3): 453-465.

Schmelzer, M. (2016), *The hegemony of growth: the OECD and the making of the economic growth paradigm*, Cambridge: Cambridge University Press.

Stahl, R.M. (2022), "Neoliberalism with Scandinavian characteristics: The slow formation of neoliberal common sense in Denmark", *Capital and Class*, 46(1): 95–114.

Steffen, W., K. Richardson, J. Rockström, S.E. Cornell, I. Fetzer, E.M. Bennett og S. Sörlin (2015), "Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet", *Science*, 347(6223): 1259855.

Striegler, S.G. og A.F. Buhelt (2023), "Akademi: Sverige og Tyskland har en national strategi for social innovation. Det er på tide, vi følger efter", *Altinget Social*, 13. november, www.altinget.dk/social/artikel/akademi-sverige-og-tyskland-har-en-national-strategi-for-social-innovation-det-er-paa-tide-vi-foelger-efter

Tønder, L. (2024), "Klimaborgerting, bæredygtighed og demokratisk fornyelse i en antropocæn verden", *Politica*, 56(2): 156-76.

UNRIC (2024), "Declaration for Future Generations", *UNRIC*, 24. oktober, https://unric.org/en/declaration-for-future-generations/.

Weitzman, M.L. og G. Wagner (2016), *Climate shock: the economic consequences of a hotter planet*, Princeton: Princeton University Press.

WCED - World Commission on Environment and Development (1987), *Our common future*, Oxford: Oxford University Press.

Demokratisk ~~bæredygtighed~~ regeneration

Shekufe Tadayoni Heiberg, forfatter, forlægger og oversætter, shekufe@gmail.com

I dag fælder vi træerne, som det passer os. Står et træ i vejen for vores udsigt? Af med kronen. Har et vejtræs rødder bulnet cykelstiens asfalt? Af med kronen. Hvis et træ er gammelt og har så meget affektionsværdi, at vi ikke bare kan fælde det, uden at folk bliver harme, så er det ikke værre, end at vi kan kalde det for et 'risikotræ' og dramatisk udfolde den store fare for, at det vælter i en storm, så vil modstanden være afværget, og vi kan 'afkrone' det med god samvittighed.

Danmark er bygget op på en decideret afkroningspraksis. Det er ikke tilfældigt, at bynavne som Næstved og Egtved slutter på tved, der betyder rydning af skov, eller at bynavne som Birkerød, Hillerød og Allerød fortæller om en skov, der skulle ryddes (-rød), for at den pågældende by kunne blive bygget. Sproget afslører den historiske vold mod træerne, men ordene gør mere end det, de legitimerer voldshandlingen, bl.a. gennem verbet "skove", som betyder "at fælde skovens træer."

Næstefter Bangladesh er Danmark det land i verden med allermindst uberørt natur. Det er et land, som har bygget sin rigdom op af træer omdøbt til tømmer, træer omdøbt til brænde, træer omdøbt til plantage og tilintetgørelse af hele skove omdøbt til skovning.

Planterne er de laveste i vores hierarki, dem vi regner for mindst levende, mindst følende, de mest uintelligente væsner, som vi derfor kan gøre med, hvad vi vil. Fælde og høste og klippe, endda brænde til døde, hvis de finder på at leve mellem vores fliser. Planterne på vores monokulturelle marker og plantager afkræver vi hårdt arbejde, som var de vores slaver. Vi giver dem dårlig jord at gro i, drukner dem i gødning og sprøjter dem med pesticider, så deres mulighed for at sameksistere med andre arter svækkes. Vi lader dem gro i lange lige rækker, uden omtanke for deres trivsel, og så tager vi livet af dem, mens vi kalder det høst.

Men hvad er det for en måde at behandle planterne på? Som om de ikke var intelligente, som om de ikke bidrog til den kollektive velfærd. Man kunne argumentere for, at planterne er de mest intelligente iblandt os, af den ene årsag, at de kan lave ilt og sukker. Alle dyr, derunder også vi mennesker, er dybt afhængige af denne højteknologiske kunnen, som vi hidtil ikke har evnet at kopiere. Vi aner ikke, hvordan vi selv skulle lave ilt og vi ville aldrig kunne brødføde os selv, var det ikke for planterne. Vi har haft gavn af planternes arbejdskraft siden tidernes morgen. Afhængigheden er så dyb, at vi ikke kan undvære dem i bare et eneste minut. Alligevel underkender vi deres intelligens, deres kunnen og deres bidrag, som var det ingenting.

Jeg kunne ønske mig, at planterne havde en fagforening, at de kunne organisere sig lige så dygtigt som lufthavnsmedarbejdere. At de kollektivt ville nedlægge arbejdet, trække al ilt ud af luften i bare ét minut, og se hvordan vi reagerede. Jeg gad godt se, hvor hurtigt menneskenes demokratiske repræsentanter ville haste til forhandlingsbordet og begynde at lytte. Jeg forestiller mig, at de ville begynde at stille krav om at blive påskønnet. Ikke i form at løn på en bankkonto, men sandsynligvis i form af plads, både til planterne selv og til de arter, de indgår i partnerskaber med. Plads til at gro, ret til at blive gammel, god jord med fri adgang til de andre træers rodnet. Jeg tror, alle bytræer ville sige op, hvis de kunne, nægte at leve med rødderne klumpet ned i et udgravet hul, uden mulighed for at koble sig op på the wood wide web.

> *Jeg kunne ønske mig, at planterne havde en fagforening, at de kunne organisere sig lige så dygtigt som lufthavnsmedarbejdere. At de kollektivt ville nedlægge arbejdet, trække al ilt ud af luften i bare ét minut, og se hvordan vi reagerede*

Desværre for planterne, og for alle de andre arter, for den sags skyld; dyrene, svampene, mikroorganismerne og bakterierne, så opererer de ikke på den måde. De strejker ikke og slår ikke i bordet. De lader sig slavegøre, til de går i knæ, til de ikke kan mere, enten fordi vi har sprøjtet deres bestøvende insekter ihjel, eller fordi jorden, de gror i, er udpint og død, fordi mikroorganismer og orme ikke kan følge med alt den pløjning og vending af jorden. De giver fortabt, og hvis vi så bare havde øre for det, så ville vi kunne høre det nu: Arternes demokratiske stemme, der råber 'stop', der råber, 'hvis I fortsætter, så kan vi ikke hjælpe jer med at overleve'.

Mit forslag og mit håb er, at vi lytter nu, i stedet for at vente, til de er kollapset, i stedet for at vente til irreversible processer er trådt i kraft, og vores lydhørhed ikke længere er noget værd. For hvad er meningen med, at arterne, ikke kun de grønne, men måske i særdeleshed dem, ikke bliver hørt og inddraget? At vi forbigår dem, som om de ikke var de allerstørste bidragsydere her til lands? Jeg kunne trække på skuldrene og sige: "Jeg forstår det simpelthen ikke", men jeg vil hellere slå i bordet og sige "det skal simpelthen være løgn".

Det skal være løgn at vi midt i en galoperende klima- og biodiversitetskrise lader, som om vi er de eneste aktører, der kan løse problemerne. Det skal være løgn, at vi bliver ved med at tale om, hvordan vi mennesker skal rejse en masse skov, som kan lagre den CO_2, vi aldrig skulle have udledt i første omgang. At sige, at mennesker rejser skov, svarer til at sige, at Christian den 4. byggede Rundetårn. Sådan at tage æren for andres arbejde, er en helt særlig uskik, som knytter sig til vores kollektive fortælling om det handlende menneske og den passive natur. Det er blevet tid til at skrive den fortælling om.

Planterigets egen handlekraft er enorm. Enhver der har besøgt en forladt fabrikshal eller en uopdyrket mark vil vide det. Alt springer i skov, presser sig op gennem revner i cementen, kravler ind ad vinduerne, valmuer huserer, tidsler tårner sig op og pludselig står der en birkeskov, hvor der før blev dyrket korn. De såkaldt invasive arter ruller deres grønne tæppe ud, som var det en lyst, og hvis vi ikke havde så travlt med at være de fortravlet handlende mennesker, ville vi se, hvor mange samarbejdspartnere vi har i arbejdet med at skabe grøn omstilling.

Jeg gad som sagt godt stå i den situation, hvor træerne sagde, at hvis de skulle fortsætte arbejdet, så skulle vi hoste op med en ordentlig løn, måske endda i kroner og ører ækvivalent til deres reelle bidrag. Og så gad jeg godt se hvordan vores respekt og anerkendelse for deres bidrag steg til vejrs i takt med deres lønninger. Men hellere end det, gad jeg godt, at vi afviklede den gamle idé om, at penge afspejler værdi. At vi begyndte at se omsorgsarbejde, både menneskers, planters og dyrs, for det, det egentlig er, nemlig gaver og bidrag til fællesskabet, som vi skal behandle med taknemmelighed, respekt og gensidighed.

Som forfatter til bøger skrevet i genren sci-fi eller spekulativ fiktion med en utopisk indgangsvinkel, er jeg vant til at have hovedet begravet i mine egne verdener.

I en af mine verdener har mennesket langt om længe lært at tale med naturen. Vi forstår dyrene og planternes sprog, vi oplever hvor meget de minder om os, og hvor mange relationer de har, der går udenom os. Den nye sproglige evne hjælper os til at genfinde vores egen plads i det store fællesskab, som vigtige men ikke vigtigst, og vi oplever den store rigdom, der ligger i at bidrage ansvarsfuldt uden at føle os ansvarlige for alting.

I en anden af mine verdener finder astrofysikere frem til, at Månen ikke er, hvad vi troede, den var. At den ikke er en gold sten, men en levende organisme i sig selv, som holder rum for jordlivet på sin egen cykliske facon. Vi lærer at modtage og gengælde den omsorg vi får, og erkendelsen giver anledning til en tværfaglig månemission, hvor vi må undersøge, hvordan vi kan drage bedre omsorg for Månen.

I en tredje verden lever mennesker inde i planter, der har vokset sig store. Herinde oplever vi, hvad det vil sige at have en levende bolig, og det vækker den impuls i os, at ville gengælde den omsorg, som vi modtager af vores hjem. Vi forstår desuden på et kropsligt plan, hvordan vi selv er mere hjem end individ, hvordan vi er bolig for en myriade af liv, der betragter os som deres højhus, og vi lærer at anerkende habitater som levende entiteter på linje med organisk liv. Kigger vi længere ud, ser vi, at vores planet, Jorden, er det største hjem omkring os, og vi forstår, at alt jordisk fortjener det levendes retsbeskyttelse.

I mine nærfremtidsverdener har vi sået de første afgørende frø i retning mod at rette op på kriserne. Vi lærer så småt at leve med naturen omkring os og i os selv på nye respektfulde måder, til gavn for alle. Verden bliver grønnere, meget grønnere, ikke i form af grønne kulisser for menneskelig handling og drama, men i form at artsrige fællesskaber, talrige karakterer der interagerer med hinanden, indvirker på hinandens livsbane og humør, handlekraftige, kloge og følsomme aktører der tegner verdnerne frem.

Når jeg så kigger op fra mine fiktive virkeligheder, får jeg et chok. Er vi ikke nået længere? Vi skriver 2026 og diskuterer stadig fiskekvoter i stedet for fiskerettigheder. Jeg forventer mere af min faktiske verden, fordi fiktionens verdener viser mig, at det er muligt, at det først og fremmest handler om indstilling og vilje. Derfor vil jeg opfordre til, at vi ikke kun er passive ofre for det såkaldte *Shifting baseline syndrom*, men aktive medskabere, ved at insistere på, at vores nuværende behandling af andre arter er langt over grænsen og skal ændres med det samme, for at vi fortsat kan have respekt for os selv og vores demokrati.

Hvis jeg møder dig en dag, og du står i vejen for mig, så fælder jeg dig ikke. På samme måde ønsker jeg af mig selv og andre, at vi ikke fælder træet, hvis det står i vejen for os. At vi ikke forgifter myrerne, hvis de har besluttet sig for at flytte ind i køkkenkrogen eller kvaser edderkoppen, men lader dem blive boende eller hjælper dem nænsomt ud. At vi ikke fanger fisken for sjov eller tvinger rapsen til at gro ensom og forgiftet. Jeg siger ikke, at vi skal holde op med at spise, ånde, bære tøj eller bygge huse lavet af planter. Jeg siger, at vi skal begynde at anerkende dem, vi lever i det her land, på den her jord, sammen med, og den mest oplagte form for anerkendelse i et stolt demokrati, vil være ved at lytte. Helst så jeg, at vi kunne invitere individer af de andre arter direkte ind i vores demokratiske samtaler, lade dem tale ved vores konferencer og deltage i vores paneldebatter, men så godt har vi endnu ikke lært at kommunikere med dem (vores brist). Indtil da, må vi lytte på andre måder, f.eks. ved at give deres repræsentanter taletid. Forskeren, der ved alt om myrer, klimaaktivisten, der har sat sig godt ind i insekternes tilbagegang, og hvilke værtsplanter de behøver flere af, jordbrugeren, der har opnået praktisk erfaring med regenerativ jordbrug, ornitologen, der ved alt om truede fugles ynglevilkår, artsambassadøren, der er vild med den grønne mosaikguldsmed og udbreder sig om dens livsbetingelser, hvorend hun kan m.fl.

Vi har en tendens til at tænke tilbage på fortidens indskrænkede demokratiske friheder med en særlig frydefuld gru. I 2026 er det 111 år siden, kvinder fik stemmeret ved folketingsvalgene i Danmark. Så kort tid siden, gruer vi. Så heldigt, at vi kom på bedre tanker, fryder vi os. Den samme følelsesmosaik forestiller jeg mig udspille sig omkring arternes rettigheder, om, lad os sige, 10 år. "Tænk, at bøgen i Danmark ikke havde egne rettigheder før 2027. Tænk, at den ikke havde repræsentanter i Folketinget og i kommunalrådene, der kunne tale dens sag, sikre dens trivsel, ingen advokater, der kunne forsvare dens rettigheder og trække folk i retten, hvis de forbrød sig imod den. Uf!"

Ved at stemme repræsentanter for skovliv, havliv, engliv mm. ind, hvorend der skal forhandles velfærd, så velfærden også kommer dem til gode, som bidrager mest, vil vi kunne bygge et demokrati, som forbedres år efter år, fordi vi bliver dygtigere til at lytte og forstå de andres behov, de andres forslag og de andres evne til at bidrage, hvis bare de får plads. Potentialerne for nye samarbejder er enorme.

Skoven skal nok rejse sig, helt af sig selv, dvs. i smukt proaktivt samarbejde mellem træfrø, jord, sol, regn, mikroorganismer, insekter og hyfer – hvis den ellers får mulighed for det. Og når først vi er blevet i

stand til at se skovens enorme handlekraft, vil vi måske få den tanke, at vi har brugt sproget forkert. At det er skoven, der skover, fordi skovning er selve skovens værensform. Vi vil se os omkring og opdage de mangeartede måder, skoven skover på. Birken, der birker i små enklaver, egen, der eger for sig selv, poplen, der popler sit areal større gennem rodskud, brændenælden, der brændenælder under dem alle, og insekterne, der insekter livsnødvendigt fra blomst til blomst. Og måske vi også vil opdage, at de sætter pris på lidt menneskelig assistance efter så mange års strukturel aflivning. Vi kan begynde at genfinde vores plads i samarbejdet på nye måder, ikke som cheferne, men måske som de rare pedeller, der kan bruge vores arme og ben til at rykke næring og frø rundt efter behov. Men uanset hvor meget vi hjælper til, vil det være skoven, der rejser sig selv og sine træer, planterne, der planter og derved binder CO_2'en, og det skal både bemærkes og belønnes med tak og rettigheder, der håndhæves, så vi, om ikke så længe, kan se tilbage, med frydefuld gru, på dengang, medskaberne af vores velstand, vores medarter, endnu ikke blev inkluderet i vores demokrati.

> *Jeg drømmer om, at vi forlader ideen om naturen som vores dedikerede ressourcekammer, og begynder at spørge os selv, hvordan vi mennesker kan berige de artsrige fællesskaber gennem vores bidrag og lydhørhed. Kort sagt drømmer jeg om demokratisk regeneration*

En god gammel spejderregel lyder, at man skal efterlade shelterpladsen pænere end den så ud, da man ankom. Det samme kunne vi sige om demokratiet. Hvis det skal blive ved med at virke optimalt og tjene vores samfund som den bedste organisatoriske model, så er det ikke nok, at det bare vedbliver med at holde sig ovenvande og overlevelsesdygtigt. Med andre ord er bæredygtighed ikke nok. Bæredygtighed kan naturligvis være mange ting, afhængigt af hvordan vi tolker ordet, og det kan være et fint udgangspunkt at have overlevelsesdygtighed som et minimumskrav. Men jeg drømmer om, at vi forlader ideen om naturen som vores dedikerede ressourcekammer, og begynder at spørge os selv hvordan vi mennesker kan berige de artsrige fællesskaber gennem vores bidrag og lydhørhed. Kort sagt drømmer jeg om demokratisk regeneration.

Abstracts

Democratic Sustainability – Letters from the Lab

Maria Frahm Bjørn, *project manager, Queen Mary's Center, University of Copenhagen, mafb@samf.ku.dk*
Katia Dupret, *associate professor and director of Centre for Social Sustainability, Department of People and Technology, Roskilde University, katia@ruc.dk*
Lise Tjørring, *programme manager, Queen Mary's Center, University of Copenhagen, alt@samf.ku.dk*
Ole B. Jensen, *professor, Department of Architecture, Design and Media Technology, Aalborg University, obje@create.aau.dk*
Stefan Gaarsmand Jacobsen, *associate professor and director of Center for Applied Ecological Thinking (CApE), Department of Cross-Cultural and Regional Studies, University of Copenhagen, stefangj@hum.ku.dk*

Democratic sustainability is an appealing vision for guiding societal futures, yet the concept remains open to multiple interpretations. Bringing together two complex concepts – democracy and sustainability – raises important theoretical and practical questions. In the Impact Lab 2.0 project, 15 researchers and practitioners explored these questions in relation to the green transition. Drawing on letters written by participants, this article examines key tensions and dilemmas within democratic sustainability. The letters reveal different understandings of democracy as either a political system or a way of life, while also highlighting concerns about inclusion, inequality, and justice. They further show how democratic sustainability is closely connected to economic structures and how tensions arise between the need for taking time for democratic deliberation against the urgency of climate action. Finally, several contributors question whether sustainability is an adequate goal and suggest that regeneration may offer a more ambitious and future-oriented alternative.

Affordable and Sustainable Housing – What, Who and How?

Cornelia Seger Jakobsen, *strategic project manager, BLOXHUB, cja@bloxhub.org*
Line Kryger Aagaard, *anthropologist and assistant professor, Department of the Built Environment (BUILD), Aalborg University, lkaa@build.aau.dk*

Europe is facing a housing crisis, and Copenhagen is no exception. At the same time, the construction sector must undergo a green transition to meet Denmark's climate targets. Building on the premise that the housing and climate crises are deeply interconnected, we use the concept of co-responsibility to discuss how housing's environmental, social, cultural, economic, and democratic dimensions point to shared responsibility, differentiated by each actor's role and capacity. Drawing on insights from BLOXHUB and a research collaboration between the University of Copenhagen and Aalborg University (including a focus group study with 52 stakeholders that combined classic focus groups, normative reflection, and backcasting), we explore how responsibility, agency, and capacity differ among developers, public authorities, industry, and citizens. We reflect on how housing might serve as a prism for democratic sustainability, where a stable, affordable home is foundational to well-being and to people's social and political participation.

Is Private Property Ownership Democratic and Sustainable?

Lise Tjørring, programme manager, Queen Mary's Center, University of Copenhagen, alt@samf.ku.dk

This article takes a critical look at private property rights. Its history and basic assumptions are explored, and it is discussed in relation to the vision of a democratic and sustainable society. The article highlights a number of problematic issues. First, only humans are granted the right to own, while the more-than-human is not represented in our current form of democracy. Second, private property rights create a divide between those who own and those who do not, with owners being granted greater decision-making power. Third, it is built on a basic assumption of a hierarchical relationship between humans and nature, where humans can own nature. This is an assumption that historically has led to the over-exploitation of natural resources and a prioritization of short-term human needs over long-term sustainability of the ecosystem. The article concludes that if we take the vision of a democratic and sustainable society seriously, we cannot have private property rights in their current form.

The City and the Car – A Democratic Sustainability Dilemma

Ole B. Jensen, professor, Department of Architecture, Design and Media Technology, Aalborg University, obje@create.aau.dk

Postwar urban development is structured around the automobile as a pivotal mode of transport. The relationship between the city and the car is not just a case of roads and area reservation, but also about biodiversity and ecology. Seen in the light of democratic sustainability, this relationship is also a social concern thematizing who has the 'right to the city'. This article thus ask: how can a sustainable and democratic transition towards less car-driving in Danish cities be ensured? The article frames this discussion conceptually and brings examples from Aarhus and Copenhagen Municipalities to illustrate these dilemmas and tensions.

A Democratic and Sustainable Everyday Life in Rural Areas? – What Can Volunteering Do?

Lise Herslund, associate professor, Institute of Geoscience and Natural Resource Management, University of Copenhagen, lihe@ign.ku.dk

This article examines how volunteering contributes to a democratically sustainable everyday life in rural areas at a time marked by centralisation, digitalisation and the green transition. Many functions and services have disappeared from rural communities, while new developments such as large scale renewable energy installations do not necessarily strengthen local everyday life. Yet many rural residents thrive, and volunteering plays an increasingly important role in sustaining schools, care homes, transport, meeting places, housing, access to nature and adapting renewable energy projects to local conditions. Today, volunteering extends into both state and market arenas and ranges from service provision to resistance, innovation and democratic practice. At the same time, volunteering is a vulnerable resource that depends on local capacity and support and therefore holds both potential and limitations for democratic sustainability in rural areas.

Interview with a Landowner: "We Risk Forgetting Nature in the Green Tripartite Agreement"

Anja Skov Granerud, journalist and communications manager, Queen Mary's Center, University of Copenhagen, asg@samf.ku.dk

Landowner and farmer Henrik Bertelsen warns that nature risks being overlooked in the implementation of Denmark's Green Tripartite Agreement, as the main focus is currently on climate and environmental goals. Drawing on his experience from a peatland restoration project, he argues that nature considerations should be integrated from the outset, as this can lead to better biodiversity outcomes, improved environmental benefits, and lower costs. He also criticizes lengthy bureaucracy and slow compensation processes, which may discourage landowners

from participating in green transition projects. In addition, he points to limited knowledge about nature and a farming culture that often places little emphasis on biodiversity. Despite these concerns, Bertelsen strongly supports the green transition and believes that better solutions can be achieved by incorporating nature from the beginning.

A Metalogue on Action: Why Time Becomes a Question of Sustainability in Municipal Decision-making

Pernille Møller Rendal, *head of Environment and Climate, Mariagerfjord Municipalicy, perre@mariagerfjord.dk*
Anne Sofie Møller Askholm, *fellow at Biosustainability Design, Novo Nordisk Foundation Fellowship Programme (former climate coordinator, Vejen Municipalicy), anas@biosustainabilitydesign.dk*
Katia Dupret, *associate professor and director of Centre for Social Sustainability, Department of People and Technology, Roskilde University, katia@ruc.dk*

This metalogue (Bateson) explores how the climate crisis challenges the pace and structure of municipal decision-making and management. The metalogue is staged between a department head, a climate coordinator, and a work-life and leadership researcher. It examines how climate concerns must shift from being treated as isolated projects to becoming embedded in everyday governance and planning processes. Currently, climate considerations are often introduced too late, merely adjusting already finalized solutions. The text identifies a key leadership responsibility: to create the time, language, and organizational conditions that bring climate perspectives into earlier phases, particularly during the "democratic idea phase" and initial professional development. Management must both safeguard long-term climate priorities in time-pressured environments and support the gradual institutionalization of new practices and mindsets. Only by integrating climate considerations from the outset can municipal decisions align with the urgency and long-term demands of the climate crisis.

Regenerative Democracy at the Long Table: Communal Dining as Democratic Sustainability

Susanne Højlund, *associate professor, School of Culture and Society, Aarhus University, etnosh@cas.au.dk*
Morten Friis, *specialist consultant, Democracy x, mf@demx.dk*

This article examines communal dining as a micro-sociological arena for cultivating democratic sustainability and as a building block for a "regenerative democracy". Drawing on empirical examples from the project *The Longest Table* (*Det Længste Bord*) in Brøndby, Denmark, we discuss how collective cooking and eating can be facilitated both to (re)build social relations and to empower citizens. Through three analytical lenses, (a) mapping and mobilisation, (b) resistance and reflection, and (c) bridge-building and anchoring, the article explores both the potentials and the challenges of communal dining as a democratic activity. We conclude that a focus on place-based as well as social, cultural and environmental dimensions of sustainability is needed for the regenerative potential of communal dining to unfold. Facilitated dining may then become a democratic forum where citizens collectively take local responsibility for sustainable transition.

Between Resistance and Enthusiasm: How Civic Leadership Strengthens Local Climate Action Space

Katia Dupret, *associate professor and director of Centre for Social Sustainability, Department of People and Technology, Roskilde University, katia@ruc.dk*
Morten Friis, *specialist consultant, Democracy x, mf@demx.dk*
Claus Wilhelmsen, *environmental planner, The Climate, Environment and Technical Administration, Copenhagen Municipalicy, clwilh@kk.dk*

Civic leadership shows alternative and complementary paths to top-down, technical solutions by drawing attention to the emotional motivations and organizational forces that exist among people who engage in communities with both resistance and enthusiasm. The article examines, with theory and references to a range of practical green citizen initiatives, the role that civic leadership can play in the development of a more democratic and sustainable society. The authors write from a researcher, facilitator and municipal background, respectively, in a joint attempt at bridge-building, integration and reflection. First, we explain civic leadership in the context of democratic sustainability. Next, we analyze the relational and emotional dimensions that characterize citizens' organizations – both in resistance and enthusiasm, and how they can be addressed and supported in municipalities. Finally, the implications of the analysis for the municipalities' climate and environmental policy space and their potential role as facilitator are discussed, as well as how collaborations between municipalities and civil society can be nuanced and rethought in light of the often unrealized potential of civic leadership.

Renegotiating the Landscape: Culture and Meaning in Denmark's Green Tripartite Transformation

Lilian Andresen, *Cultural Sector Analyst and Environmental Biologist, Danish Institute for Cultural Policy Analysis, lilian@kulturanalyser.dk*

Denmark's Green Tripartite Agreement entails a comprehensive transformation of the Danish landscape. Drawing on a multidisciplinary panel discussion at the Danish Cultural Summit (Kulturmødet Mors) in 2025, the essay examines the role of culture in this transition. The Danish landscape has evolved through an inseparable interplay between physical land-use development and cultural meaning-making. Literature, art, architecture and other cultural expressions have shaped contemporary understandings of landscape and nature. Cultural representations have contributed to shaping the ways in which landscape managers perceive and make decisions about the landscape. The landscape is therefore both physically and culturally constructed. Conversely, when landscapes change, so too do their meaning. Landscape transformation is thus not only an environmental and land-use reform but also a democratic process. Cultural actors – including literature, architecture, the arts and libraries - can contribute by shaping new understandings and creating spaces for democratic dialogue. Culture should therefore not be regarded as a supplement to the Green Tripartite Agreement, but as an integral dimension of landscape formation and its ongoing transformation.

You Cannot Create a Sustainable Future that You Cannot Envision

Lone Riisgaard, *associate professor, Roskilde University, loner@ruc.dk*
Thomas Sture Rasmussen, *SDG coordinator, The Danish Library Association, tsr@db.dk*

The article examines Futures Literacy Labs as a method for expanding imagination and strengthening democratic participation. Drawing on the project SAMMEN OM FREMTIDEN, it shows how participants move from stereotypical, media-driven future images to more personal, hopeful, and diverse visions, enhancing their sense of agency. The analysis connects this practice to post-development perspectives and the concept of the pluriverse, emphasizing the coexistence of multiple ways of understanding the future rather than a single dominant development logic. Futures workshops thus enable a "double democratization": democratizing how futures are imagined and broadening participation in democratic dialogue. At the same time, the analysis points to challenges, particularly in the transition from reflection to action, as well as in relation to who participates and how a pluriverse of future imaginaries is understood and translated into practice.

Intergenerational Justice and Competing Future Horizons

Stefan Gaarsmand Jacobsen, associate professor and director of the Center for Applied Ecological Thinking, Department of Cross-Cultural and Regional Studies, University of Copenhagen, stefangj@hum.ku.dk

Denmark is seeing growing interest in incorporating the rights of future generations into democratic practices. This development builds on both the Danish tradition of future-oriented thinking and new international impulses, such as the UN's 2024 "Declaration for Future Generations." The article examines how Danish proposals to secure representation for future generations can be interpreted within a national context shaped by multiple horizons of long-term thinking. Drawing on a contemporary historical analysis, the article identifies an ideal-typical tension between two dominant horizons: a mainstreamed political-economic understanding of the future and a transformative horizon that views ecological crises as a challenge to the foundations of democracy. The article analyzes how these horizons shape the possibilities for institutionalizing consideration of future generations. Finally, it discusses factors that sustain the political influence of these horizons and explores how future thinking may advance more democratically anchored climate action in the long term.